

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
აკად. გ. წერეთლის სახელობის
ადმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი

თბილისის აზიისა და აფრიკის ინსტიტუტი

“ირანული სამყაროს”

(საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევის ნაციონალური ცენტრი, პარიზი)
მონაწილეობით

ACADEMIE DES SCIENCES DE GEORGIE
INSTITUT D'ETUDES ORIENTALES G. TSERETELI

INSTITUT D'ASIE ET D'AFRIQUE
DE TBILISSI

avec le concours de
Monde Iranien
Centre National de la Recherche Scientifique
Paris

ირინე ნაჭყებია

**ნარკვევები
საზრანგეთ-ირანის დიპლომატიური
ურთიერთობის ისტორიიდან
(XIX საუკუნის დასაწყისი)**

თბილისი

2002

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია ორი ნარკვევი. პირველი ეხება ფინკენშტეინში (4.05.1807) საფრანგეთსა და ირანს შორის დადებულ სამოკავშირეო ხელშეკრულებას, რომლის შესამე და მეოთხე მუხლების თანახმად, ნაპოლეონი ირანის შაჰს, ფათჰ-ალის, საქართველოს დაბრუნებას კპირდებოდა. ნარკვევში ფრანგული პირველწყაროების საფუძველზეა წარმოდგენილი, თუ რა ინფორმაცია ჰქონდა საფრანგეთის იმპერატორს შაჰისათვის "დაპირებული" საქართველოს შესახებ. მეორე ნარკვევში განხილულია თეიმურაზ ბატონიშვილის სახელთან დაკავშირებული "Vocabulario"-ს ავტორობის საკითხი. ნაშრომში ნაჩვენებია, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი ვერ იქნებოდა ამ "Vocabulario"-ს ავტორი, როგორც ეს აქამდე იყო მიჩნეული.

Dans cette œuvre sont exposée deux précis. Le premier concerne le Traité d'Alliance entre la France et la Perse élaboré au camp Impérial de Finkenstein (4.05.1807). D'après les troisième et quatrième articles de ce Traité, Napoléon promettait au Shah de la Perse, Fath-'Aly, la restitution de la Géorgie. D'après les sources françaises sont présentés les renseignements que Napoléon possédait sur la Géorgie "promise" au Shah. Dans le deuxième précis nous essayons d'éclaircir le problème de "Vocabulario" et de sa paternité liée au nom du prince géorgien Teïmouraz (Timurat-Mirza). Dans le précis l'auteur a démontré que le prince Teïmouraz ne pouvait pas être l'auteur de ce "Vocabulario", comme c'était considéré jusqu'à présent.

რედაქტორი

პროფ. გრიგოლ ბერაძე

Directeur

Professeur Dr. Grigol Beradzé

რეცენზენტები

აკადემიკოსი ედიშერ ზოშტარია-ბროსე
ისტ. მეცნ. დოქტორი ეთერ ორჯონიკიძე

Critiques

Académicien Edisher Kchoshtaria-Brosset
Professeur Dr. Eter Ordjonikidzé

ყოქღენი ჩეძი მასწავლებლების
პროფ. ზურაბ შარაშენიძისა და
პროფ. რევაზ კიკნაძის
ნათელ ხსოვნას.

წინათქმა

ნაპოლეონის აღმოსავლური პოლიტიკით არაერთი მეცნიერი დაინტერესებულა. ამ პრობლემატიკასთან დაკავშირებული ნაშრომების საკმაოდ ვრცელი ნუსხის მიუხედავად, ზოგიერთი საკვანძო საკითხი ჯერ კიდევ არ არის სათანადო სისრულით შესწავლილი და შემდგომ ინტენსიურ კვლევას მოითხოვს.

1983 წლიდან ვიკვლევთ 1805-1809 წწ. ნაპოლეონის მიერ ირანში წარგზავნილ მისიათა საქმიანობას. აღნიშნული თემის შესწავლა კი შეუძლებელია საფრანგეთის არქივებსა და ბიბლიოთეკებში დაცული სათანადო მასალების მოძიებისა და გაანალიზების გარეშე. მათზე მუშაობის საშუალება 1996-1999 წწ. საფრანგეთში სამეცნიერო მივლინებებით ყოფნის დროს მოგვეცა. ამ კვლევის შედეგთა ერთი ნაწილი წინამდებარე ნაშრომშია წარმოდგენილი.

სასიამოვნო მოვალეობად მიგვაჩნია გულითადი მადლობა გადავუხადოთ:

პროფესორ მორის ეიმარს, საფრანგეთის “ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სახლის” (MSH) დირექტორს თანადგომისათვის;

პროფესორ ბერნარ ურკადს, საფრანგეთის სამეცნიერო კვლევის ნაციონალური ცენტრის (CNRS) გაერთიანებული სამეცნიერო ჯგუფის – “ირანული სამყაროს” (“Monde Iranien”, Unité mixte de Recherche 7528, Paris) დირექტორს, წლების მანძილზე მეცნიერულ მუშაობაში განსაკუთრებული ხელშეწყობისათვის და ქმე-

დითი დახმარებისათვის; “ირანული სამყაროს” (“Monde Iranien”) მთელ შემადგენლობას ჩვენ მიმართ გამოჩენილი ყურადღებისათვის; პროფესორ ჟან კალმარს (პარიზი) ფრიად სასარგებლო კონსულტაციებისათვის;

საფრანგეთის ნაციონალური და საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს პარიზის არქივების თანამშრომლებს დახმარებისათვის;

დოქტორ ჯორჯო როტას (ვენეციის უნივერსიტეტი) რჩევებისა და მასალების მოწოდებისათვის;

ბატონ გრიგოლ ბერაძეს, რომელმაც იტვირთა წინამდებარე ნაშრომის რედაქტორობა;

ქალბატონ ლია ქათამაძეს წიგნის დაკაბადონებისათვის.

AVANT-PROPOS

De nombreux chercheurs continuent encore aujourd'hui à s'intéresser à la politique de Napoléon. Malgré l'abondance des ouvrages consacrés à cette question, il faut reconnaître qu'un nombre considérable de sujets n'ont toujours pas été abordés de façon systématique et en profondeur. Depuis 1983, j'ai consacré mes recherches aux missions diplomatiques envoyées en Perse par Napoléon dans les années 1805-1809. Ce type d'étude est impossible sans la consultation et l'analyse méthodique des ouvrages et des sources des bibliothèques et archives de France.

Cette possibilité m'a été offerte dans le cadre de missions d'étude en France entre 1996 et 1999. Ce livre est le résultat de ces travaux, mais ne présente qu'une partie des documents analysés au cours de ces années, notamment en France.

A cette occasion, j'ai le plaisir de remercier très chaleureusement:

Mr. le professeur Maurice Aymard, administrateur de la Maison des Sciences de l'Homme à Paris pour l'intérêt qu'il a porté à mes travaux et le soutien qu'il m'a apporté;

Mr. Bernard Hourcade, directeur du " Monde Iranien " (Unité mixte de recherche, CNRS, Sorbonne Nouvelle, Inalco, EPHE) pour son assistance toute particulière et son aide efficace au cours

des années de travail à Paris, ainsi qu'à l'ensemble des membres de cette équipe de recherche que je tiens à remercier chaleureusement pour leur sollicitude à mon égard;

Mr. Jean Calmard (Paris) pour ses conseils extrêmement utiles;
le personnel des Archives Nationales et Archives du Ministère des Affaires étrangères à Paris pour leur attention;

le docteur Giorgio Rota (l'Université de Venise) pour ses consultations et son aide;

Mr. Grigol Béradzé, directeur de l'Institut d'Études Orientales G. Tsérétéli de l'Académie des Sciences de Géorgie, d'avoir pris en charge la rédaction du présent ouvrage;

Mme. Lia Katamadzé d'avoir mis en page ce livre.

ნაპოლეონის დიპლომატიური მისიები ირანში
და საქართველო
(1805-1809 წწ.)

ნაპოლეონის დიდი აღმოსავლური პროექტი. ნაპოლეონისათვის აზიის მხრიდან ინდოეთში ინგლისის სამფლობელოებზე თავდასხმა და იქიდან ინგლისელთა გაძევება ახალ პოლიტიკურ კონცეფციას არ წარმოადგენდა; ეს გეგმა უკვე ეგვიპტის ლაშქრობისას (1798-1799 წწ.) იშვა: ჯერ კიდევ 1798 წლის 5 აპრილს გენერალმა ბონაპარტმა თავდაცვის სამინისტროს ბიბლიოთეკიდან ინგლისელი მაიორის, რენელის მიერ შედგენილი ბენგალიის ატლასი და მდ. განგის რუკები მოითხოვა. როდესაც პირველი კონსული გახდა (1799 წ.), მან კვლავ დაიწყო ფიქრი ეგვიპტეში დასახული მიზნის განხორციელებაზე – მისი რწმენით, მნიშვნელოვან საქმეთა კეთება მხოლოდ აღმოსავლეთში შეიძლებოდა¹. რადგან საფრანგეთის ფლოტი აბუკირში² განადგურდა, ზღვაზე კი ინგლისელები ბატონობდნენ, საფრანგეთისათვის საზღვაო გზით

¹ გენერალ ჟან-ბატისტ დიუმას გადმოცემით, ბონაპარტი უკვე 1797 წლიდან საგანგებოდ დაინტერესდა ძველი ენეციის ისტორიით. არქივით, სახელმწიფოს მოწყობის წესით, მსოფლიოში უდიდესი გაულენის მქონე დიპლომატიითა და ფართო ეაქრობით. "უაძრავი მასალის შესწავლამ და შესაძლებლობათა ანალოგიურობიდან გამოძინარე დასკვნებმა, სრულიად მოიცვა ბონაპარტის – ხმელთაშუა ზღვის შეილის – გამჭვრიახი კონცეპტა. ამ შიდა (ხმელთაშუა – ი.ნ.) ზღვაში მოგვიანებით იგი საფრანგეთის ტპას ხელადა და იქ ქმნიდა საფრანგეთის საზღვაო ფედერაციას, თავისი პოლიტიკის მთავარსა და ურყევ მიზანს 1803 წ. პანოეურის საოკეანოო ჯარის მეთაურმა მორტიემ ამ ქალაქის ბიბლიოთეკაში ლაიბნიცის მიერ ლუი XIV-სათვის წარდგენილი, უკვე საკმაოდ დაუიწყებელი "Mémoires"-ის ერთი ვეზემპლარი მოიძია და პირველ კონსულს გაუჯ ზენა". Général J.-B. Dumas, Un Fourrier de Napoléon vers l'Inde. Les papiers du Lieutenant Général Trézel, Paris, 1915, pp. 21-22, 33. აქვე აღვნიშნავთ, რომ ნაპოლეონის პირველ კონსულად ყოფნის დროს, მისი სურვილის თანახმად, ღე ფლასანმა დაწერა ფუნდამენტური ნაშრომი საფრანგეთის დიპლომატიური საბუთების შესახებ (Histoire générale et raisonnée de la diplomatie Française, ou de la politique de la France, Depuis la fondation de la Monarchie, jusqu'à la fin de règne de Louis XVI, avec des tables chronologiques de tous les traités conclus par la France. Par M. de Flassan, seconde édition, corrigée et augmentée. I-VI, Paris, 1811).

² ბრძოლა 1798 წ. 1-2 აგვისტოს ინგლისისა და საფრანგეთის ფლოტებს შორის მდ. ნილოსის შესართავთან. აბუკირის ყურეში. საფრანგეთის ფლოტი სრულიად განადგურდა, ინგლისის ფლოტი კი ზღვაზე გაბატონდა.

ლაშქრობაზე ფიქრიც კი წარმოუდგენელი იყო³. ბონაპარტის “გამომგონებლურმა გენიამ” სწორედ მაშინ შეიმუშავა ინდოეთზე თავდასასხმელად სრულიად ახალი გეგმა, ისეთი, როგორიც მანამდე არც ერთ ევროპელ ერს არ გამოუყენებია: პინდუკუშის მაღლობებიდან ინდოეთი ჩრდილო-დასავლეთით ევროპას თურქესტანის სტეპებით უერთდება; ამგვარად, ევროპიდან სახმელეთო გზით მოსულ ჯარს ინდოეთში ამ მხრიდან შეეძლო შეჭრა. ბონაპარტი ამას მიხვდა. მისი მდივანი, ლუი-ანტუან ბურიენი წერს, რომ ნაპოლეონი არ კარგავდა დროს და რუ-

³ უკვე 1798 წელს. პირამიდებთან გამარჯვების შემდეგ, ბონაპარტი აღმოსავლეთის ზღურბლთან ძლიერი ფრანგული ოპოზიციის შექმნასთან იყო ახლო და ინგლისელთა ინდოეთიდან გასაყრელად იმპერატორ პავლესთან, მასკატის იმამთან და ტიპუ-საიბთან კავშირის დადებაზე ფიქრობდა, მაგრამ ინგლისის ოსტ-ინდოეთის კომპანიამ საპასუხოდ სირიაზე გავლით გამართა აქლემის ფოსტა, რომელიც ინგლისს ინდოეთთან სპარსეთის ყურით აკავშირებდა. С.Н. Сыромятников, Персидский валий по всемирной истории, // Сборник Средне-Азиатского отдела, стоящее под Августейшим покровительством Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича, Общество востоковедения, Выпуск I, СПб., 1907, с. 20.

ჯერ კიდევ ეგვიპტეში ყოფნის დროს, ბონაპარტი საზღვაო გზით – მალაბარის ან კორომანდელის სანაპიროებიდან – ეარაუდობდა ინგლისელებზე ინდოეთში თავდასხმას. მის სამხედრო გემებს, ქვეითთა და არტილერიისტთა ნაწილებითურთ, ინდოეთის ოკეანე უნდა გადაეკვეთათ და ინგლისელთა დაუძინებელ მტერს, მაისურის სულთანს, ტიპუ-საიბს შეერთებოდნენ, რომელსაც ბონაპარტმა ჯერ კიდევ კაიროდან გაუგზავნა წერილი. საფრანგეთის გეგმას დეკანის [ზეგანის] თითქმის ყველა მთავარი უჭერდა მხარს. გადაწყვეტი მოუღენების მოლოდინში, პაიდარაბადის ნიზამმა 14 000 კაციანი ლაშქარი მოამზადა ფრანგი ოფიცრების მეშვეობით, რომელთა შორის ჟან რაიმონიცი* იმყოფებოდა. ლაშქარი კარგად იყო აღჭურვილი და დისციპლინირებული. მართაების უძლიერეს სინდის დინასტიას ევროპულ ყაიდაზე გაწერთიანილი 30 000 ქვეითი და 18 000 ცხენოსანი ჰყავდა; მეორე ძლიერმა მპაართელმა მმართველმა, პოლქარმა, 100 000 კაციანი ლაშქარი შეკყარა. მაგრამ ინდოელ მთავრებს მოლოდინი გაუცრუვდათ, რადგან საფრანგეთის ჯარი არ გამოჩნდა; ამით ისარგებლეს ინგლისელებმა და გაანადგურეს ისინი. ტიპუ-საიბი სერინგაპატამას ციხე-სიმაგრის კედელთან მოკლეს, ნიზამი იძულებული გახდა ჯარი დაეშალა, ხოლო სინდი და პოლქარი ინგლისელებს დაემორჩილნენ. Rouir, La rivalité Anglo-Russe au XIXe siècle en Asie, Paris, 1908, p. 88.

* ჟან რაიმონი, არტილერიის ოფიცერი, დიდხანს იმსახურა ინდოეთში, შემდეგ ბალდაის ფაშის, სულეიმანის სამსახურში ჩადგა. 1808 წელს იგი აბას მირზას სამსახურში იყო (Archives du Ministère des Affaires étrangères, Mémoires et Documents, Perse, vol. 8, fol. 254 (შემდეგში – MD, Perse). ე. რაიმონმა დაწერა დეტალური ანგარიში ბალდაის საფაშოს შესახებ: “Mémoire sur le résident au Bagdad”, Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 8, doc. 165, fol. 399r-416v (შემდეგში – CP, Perse).

წინამდებარე სტატიაში წარმოდგენილი ყველა საარქივო დოკუმენტი ჩვენ მიერ არის მოძიებული პარიზში, საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში.

სეთის იმპერატორის, პავლე I-ის დაყოლიებას ცდილობდა ამ დიდი ჩანაფიქრის განსახორციელებლად⁴.

ბონაპარტისა და პავლე I-ის მოლაპარაკებები მეტად გასაიდუმლოებული იყო. საფრანგეთის 35 000-იან კორპუსს რუსეთის სამხრეთ ნაწილზე უნდა გაეკლო ასტრახანამდე, შემდეგ რუსული ზომადებით კასპიის ზღვით ასთარაბადამდე უნდა მისულიყო და იქ რიცხოვნობად იმავე რაოდენობის რუსულ ჯარს შეერთებოდა, გაერთიანებული ჯარი კი პერათისა და ყანდაპარის გავლით სამხრეთ ავღანეთისა და ინდის შესართავისაკენ გაემართებოდა; იმავე დროს, მეორე რუსული ჯარი ორენბურგიდან ხივისა და ბუხარის გავლით ავღანეთის ჩრდილოეთით, მდ. ინდის სათავეებისაკენ უნდა წასულიყო⁵.

საფრანგეთ-რუსეთის შეთანხმების მიუხედავად, იმპერატორმა პავლე I-მა ამ მძიმე ამოცანის გადაჭრა დამოუკიდებლად მოინდომა მხოლოდ კაზაკების მეშვეობით. 1801 წლის 12 იანვარს მან, მისთვის დამახასიათებელი *“სიფიცხითა და მოუთმენლობით”*⁶, რამდენიმე რესკრიპტი გაუგზავნა დონის კაზაკთა ატამანს, კავალერიის გენერალს ვასილი პეტრეს ძე ორლოვს. მას ორენბურგისაკენ დაძვრა და ბუხარისა და ხივის გავლით მდ. ინდისაკენ წასვლა უბრძანა. ამასთან, იმპერატორი გენერალ ორლოვს ავალებდა, რომ მის მზვერავებს სავალი გზები მოემზადებინათ და შეესწავლათ. სანაცვლოდ რუსეთის იმპერატორი შემდეგს ჰპირდებოდა თავის ჯარისკაცებს: *“Все богатство Индии будет намъ за сію экспедицію наградою”*. ეს ექსპედიცია ნაჩქარევად იყო წამოწყებული – რუსებს არ ჰქონდათ შეკრებილი აუცილებელი ცნობები იმ მხარეთა შესახებ, რომლებზეც კაზაკებს უნდა გაეკლოთ; წინასწარ არ შეუთანხმდნენ აზიელ მმართველებს და არც საკვები, ტვირთი, ლაზარეთები და მარშრუტები მოამზადეს. შედეგი შესაბამისი იყო – გრაფი ორლოვი იტყობინებოდა: *“тужко ексპედიციას უკიდურესი სიძნელეების გადალახვა დასჭირდა საკუთარ მიწა-წყალზე მოძრაობისას, ადვილი წარმოსადგენია ის სამწუხარო*

⁴ Записки Г. Буріенна, государственнаго министра о Наполеоне, директорин, консульстве, имперіи и возстановленіи Бурбоновъ, том II, часть III, СІ16., 1834, с. 251.

⁵ Rouir, *op. cit.*, p. 89.

⁶ *ibid.*, p. 89.

ბედი. რაც უბედურ დონელებს განსაკუთრებით ორენბურგის შემდეგ გადაადგილებისას მოვლით”⁷.

საგულისხმოა, რომ პავლე I-ის ამიერკავკასიური პოლიტიკა სწორედ იმ პერიოდში გააქტიურდა, რასაც ირანელი ავტორი, მაჰმუდ აფშარიც, აღნიშნავს⁸. პეტერბურგის მთავრობა სასწრაფოდ შეუდგა საქართველოს რუსეთთან შეერთების აქტის გაფორმებას⁹ და 1801 წლის 18 იანვარს პეტერბურგში გამოქვეყნდა პავლე I-ის მანიფესტი¹⁰.

ინგლისის პოლიტიკური წრეები მიხვდნენ, რომ მათ ინტერესებს ინდოეთში საფრთხე ემუქრებოდა და ამ მიზნით 1800 წლის ნოემბერში ირანთან კავშირის დადება გადაწყვიტეს, რათა თავიდან აეცილებინათ ფრანგების შეჭრა ინდოეთში ირანის გავლით ან მისი დახმარებით. მათ 1801 წელს თეირანის კარზე კაპიტანი ჯონ მალკოლმი გაგზავნეს. მას მრავალრიცხოვანი და ბრწყინვალე ამაღა ახლდა და

⁷ Н. К. Шильдер, Император Павел Первый, историко-биографический очерк, СПб., 1901, с. 417, 419-420.

⁸ Dr. Afschar, La politique européenne en Perse. Quelques pages de l'histoire diplomatique, Berlin, "Iranschäher", 1921, p. 169.

⁹ О. И. Маркова, Восстание в Кахетии 1812 г., М., 1951, с. 245.

¹⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, თბილისი, 1973, გვ. 815. ამ საკითხზე იხ.: Г. В. Хачапуридзе, К истории Грузии первой половины XIX века, Тбилиси, 1950, с. 5-118; ა. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921, თბილისი, 1980, გვ. 5.

რუსების შორს მიმავალი პოლიტიკა საქართველოს რუსეთთან მიერთების მნიშვნელობის გამო, ნათლად აისახა რუსი მეცნიერის – ქიმიკოსის, ფიზიკოსისა და მინერალოგის, ლონდონის სამეფო საზოგადოების წევრის, გრაფ აპოლო აპოლოს ძე მუსინ-პუშკინის – რაპორტში. მან 1800 წ. წარუდგინა იმპერატორ პავლე I-ის დოკუმენტი, რამაც, ანონიმი ავტორის დასკვნით, *“რუსეთის სამთავრობო წრეებში მისი (საქართველოს – ი.ნ.) ანექსიის საკითხი გადაწყვიტა”*. გრაფ მუსინ-პუშკინი აღნიშნავდა: *“1. მიერთებული იქნება ფიზიკური თვალსაზრისით მდიდარი და ნაყოფიერი ქვეყანა; 2. გარანტირებული იქნება კავკასიის ბაზი მთის ხაზების ჩაკეტილი; 3. გაიხსნება ფართო ასარეზი სასარსეთთან და ინდოეთთან საქაჭროლი; 4. პორტასთან უთანხმოების შემთხვევაში, რუსეთი ანატოლიის მხრიდან შეძლებს საშიში გახდეს როგორც სასრსეთისათვის, ისე თურქეთისათვის; 5. ქართლ-კახეთის მიერთება გამოიწვევს იმერეთისა და სამეგრელოს ანექსირებას იმპერიისათვის”*. М. Х. [? – ი.ნ.], Вступительные Грузин в состав российской Империи, // Юридический вестник, Москва, 1891, с. 329. ამავე საკითხზე ზურაბ ავალიშვილი წერდა: *“Можно положительно утверждать, что допесения Мусин-Пушкина, подкрепляя и восполняя просьбу грузинских уполномоченных, побудили Павла решиться на присоединение Грузии”*. З. Авалов, Присоединение Грузии к России, СПб., 1901, с. 258.

ფათჰ-ალი შაჰს¹¹ მეტად ძვირფასი საჩუქრები მიართვა¹². ინგლისელთა ასეთი ხაზგასმული ხელგაშლილობა მოწმობს, რომ მათ კარგად ჰქონდათ შესწავლილი აღმოსავლელებთან ურთიერთობის ყოველი ნიუანსი. ეს უყურადღებოდ არ დარჩენია აღმოსავლეთში 1705 წლიდან მოღვაწე რუსოთა მესამე თაობის წარმომადგენელს, საფრანგეთის რეზიდენტს ბალდადში, ჟოზეფ რუსოს¹³. ინგლისელთა ამგვარ ნაბიჯზე მისი სამართლიანი შენიშვნის თანახმად, *“აღმოსავლელთა კარზე არაფერი არ იწვევდა ისეთ პატივისცემას, როგორც დიპლომატიურ წარმომადგენლობათა დიდებულება და ბრწყინვალეობა”*¹⁴.

ჯონ მალკოლმის მისიის მიზანი ირანის შაჰისაგან სპარსეთის ყურეში ხელსაყრელი მდებარეობის მქონე რამდენიმე ნავსადგურის გადაცემის მოთხოვნა იყო, სადაც ოსტ-ინდოეთის კომპანიას კანტორის

¹¹ ფათჰ-ალი შაჰი (1771-1834) – ირანის შაჰი (1797-1834), ყაჯართა დინასტიის დამარსებლის, აღა-მაჰმად ხანის (1794-1797) ძმისშვილი. იხ.: M. Bāmdād, Sharh-e hāle rejāl-e Irān dar qarn-e 12 va 13 va 14 hejrī, ta'lif-e Mehdi-ye Bāmdād, vol. 3, Tehrān, 1347/1968 – 1351/1972, pp. 65-70.

¹² ჯ. მალკოლმის ელჩობას ირანის კარზე ოსტ-ინდოეთის კომპანიის არმიის ყოფილი ღრანგი ოფიცერი, ჟან რაიმონი, ასე გადმოგვცემს: *“მაიორი მალკოლმი ელჩად გაეგზავნეს ფათჰ-ალი შაჰის კარზე... მალკოლმმა ჩაიტანა ძვირფასი საჩუქრები, რომელთა შორის იყო ასი ათას რუპიაზე (დაახლოებით 250 000 – 300 000 ფრანკი) უფრო ძვირად ღირებული არაჩვეულებრივი ძრვილიანტი. მისი ამაღლის შემადგენლობაში იყო მისი ადიუტანტი, უმცროსი ოფიცერი, მდივანი, ეჭიბი, სასატიო დაკვა – 50 ინდოელი ცხენოსანი, რომელთაც ევროპელი კაპიტანი მეთაურობდა და 50 სიფაჰი მათივე ერჯუნების ოფიცერის მეთაურობით. (...) მისი წარდგენის მეორე დღესვე, მაიორმა მალკოლმმა კომპანიის სახელით მის უდიდებულესობას მისთვის განსაზღვრული საჩუქრები მიართვა; ამასთან, მას არც მისი კარის დიდებულები დაეწვევებია, რომელთაც თავთავიანთი რანგის საკადრისი საჩუქრები მიიღეს”*. CP, Perse, vol. 8, doc. 165, fol. 401v-402v.

¹³ ჟან-ბატისტ-ლუი-ჟაკ (ჟოზეფ) რუსო, ბარონი, (1780-1831) – ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნე. საფრანგეთის “დამწერლობისა და სიტყვიერების” აკადემიის (“l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres”) წევრი, ბალდადში საფრანგეთის კომერციულ ურთიერთობათა კომისრის, ჟან-ფრანსუა რუსოს ვაჟი. 1803-1831 წწ. ჟოზეფ რუსო იყო საფრანგეთის გენერალური კონსული ბალდადში, ალექსანდრე და ტრიპოლიში (J.-B. Jaques Rousseau, Voyage de Bagdad à Alep (1808), publié d'après le manuscrit inédit de l'auteur, par Louis Poinssot, Paris, 1899, p. iv-xv; H. Dehéran, La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate, Paris, 1929-1930, vol. II, p. 26-27; A. Debidour, Le général Fabvier, sa vie militaire et politique, Paris, 1904, p. 27). იგი მეტად მნიშვნელოვანი ნაშრომების ავტორია; მათ შორის გამოეყოფთ მის მიერ ირანზე 1806-1807 წწ. დაწერილ გამოკვლევას: “Tableau de la Perse moderne, ou mémoires géographique, historique et politique sur la situation actuelle de cet Empire”, MD, Perse, vol. 6, doc. 19.

¹⁴ MD, Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 139v.

დაარსება სურდა. ამას გარდა, ინგლისის ელჩი ცდილობდა შაჰის დაყოლიებას ომზე ყანდაჰარის ავღანელებთან, *“რომელთა ძალა და ამბიციური გეგმები ბენგალის ინგლისურ სამფლობელოთა მიმართ ინგლისელებს მეტად აწუხებდათ”*. კაპიტან მალკოლმის საჩუქრების, მუდმივი დაჟინებული თხოვნისა და დაპირებების მიუხედავად, რომ კომპანია ფათჰ-ალი შაჰს რუსებთან მოლაპარაკებებში და მათი ჯარის საქართველოდან გაყვანაში დაეხმარებოდა, ირანის შაჰი ჯიუტად არ თანხმდებოდა არც ერთ წინადადებაზე¹⁵. ამ ელჩობის შედეგად ირანსა და ინგლისს შორის ამ უკანასკნელისათვის მეტად სასარგებლო სავაჭრო ხელშეკრულება დაიდო. ჟან-ფრანსუა რუსოს კომენტარით კი ირანში ჯონ მალკოლმის ვიზიტის ერთადერთი შედეგი *“უზეად მოსყიდვის გზით სპარსეთის გაკლენიან სენიორებს შორის რამდენიმე ერთგული მომხრის შეძენა იყო”*¹⁶. შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ირანში საფრანგეთის პოლიტიკისათვის ინგლისელთა ეს ნაბიჯი საბედისწერო გამოდგა.

ირან-ინგლისის ამგვარ ურთიერთობათა ფონზე, 1801 წლის მარტში გენერალი ორლოვი ვოლგაზე გადავიდა და ორენბურგისაკენ დაიძრა. მაგრამ 1801 წლის 11 მარტს პავლე I-ის მკვლელობის გამო დაწყებული მსვლელობა შეჩერდა. თუმცა ბონაპარტისა და რუსეთის იმპერატორის ერთობლივი გეგმა¹⁷ ვერ განხორციელდა, მასში პირველად დაისახა ინდოეთზე ჩრდილო-დასავლეთიდან თავდასხმის შესაძლებლობა, რამაც გამოკვეთა ავღანეთის უმნიშვნელოვანესი როლი: აღნიშნული მიმართულებით ლაშქრობისას, სამხედრო კორპუსი, რომელიც ასტრახანიდან ასთარაბადში გადავიდოდა ან ორენბურგიდან ბუ-

¹⁵ *ibid.*, fol. 137r-137v.

¹⁶ *ibid.*, fol. 136v.

¹⁷ Rouir. *op. cit.*, p. 91. უნდა აღინიშნოს, რომ XIX ს-ში ინდოეთში ლაშქრობაზე მეტად საყურადღებო ნაშრომი გამოაქვეყნა ინდოეთის კომპანიის ოფიცერი, ჯონ მაკდონალდ კინეირმა, რომელმაც საგანგებოდ შეისწავლა და მცირე აზიის ტერიტორიაზე კი თავად გაიარა ქსენოფონტის მიერ “ანაბასის“-ში აღწერილი მარშრუტი. იხ.: John Macdonald Kinneir, Captain in the Service of the Honorable East India Company. *Journey in Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814. With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*, London, 1818, Dissertation on the Invasion of India, pp. 511-539.

ხარისაკენ დაიძრებოდა, აუცილებლად ავღანეთის მთიანი მასივის პირისპირ აღმოჩნდებოდა¹⁸.

პაველ I-ის მკვლელობის შემდეგ ნაპოლეონის მიერ მოფიქრებულ ახალ კომბინაციაში ავღანეთის დიდი მნიშვნელობა შენარჩუნდა როგორც ინდოეთში შეჭრის, ისე მისი სამხრეთ-დასავლეთიდან დაცვის თვალსაზრისით, მაგრამ ბონაპარტის მთელი ყურადღება უკვე ახალი სტრატეგიული პარტნიორებისაკენ – ოსმალეთისა და ირანისაკენ – მიიმართა. ავღანეთ-ირანის ტერიტორიული სიახლოვის გათვალისწინებით კი ირანს სამხედრო პლაცდარმის ფუნქცია მიენიჭა¹⁹. ამგვარად, ეს ქვეყანა პირველი კონსულის ინტერესთა სფეროში მოექცა და მყარად ჩაერთო მის დიდ აღმოსავლურ პროექტში²⁰.

ჟან-ფრანსუა რუსოს გეგმა. იმ დროისათვის საფრანგეთსა და ირანს შორის უკვე დიდი ხნის შეწყვეტილი იყო როგორც დიპლომატიური, ისე სავაჭრო ურთიერთობები. 1803 წლის ოქტომბერში ნაპოლეონმა ბაღდადსა და ალექსანდრიაში საფრანგეთის კომერციულ ურთიერთობათა კომისრებს, ჟან-ფრანსუა რუსოსა²¹ და ალექსანდრო-ლუიჯი დე

¹⁸ Rouir, *op. cit.*, p. 91.

¹⁹ ნაპოლეონი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ირანს, როგორც საფრანგეთის “შეურიგებული მტრის” წინააღმდეგ სამოქმედო საყრდენ ბაზასა და ერთადერთ პუნქტს, რადგან სწორედ იქიდან იყო შესაძლებელი “ინგლისის აქტიუების ქუხლის”, ინდოეთისათვის, სასიკვდილო კრილობის მიყენება. М. П. Павлович (Мих. Вельямов), Великие железно-дорожные и морские пути будущего, СПб., 1913, с. 95.

²⁰ MD, Perse, vol. 8, fol. 234r.

²¹ ჟან-ფრანსუა რუსო (1738-1808) – ჟოზეფ რუსოს მამა, ბაღდადში საფრანგეთის კომერციულ ურთიერთობათა კომისარი. ჟ.-ფ. რუსოს მამა, ენეველი მესათეთიუველი იყო რუსო – ჟან-ჟაკ რუსოს ბიძა – ჯერ კიდევ 1705 წ. გააყვა ირანში ლუი XIV-ის საულჩოს, იქ დარჩა საცხოვრებლად და ისეთაანში დასახლდა. იგი შამ სოლთან-პოსეინის (1694-1722) კეთილგანწყობით სარგებლობდა. 1756 წლიდან ბასრაში დამკვიდრდა და ინდოეთის ფრანგული კომპანიის სამსახურში ჩაღვა (J.-B. Jaques Rousseau, *op. cit.*, p. vii-x; H. Dchérain, La vie de Pierre Ruffin, vol. II, pp. 26-27). საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში დაცული ერთ-ერთი დოკუმენტიდან ვიკვთ: “(...) ამ დროიდან მოყოლებული აღა-მამად ხანი (1794-1797) მუდამ ქერიმ ხანის (1760-1779) ამაღაში იყო, სანამ ღმერთმა არ დაადგინა მისი ვოფან შირაზში... (...) აღა-მამად ხანი მას მუდამ თავისთან ჰყავდა მტკვლად, მაზანდარანის გუბერნატორობა კი მის ძმას ანდო; სწორედ 1768 და 1770 წწ. შირაზში თავისი ორი მოვზაჯრობის დროს, ქერიმ ხანის კარზე ვაიყნო ბნამ რუსომ აღა-მამად ხანი... ქერიმ ხანმა ალყის შემდეგ წაართვა თურქებს ბასრა, სადაც ბნი რუსო ძაღდადის ამჟამინდელ ფამასთან, სოლეიმანთან იმოუფებოდა”. MD, Perse, vol. 1, fol. 139r-139v.

კორანჩეზს²², ასევე მარშალ ბრიუნს²³ – საფრანგეთის ელჩს კონსტანტინოპოლში – ირანის შესახებ ზუსტი ცნობების შეკრება და საფრანგეთისადმი ირანის კარის განწყობის დაზვერვა დაეკავა. ჟ.-ფ. რუსომ და ალესანდრო დე კორანჩეზმა მისწერეს ირანის გავლენიან პირებს და მათგან დადებითი პასუხები მიიღეს საფრანგეთ-ირანს შორის ურთიერთობის აღდგენის თაობაზე. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ჟ.-ფ. რუსოს ინფორმაცია, რომელიც ირანთან ურთიერთობის დიდი მომხრე იყო. თავისი წარმატებული მცდელობის შედეგები მან საფრანგეთის საგარეო ურთიერთობათა მინისტრს, ტალეირანს²⁴, 1804 წლის 22 ოქტომბრით დათარიღებულ წერილში მოახსენა. ჟ.-ფ. რუსო წერდა, რომ დაუკავშირდა ირანის გავლენიან პირებს, მათ შორის ისფაჰანის შეიხ-ულ-ისლამს – მირზა მორთეზას, რომელმაც მას დაუდასტურა ირანის შაჰის კეთილგანწყობა და მზადყოფნა ნაპოლეონთან ურთიერთობის დასაწყებად²⁵. ჟ.-ფ. რუსოს აღნიშნულ წერილში ირანის იმდროინდელი მდგომარეობა განხილული არ არის და ვერც იქნებოდა, რადგან თავად იგი იმ პერიოდში ირანში არ ყოფილა. მისი რეალაცია ძირითადად ავღანელთა მიმართ ინგლისელთა ზრახვებს ეხება; ფრანგი რეზიდენტი ტალეირანს სთავაზობს ინგლისელთა წინააღმდეგ სამშხრივი ალიანსის დამყარებას *“საფრანგეთს, სპარსეთს”²⁶ და ყანდა-*

²² განათლებით მათემატიკოსი ალესანდრო-ლუიჯი დე კორანჩეზი ბონაპარტს ეგვიპტეში ახლდა, შემდეგ იყო გენერალური კონსული ალჟირში, სადაც დიდი პატივისცემა მოიპოვა. P. Gaffarel, La politique coloniale en France de 1789 à 1830, Paris, 1908, pp. 391-392.

²³ გიომ-მარი-ანნ ბრიუნს (1750-1812) – საფრანგეთის ელჩი კონსტანტინოპოლში 1803-1804 წწ., საფრანგეთის მარშალი.

²⁴ შარლ-მორის დე ტალეირან-პერიგორი, ბენეჟანის თავადი, (1754-1838) – საფრანგეთის სახელმწიფო მოღვაწე, დიპლომატი. ნაპოლეონის საგარეო საქმეთა მინისტრი 1797-1807 წწ.

²⁵ CP, Perse, vol. 8, doc. 64, fol. 182r-189v.

²⁶ ირანს ცენტრალური ოლქის, ფარსის (ბერძნულად პარსის) მიხედვით, ევროპასა და ამერიკაში Persia-ს უწოდებდნენ; იქ ოდითგანვე ცხოვრობდნენ ირანის ძირითადი მოსახლენი – სპარსელები, რომლებიც ფარსის ენაზე ლაპარაკობდნენ. 1935 წ. ირანის მთავრობამ მსოფლიოს ყველა სახელმწიფოს მიმართა ოფიციალური თხოვნით, რომ ამერიიდან ქვეყნისათვის ირანი ეწოდებინათ (Страши и Народы. Зарубежная Азия, М., 1979, с. 117). წყაროების მოხშობისას ჩვენ ევროპულ ავტორთა ტერმინოლოგიას დავიცავთ.

კარს შორის". ამ უკანასკნელთან კავშირის დასადებად, რუსოსავე გეგმით, შუამავლობა ირანს უნდა გაეწია. მთავარი აქ ისაა, რომ იგი აყალიბებს თავის დიდი ხნის სანუკვარ ოცნებას ინდოეთიდან ინგლისელთა განდევნის შესახებ: პირდაპირ სახავს კამპანიის გეგმას მარშრუტისა და ამ ოპერაციის შესაძლო მონაწილეთა მითითებით. ე.-ფ. რუსო ტალეირანს სწერდა: *“დიდი ხანია, მონსენიორ, რაც ჩვენი მტრებისთვის ბენგალში მათი სამფლობელოების დაკარგვინების გეგმა მაქვს, გეგმა, რომლის განხორციელებაც დამოკიდებულია იმ მოლაპარაკებებზე, რომლებიც მისმა საიმპერატორო უდიდებულესობამ შეიძლება დაიწყოს სპარსეთის კართან და ამის მეშვეობით ყანდაპარის მეფესთანაც. ეს გეგმა შეიძლება გაბედული მოეჩვენოს მეკანს, ვინც არ იცის საქმის არსი და მდგომარეობა ისევე, როგორც ამ მხარეებში სხვადასხვა კერძო ინტერესთა დამოკიდებულება. მაგრამ როდესაც იცი ავღანელების უარყოფითი განწყობა ინგლისელებისადმი, ისევე, როგორც მათი ძალა და პრეტენზიები ბენგალზე, განსაკუთრებით კი დაპყრობის უინი, რომელიც მათ გაახლეებს, როდესაც ცნობილია, თუ რა საშუალებით და როგორი ვერაგობით ბოგინობს იქ ჩვენი მტერი და როგორია მათი პოლიტიკა მეზობლებისადმი, მაშინ დარწმუნდები, რომ არ არის ძნელი ინგლისელების სამუდამო განდევნა მათი სამფლობელოებიდან... ეს გეგმა მე მოვახსენე აღრიზდელ მინისტრს, მაგრამ ამასობაში საფრანგეთის რევოლუცია მოხდა და ამ საქმეს გაგრძელება არ მოჰყოლია. მიუხედავად ამისა, მე ის [გეგმა] მუდამ მქონდა მხედველობაში. დღეს, როდესაც საფრანგეთი უდიდეს ძალას იკრებს, მისი გამორჩენილი მეთაური კი თავისი ღრმა სიბრძნით მხოლოდ დიდ საქმეებს ირჩევს მათი ბრწყინვალე გამარჯვებით დასავიკრებივინებლად, ვებდაე წარუვუდგინო ეს [გეგმა] მის საიმპერატორო უდიდებულესობას და იგი თავად გადაწყვეტს. ღირს თუ არა მისი განხორციელება”. ე.-ფ. რუსო ასევე წერდა, რომ თუკი ნაპოლეონი მოიწონებდა მის გეგმას, იგი თავად გაემგზავრებოდა ირანში, მაგრამ ითხოვდა, რომ “ყველა აღმოსავლურ ენაში განსწავლული და საკმარის დროის მანძილზე დიპლომატიურ სამსახურში მყოფი” მისი 24 წლის ვაჟი, ჟოზეფ რუსო ხლებოდა; იგი აგრეთვე ითხოვდა, რომ მას მის-*

ცემოდა უპირატესობა კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის ელჩთან შედარებით და მისიის წარმატებით შესრულებისათვის ფინანსურად სათანადოდ ყოფილიყო უზრუნველყოფილი²⁷.

შემდეგ წერილში ფ.ფ. რუსო კვლავ ადასტურებდა ფათჰ-ალი შაჰის ნაპოლეონთან მიმოწერის დაწყების სურვილს და აფრთხილებდა, რომ ინგლისელები ცდილობდნენ შაჰის დარწმუნებას, თუმც კი უნაყოფოდ, რომ სწორედ საფრანგეთი უბიძგებდა რუსებს ირანის დასაპყრობად²⁸.

ერთი მხრივ, არ არის გამორიცხული, რომ ნაპოლეონი დაინტერესდა ფ.ფ. რუსოს გეგმით, რომელიც ზუსტად ეხმიანებოდა მის ზრახვებს: მეორე მხრივ, XIX საუკუნის დასაწყისში შექმნილი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარებიდან გამომდინარე, მას ოსმალეთთან და ირანთან კავშირის დამყარება სურდა, რათა მის წინააღმდეგ შექმნილ მესამე კოალიციას²⁹ დაპირისპირებოდა.

ეს მოვლენები დაემთხვა საქართველოს შეერთებას რუსეთთან და ამ უკანასკნელის ამიერკავკასიაში დამკვიდრებას, რის შედეგადაც რუსეთის იმპერია ირანის უშუალო მეზობელი გახდა. ერთი მხრივ, ყაჯართა მისწრაფებამ, დაებრუნებინათ ქართლ-კახეთი და თავისი გავლენის ქვეშ აყლოდათ ამიერკავკასიის მუსლიმური სახანოები, მეორე მხრივ კი ცარიზმის ექსპანსიამ ამიერკავკასიაში, რუსეთსა და ირანს შორის სამხედრო შეჯახება გამოიწვია.

რუსეთ-ირანის პირველი ომი 1804 წლის ივნისში დაიწყო, როდესაც რუსეთის ჯარმა განჯა დაიკავა და განჯის სახანო რუსეთის სამფლობელოს შეუერთა³⁰. ირანის ჯარს მეთაურობდა ფათჰ-ალი შაჰის მემკვიდრე. აბას მირზა³¹, რომელიც 60 000-იანი ჯარით თავრიზთან

²⁷ CP, Perse, vol. 8, doc. 64, fol. 182r-189v.

²⁸ CP, Perse, vol. 8, doc. 75, fol. 212r.

²⁹ საფრანგეთის წინააღმდეგ შექმნილ მესამე კოალიციაში გაერთიანდნენ რუსეთი, ინგლისი, დანია, შვედეთი, ავსტრია და პრუსია.

³⁰ ზ. შარაშენიძე, ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX საუკუნის დასაწყისში, თბილისი, 1984, გვ. 75.

³¹ აბას მირზა (1788-1833), ირანის ტახტის მემკვიდრე – ნაიბ ოს-სალთანე; 11 წლის ასაკიდან მართადა მნიშვნელოვან და მდიდარ პროვინციას – აზერბაიჯანს. იხ.: M. Bāmdād, *op. cit.* t. 2, p. 215-222.

იყო დაბანაკებული³². აბას მირზას ბანაკში იმყოფებოდნენ ირანში გადახვეწილი ერეკლე II-ის ვაჟი ალექსანდრე და გიორგი XII-ის ვაჟი თეიმურაზი.

1805 წლის ზაფხულში რუსეთის ჯარმა დაამარცხა აბას მირზა: შექის, შირვანისა და ყარაბაღის ხანები რუსეთის მხარეს გადავიდნენ, ხოლო მომდევნო წელს რუსეთის ჯარმა ერევნისა და ნახჭევანის სახანოების გარდა თითქმის მთელი ამიერკავკასია დაიკავა.

ომი ჭიანურდებოდა, რადგან რუსეთი ანტიფრანგულ კოალიციაში შევიდა და კავკასიაში მნიშვნელოვან სამხედრო კონტინგენტს ვეღარ გზავნიდა³³, ირანს კი რუსეთის ჯარის განდევნის ძალა არ შესწევდა. ირანმა ინგლისელთა – ინდოეთში თავის მეზობელთა – მხარდაჭერის იმედიც დაკარგა: დახმარების სანაცვლოდ მათ ფათჰ-ალი შაჰს პორმუზის კუნძული, კასპიის ზღვის ნავსადგურები და სპარსეთის ყურეში ნავსადგური ბენდერ-ბუშირი მოსთხოვეს, რაზეც უარი მიიღეს³⁴. განრისხებულმა ფათჰ-ალი შაჰმა ინგლისთან 1800 წელს დადებული ხელშეკრულება გააუქმა და ეჩმიაძინის კათალიკოსის, დავითის, რჩევით ნაპოლეონს მისწერა წერილი³⁵, რომელიც 1804 წლის 17 დეკემბერს კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საელჩოს მრჩეველს, პიერ რუფენს გადასცა ვინმე სომეხმა ოსიპ ვასილევჩიმამ. ამ უკანასკნელმა ფრანგებს თავისი თავი ფათჰ-ალი შაჰის დაახლოებულ პირად წარუდგინა და განაცხადა, რომ შაჰი საპასუხო წერილს ელოდა, რათა პარიზში ელჩი გაეგზავნა. მანვე მიაწოდა ფრანგებს ცნობები ირანზე და მის მთავრობაზე³⁶. ფათჰ-ალი შაჰის წერილი სამი ძირითადი პუნქტისაგან შედგებოდა: 1. აღწერდა ერევანთან ბრძოლას; 2. ნაპოლეონს რუსების წინააღმდეგ ერთობლივ ლაშქრობას სთავაზობდა; 3. სთხოვ-

³² Archives Nationales, A F, IV, 1686, fol. 3, Rapport sur la mission de Monsieur Jaubert en Perse, 1807, 3 mars (შემდეგში Arch. Nat., AF, IV, 1686).

³³ И. Дубровин, Закавказье от 1803-1806 года, СПб., 1866, с. 418.

³⁴ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 31.

³⁵ Alfred de Gardanc, Mission du Général Gardanc en Perse sous le Premier Empire, Paris, 1868, p.13.

³⁶ ამელე ჟობერი, მოგზაურობა სომხეთსა და სპარსეთში 1805-1806 წლებში. თარგმანი ფრანგულიდან, გამოკვლევა და კომენტარები ი. ნაჭყებიაში, თბილისი, 1997, გვ. 47.

და ფრანგი სამხედროების გაგზავნას თავისი ჯარის ევროპულ ყაი-
დაზე გასაწერთნელად³⁷. ეს წერილი იმპერატორს 1805 წლის იან-
ვარში გადასცეს. ვითარების შეფასების შემდეგ ნაპოლეონმა ირანში
საიდუმლო აგენტის გაგზავნა გადაწყვიტა.

ნაპოლეონის მისიები ირანში. მიუხედავად იმისა, რომ ჟან-ფრან-
სუა რუსო მეტად აქტიურ მონაწილეობას იღებდა საფრანგეთ-ირანის
ურთიერთობათა ნიადაგის მომზადებაში, ნაპოლეონმა ირანში გასაგ-
ზავნად არჩევანი შეაჩერა თავის პირად მდივან-თარჯიმანზე, აღმოსაე-
ლური ენების მცოდნე 25 წლის ამედე ჟობერზე³⁸. მისი გამგზავრე-

³⁷ H. Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, vol. II, pp. 28-29.

³⁸ პიერ-ამედე-ემილიენ-პრობ ჟობერი (1779-1847) - თვალსაჩინო ფრანგი დიპლომა-
ტი. აღმოსავლეთმცოდნე და საზოგადო მოღვაწე. 1796 წელს შევიდა პარიზში ახლად
გახსნილ "ცოცხალი აღმოსავლური ენების სკოლაში", სადაც მან საფუძვლიანად
შეისწავლა სპარსული, თურქული და არაბული ენები. მისი პედაგოგები გამოჩენილი
ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნეები - ჟან-მიშელ ეანტურ დე ჰარადისი, ისააკ სილვესტრ
დე სასი და ლუი-მატიე ლანგლე - იყვნენ. ა. ჟობერმა იცოდა ბერძნული, იტალიური
და ინგლისური ენები.

1805 წლის 5 იელისს, ირანში მიმავალი ამედე ჟობერი და მისი თანამგზავრები
ბაიაზეთის ფეშამ, მაჰმუდმა დააკავა და ბაიაზეთის ციხის ჯურღმულში ჩააგდო. ამ
ტყვეობის შესახებ საზოგადოებაში 1806 წ. 21 მაისის "Moniteur"-ში გამოქვეყნებული
ა. ჟობერის წერილიდან შიტიყო (*Gazette Nationale ou le Moniteur Universel*, N141,
21.05.1806). მრავალი გაკვირების შემდეგ ა. ჟობერი მხოლოდ 1806 წლის 5 ივნისს
ჩაეიდა თეირანში. ირანის დედაქალაქში იგი მძიმედ დაავადდა, რასაც თავად
საწამლაესაც მიაწერდა (*CP, Persc*, vol. 9, doc. 34, fol. 73r-73v). არ არის გამო-
რიცხული, რომ პროინგლისურად განწყობილი პირები მის მოწამელასაც ეცდებოდნენ.
1806 წლის 14 იელისს ჟობერმა შაჰისაგან ევროპაში დაბრუნების ნებართვა მიიღო.

1818 წ. ა. ჟობერი პერსოვ რიშელიეს დაეალებით აღმოსავლეთში გაემგზავრა კაშ-
მირული თხების შესასყიდად და ამ მოგზაურობის დროს თბილისშიც იყო. იგი მთელი
სიცოცხლის განმავლობაში ეწეოდა მეტად აქტიურ პოლიტიკურ მოღვაწეობას. 1829 წ.
საფრანგეთის მთავრობის მიერ ოსმალეთში წარგზავნილმა ამედე ჟობერმა დიდად
შეუწყო ხელი ადრიანოპოლის ხელშეკრულების დადებას, რითაც რუსეთ-ოსმალეთის
1828-1829 წწ. ომი დასრულდა. 1830 წ., ამ დიპლომატიური დავალებით კონსტანტი-
ნოპოლში ყოფნის დროს, იგი დაუსწრებლად აირჩიეს საფრანგეთის "დამწერლობისა
და სიტყვიერების" აკადემიის ("l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres") წევ-
რად. რაც გამოჩნაკლის შემთხვევას წარმოადგენდა. პოლიტიკურ კარიერას ხელი არ
შეუშლია ამედე ჟობერის სამეცნიერო საქმიანობისათვის - მის კალამს ეკუთვნის მრავ-
ელი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომი. ამასთან, იგი მეტად ნაყოფიერ საზო-
გადოებრივ და პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა - იყო ევროპისა და აზიის წამყვანი
სამეცნიერო საზოგადოებების დამაარსებელი და წევრი, ისააკ სილვესტრ დე სასის
გარდაცვალების შემდეგ (1838) კი "ცოცხალი აღმოსავლური ენების სკოლის" დირექ-
ტორი. მას სპარსული ხელნაწერების მდიდარი კოლექცია ჰქონდა.

ბიდან ძალიან მალე, იმპერატორმა, რომელსაც სასწრაფოდ სურდა ირანის მდგომარეობის დაწერილებით შეტყობა, თითქმის ანალოგიური მისია გამოცდილ სამხედროსა და გამჭვრიახ პიროვნებას³⁹. 41 წლის გენერალ რომიეს დაავალა⁴⁰.

ალექსანდრ რომიეს შაჰისათვის ნაპოლეონის წერილის გადაცემა, ირანის მდგომარეობის დაწერილებით შესწავლა⁴¹, სამხედრო და ტოპოგრაფიული ხასიათის მასალის მოპოვება, ირანში ოფიცრების მომზადების ღონის დადგენა, რუსების წინააღმდეგ საფორტიფიკაციო ნა-

ამედე ჟობერს მიღებული ქონდა შემდეგი ჯილდოები: "წითელი არწივის" ორდენი პრუსიის მეფისაგან (1830), "ლომისა და მზის" ორდენი ირანის შაჰისაგან (1835), "ნიშანი იფთიხარი" ოსმალეთის სულთნისაგან (1838). ლუი-ფილიპეს მეფობის დროს იგი საფრანგეთის პერი (1845) და საპატიო ლეგიონის ოფიცერი (1846) გახდა. ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ.: Revue Encyclopedique, Russie, t. 34, Paris, 1827, p. 101; P. Amédée Jaubert, Voyage en Arménie et en Perse, précédé d'une notice sur l'auteur par M. Sédillot, Paris, 1860, pp. I-XXVII; F. Richard, Quelques collectionneurs français de manuscrits persans au XIXème siècle, // Luqmān, Annales des Presses Universitaires d'Iran, Revue semestrielle, Dixième année, numéro 1, Automne-hiver 1993-94, p. 59; Deux siècles d'histoire de l'École des langues orientales, Paris, 1995, pp. 90-91; ამედე ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 6-42, 62-72.

³⁹ MD, Perse, vol. 8, fol. 238r.

⁴⁰ ალექსანდრ რომიე (1764-1805) — 1793 წლიდან 1801 წლამდე იტალიის ჯარში მსახურობდა, ბრძოლის ველზე მოიპოვა ჯილდოები, ხოლო 1802 წლიდან კორფუში დაინიშნა საეკატრო თურთიერთობების გენერალურ კომისრად (H. Dhérain, La vie de Pierre Ruffin, vol. II, p. 32). მრავალი დაპრკოლების შემდეგ აღ. რომიე ალექსანდრ ბაღდადის, ბასრასა და ქერმანშაჰის გავლით 1805 წ. 24 სექტემბერს თიერანში ჩავიდა. ფათ-ალი შაჰმა იგი ორჯერ მიიღო. 1805 წ. 12 ოქტომბერს ფრანგი ოფიცერი მოულოდნელად გარდაიცვალა. იმ დროს მახლობელ აღმოსავლეთში აკრედიტებულ ფრანგ და რუს რეზიდენტთა ცნობების თანახმად, გენერალი რომიე ინგლისელებმა მოაწამებლენეს (CP, Perse, vol. 8, doc. 163, 164, 165, 169; vol. 9, doc. 8, 10, 18, 52; MD, Perse, vol. 6, doc. 19; Arch. Nat., AF, IV, 1686, fol. 12; A. P. Иоаннисян, Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, 1958, с. 99). გენერალ გარდანის ვაჟი, ალფრედ დე გარდანი წერს, რომ ალექსანდრ რომიეს სიკვდილს თიერანში პოლიტიკურ დანაშაულად მიიჩნევდნენ (Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 69). იმდროინდელი საერთაშორისო პოლიტიკური დაპირისპირებების გათვალისწინებით, გამორიცხული არ არის, იგივე ბედი გაეზიარებინა ბონაპარტის მიერ ირანში გაგზავნილ ნებისმიერ ემისარს.

⁴¹ I. Amini, Napoléon et la Perse. Les relations franco-persanes sous le Premier Empire dans le context des rivalités entre la France, l'Angleterre et la Russie, Paris, 1995, p. 79.

გებობების მოწყობის შესაძლებლობა⁴² და რუსულ საზღვრებამდე არაქსის სანაპიროს დაზვერვა ევალებოდა⁴³.

ამედე ჟობერს ფათხ-ალი შაჰისათვის იმპერატორის წერილი უნდა გადაეცა⁴⁴ და ირანში იმდენ ხანს უნდა დარჩენილიყო, რამდენიც ქვეყნის მდგომარეობის შესწავლას დასჭირდებოდა⁴⁵.

მათ მიერ ფათხ-ალი შაჰთან დამყარებული ურთიერთობები იქ 1806 წელს გაგზავნილმა კონსულებმა – ჟოზეფ ჟუანენმა⁴⁶, ოგიუსტ დე ბონტამ-ლეფორმა⁴⁷ და ქსავიე დე ლა ბლანშმა⁴⁸ – განაგრძეს; სამაგიეროდ, შაჰმა ნაპოლეონთან თავისი ელჩი, მირზა მოჰამედ-რეზა ხანი გაგზავნა. როგორც ირანელი მკვლევარი მ. აფშარი აღნიშნავს, ირანს

⁴² MD, Perse, vol. 8, fol. 238r.

⁴³ P. Gaffarel, *op. cit.*, pp. 392-393.

⁴⁴ Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁵ P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 392.

⁴⁶ ჟოზეფ-მარი ჟუანენი (1783-1844) – ცნობილი ფრანგი ორიენტალისტი. ე-მ ჟუანენი 1806 წ. შემოდგომაზე ჩავიდა თურანში ირანის დასაზვერად და იქ 1809 წ. სექტემბრამდე დარჩა. 1810 წ. იგი ენაში საფრანგეთის საელჩოს მდივანია, 1812 წ. – ვიცე-კონსულია მემელში (აღმ. პრუსია). მეორე რესტავრაციის შემდეგ იგი საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივის პოლიტიკური განყოფილების არქივარეუსია. 1816 წ. მან სამეფო ბიბლიოთეკას გადასცა რამდენიმე სპარსული ხელნაწერი. 1817 წ. კვლავ კონსტანტინოპოლშია თარჯიმანად, 1822 წ. პარიზში დაარსებული ახალგაზრდა თარჯიმანთა სამეფო სკოლის დირექტორია. ე-მ ჟუანენი 1826 წ-დან კარლოს X-ის პირველ თარჯიმანად დაინიშნა, 1829 წ. აღმოსავლური ენების პირველი მდივანი-თარჯიმანია, 1837 წ. – სპარსული ენის ლექტორი Collège de France-ში; იყო გეოგრაფიული საზოგადოების კომისიის წევრი. მის გამოქვეყნებულ ნაშრომთაგან გამოყოფთ ორს: *Status quo d'Orient, revue des événements qui se sont passés en Turquie pendant l'année 1838, 1839, Turqui, 1840*, // *Dictionnaire de Biographie française sous la direction de M. Prevost, Roman d'Amat et H. Tribut de Morembert, Paris VI, p. 809. F. Richard, op. cit.*, p. 59.

⁴⁷ ოგიუსტ დე ბონტამ-ლეფორი, ფრანგი ოფიცერი, 1806-1807 წწ. ირანის ტახტის მემკვიდრის, აბას მირზას, ჯარს წერთნიდა. ირანში საფრანგეთის მისიის ჩასვლის დროს იგი თარჯიმან ოგიუსტ დე ნერსიასთან ერთად აბას მირზას ბანაკში იმყოფებოდა. მას ეკუთვნის საინტერესო ნაშრომი: *Lettres d'un officier français contenant la relation d'un voyage rapidement fait en Turqui et en Perse pendant l'année 1807*.

⁴⁸ საფრანგეთის საგარეო ურთიერთობათა მინისტრის, ტალეირანის ძმისშვილის, ქსავიე დე ლა ბლანშის მისიის ძირითადი მიზანი აბას მირზას მეთაურობით სპარსელების რუსებზე თავდასხმის წაქეზება იყო იმპერატორ ალექსანდრეს მდ. ვისლაზე ყოფნისას, როცა იგი თავის ჯარს საქართველოსაკენ ევლარ მიმართავდა. დე ლა ბლანშის მცდელობა ამაო გამოდგა. MD, Perse, vol. 8, fol. 241r-243v.

საფრანგეთთან კავშირი იმისათვის სჭირდებოდა, რომ დაემორჩილებინა საქართველო და მდ. მტკვრის მთელი აუზი კავკასიის საზღვრებამდე⁴⁹.

1805-1807 წწ. ურთიერთგადახლართულ საერთაშორისო პოლიტიკურ ვითარებაში, უკვე 1807 წლის დასაწყისში ნაპოლეონმა თავისი უზენაესი ნება ასე დააკონკრეტა: *“ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია სამშხრევი კავშირის დადება საფრანგეთს, სპარსეთსა და პორტას შორის, ინდოეთში გზის გაკვალვა და რუსეთის წინააღმდეგ მომხრეთა მოპოვება”*⁵⁰.

1807 წლის 1 მარტით დათარიღებულ, პირადად ნაპოლეონისათვის შედგენილ ხელმოწერულ რაპორტში, საფრანგეთ-ირანსა და საფრანგეთ-ოსმალეთს შორის კავშირის დადების ერთ-ერთი მოდელისა და ინდოეთში ლაშქრობის კონტექსტში, უკვე საქართველოც ფიგურირებს: *“ეს ქვეყნები (ირანი და ოსმალეთი – ი.ნ.), რომლებსაც მთელი თავისი ძალები რუსეთის საზღვართან ჰყავთ [თავმოყრილი] და ამის მიუხედავად არ შეუძლიათ რუსებისათვის საქართველოსა (აქ და შემდეგ ხაზი ყველგან ჩვენია – ი.ნ.) და ერევნის პროვინციის წართმევა, ვერც ინდოეთში მრავალრიცხოვანი ჯარის გაგზავნას შეძლებენ”*. ირანთან დასაღებ ხელშეკრულებას საიდუმლო კონვენციის ფორმით უნდა დამატებოდა კიდევ სამი პუნქტი, რომელთაგან პირველი *“საქართველოს დამოუკიდებლობას”*⁵¹ ეხებოდა. საქართველოში ქართლ-კახეთის სამეფო იგულისხმებოდა⁵².

⁴⁹ Dr. Afschar, *op. cit.*, p. 33.

⁵⁰ MD, Perse. vol. 8, fol. 48v.

⁵¹ CP, Perse, vol. 9, doc. 69, fol. 121r-122v.

⁵² გიომ-ანტუან ოლივიე (ირანში მის მისიაზე საგანგებოდ ქვემოთ შეჩერდებით) თავის ნაშრომში წერდა, რომ კასიისა და შავ ზღვებს შორის მოქცეული სამთავროები – სამეგრელო (La Mingrelic), გურია (Le Gurie) და იმერეთი (L'Imirette) ოსმალეთის იმპერიის მოხარკენი იყვნენ. კახეთი (La Kackel) და ქართლი (Le Carduel), რომლებსაც ერთი მეფე ჰყავდათ, მოხსენიებულია როგორც ირანის მოხარკე და *“სპარსეთის საქართველო”* – *“La Géorgie persane”*. Voyage dans l'Empire Othoman, l'Égypte et la Perse, fait par ordre du Gouvernement, pendant les six premières années de la République, par G. A. Olivier, t. III, Paris, 1807, p. 404.

ინგლისელი ოფიცრის, ჯონ მაკდონალდ კინიერის ერთ-ერთი ნაშრომის ნაწილი უშუალოდ XIX საუკუნის დასაწყისის ირანს ეხება, დიდი ნაწილი კი მისი მოსაზღვრე პროვინციების, მათ შორის საქართველოს, აღწერას ეთმობა. ჯ. მ. კინიერის თანახმად,

1807 წლის გაზაფხულზე, ევროპაში შაჰის ელჩის ჩასვლამდე, ნაპოლეონმა ტალეირანის მოსაზრებისაგან განსხვავებით და ამედე ჟობერის რჩევის შესაბამისად, რაც ოსმალეთ-ირანს შორის არსებულ წინააღმდეგობებს ითვალისწინებდა, საფრანგეთ-ირანის საგანგებო სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება გადაწყვიტა⁵³. ამიტომ არ არის გამორიცხული, რომ ზემოთ აღნიშნული რაპორტიც ამედე ჟობერის მოსაზრების საფუძველზე იყოს დაწერილი, რადგან მისი ინფორმაციის თანახმად, ოსმალეთისა და ირანის ელჩებს მეტად ფართო უფლებები აქონდათ მინიჭებული საფრანგეთთან ნაპოლეონისათვის სასურველი ხელშეკრულების დასადებად⁵⁴.

ფათჰ-ალი შაჰის ელჩი ევროპაში. საფრანგეთ-ირანის ურთიერთობა ფართოდ შექდებოდა პრესაში: 1807 წლის 13 და 22 იანვრის "Moniteur"-ები იუწყებოდა, რომ ფათჰ-ალი შაჰის წარგზავნილი მირზა მოჰამედ-რეზა ხანი იმპერატორ ნაპოლეონთან ჩასასვლელად პოზენის გზას დაადგა⁵⁵; ხოლო კალედ ეფენდი, ოსმალეთის პორტას მიერ საფრანგეთის კარზე წარგზავნილი ახალი ელჩი, წინა კვირის დასაწ-

კაკასიისადმი, კერძოდ კი საქართველოსადმი ევროპელთა საგანგებო ინტერესი განპირობებული იყო "რუსეთის იმპერიის საზღვრების სწრაფი გაფართოებით სპარსეთის იმპერიის მიმართულებით". აღმოსავლეთ საქართველოს ინგლისელი ოფიცერი Georgia-ს სახელწოდებით მოიხსენიებს და მასში ოთხ პროვინციას – ქართლს (Cartuel), კახეთს (Kaket), ქიზიყს (Kizik) და სომხეთს (Georgian province of Armenia – ანუ ქვემო ქართლი – ი.წ.) აერთიანებს. დასავლეთ საქართველოს ჯ. მ. კინერი სამეგრელოს (Mingrelia) უწოდებს და მასში სამ პროვინციას – სამეგრელოს (Mingrelia), იმერეთს (Immeritia) და გურიას (Quira) გამოყოფს (A geographical memoir of the Persian Empire, accompanied by a map, by J. M. Kinneir, London, 1813, pp. 339-347). იხ.: ი. ნაჭყებია, ჯონ მაკდონალდ კინეირის ცნობები კახეთის შესახებ, // საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების შესწავლის საკითხები. რუს. სამეც. სესია. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1991, გვ. 12-13; ი. ნაჭყებია, ჯონ მაკდონალდ კინეირის ცნობები საქართველოს შესახებ და მისი ფრანგული თარგმანი, // რევაზ კიკნაძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1994, გვ. 39-40. ევროპულ ენებში საქართველოს აღმნიშვნელი ტერმინების შესახებ იხ.: გ. გელაშვილი, მ. მგალობლიშვილი, გ. პაიჭაძე, საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები ევროპულ ენებში, // საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბილისი, 1993, გვ. 294-309.

⁵³ A. P. Иоаннисян, *ук. соч.*, с. 147.

⁵⁴ CP, Perse, vol. 9, doc. 64, fol. 114r.

⁵⁵ Moniteur, 13.01.1807 (Exterieur, Turquie, Constantinople, 30.11.1806).

ყისში გაემგზავრა იმპერატორ ნაპოლეონის მთავარ შტაბ-ბინაში, საიდანაც იგი ჩავიდოდა პარიზში ადრინდელი ელჩის – მუჰიბ ეფენდის შესაცვლელად. ქალედ ეფენდის ამედე ყობერი ახლდა⁵⁶. ფრანგ ემისარს ნაპოლეონთან ოსმალეთის დიდი სენიორის, სულთან სელიმ III-ის, მიერ გაგზავნილი საჩუქრებიც მიჰქონდა⁵⁷. ამედე ყობერს ქონდა 1807 წლის იანვრით დათარიღებული მუსტაფა ფაშა ბაირახტარის⁵⁸ ბეჭედდასმული და მის მიერ ხელმოწერილი განკარგულება, რომელშიც ფრანგი ემისარი ბრწყინვალე პორტაში საფრანგეთის წარგზავნილ ოფიცრად იხსენიებოდა. ამ ბრძანების თანახმად, ყველა აიანს⁵⁹, რუშჩუკიდან ოსმალეთის [ევროპულ] საზღვრამდე, ამედე ყობერის მიმართ დიდი ყურადღების გამოჩენა და მისთვის დახმარების აღმოჩენა ევალებოდა⁶⁰.

ირანისა და ოსმალეთის *“ელჩები, აკრედიტებული მისი უდიდებულესობა იმპერატორისა და მეფის წინაშე”*, ვარშავაში 1807 წლის მარტში ჩავიდნენ⁶¹. ევროპაში ჩასული შაჰის ელჩი, მირზა მოჰამედრეზა ხანი ყოველნაირად ცდილობდა ირანის სანდო და სოლიდურ პარტნიორად წარდგენას; 1807 წლის 2 აპრილს “Moniteur”-ი შემდეგ ინფორმაციას აქვეყნებდა: *“მისმა უდიდებულესობა სპარსეთის იმპერატორის ელჩმა, მივლენილმა მის უდიდებულესობა საფრანგეთის იმპერატორსა და იტალიის მეფესთან, ახლახან მიიღო ახალი ამბები თეირანიდან შაჰის ჯარის ბრწყინვალე გამარჯვების შესახებ. (...) სპარსელთა ძალაუფლება ინდოეთში ინგლისელთა სამფლობელოების საზღვრებამდე ვრცელდება; საქართველოში ჯეროვნად ვერ დამკვიდრებულ*

⁵⁶ Moniteur, 22.02.1807 (Exterieur, Turquie, Constantinople, 10.01.1807).

⁵⁷ Moniteur, 27.01.1807 (Exterieur, Turquie, Constantinople, 13.01.1807).

⁵⁸ მუსტაფა ფაშა ბაირახტარი (1765-1808) – სელიმ III-ის რეფორმების მომხრე. თურქეთის სახელმწიფო და პოლიტიკური მოღვაწე. რუშჩუკის (დღეს ქ. რუსე მდ. დუნაიზე) დამოუკიდებელი ფაშა. Lord Kınıross, Pasçavet in упадок Османской Империи, Под редакцией докт. ист. наук М. С. Мейера, Москва, с. 450, с. 468.

⁵⁹ აიანი – სახელმწიფო მოხელე ოსმალეთის იმპერიაში; ეს ტერმინი აგრეთვე წარჩინებულთა მიმართაც გამოიყენებოდა. იხ.: M. Z. Pakalin, Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946, p. 120.

⁶⁰ P. Amédée Jaubert, Éléments de la Grammaire Turke, Paris, 1833, Traduction du Bouiourldi, pl. n. 5, p. 897.

⁶¹ Moniteur, 23.03.1807 (Exterieur, Pologne, Varsovie, 1.03.1807).

რუსებს ყოველი მხრიდან თავს ესხმიან. იმპერიის ყველა პროვინციას შორის სრული თანხმობა სუფევს და სპარსეთს თავისი მტრების წინააღმდეგ ახალ-ახალი ძალების მიმართვა შეუძლია⁶².

1805 წელს ირანის შაჰთან დაწყებული კონტაქტების გასაგრძელებლად, გენერალ გარდანს⁶³, იმპერატორის ადიუტანტს, რომელიც იმ დროს მთავარი ჯარის გენერალურ შტაბში იმყოფებოდა, ირანში დიპლომატიური და სამხედრო მისიის ხელმძღვანელობა დაევალა. თავდაპირველად ნაპოლეონი მის მიზნობას კვლავ ამედე ჟობერი-სათვის ფიქრობდა⁶⁴, მაგრამ მან თავისი არჩევანი გენერალ გარდანზე შეაჩერა, რაც ფათა-ალი შაჰისადმი 1808 წლის 20 აპრილს მიწერილ წერილშიცაა განმარტებული: *“გარდანის წინაპრები უკვე მონაწილეობდნენ ამ ორი იმპერიის დაახლოებაში. ისიც მათ კვალს მიჰყვება. იგი ჩვენი არჩევანის ღირსია ჩვენდამი თავისი ერთგულებისა და თავისი პირადი სამხედრო დამსახურებების გამო”*⁶⁵. 1807 წლის 12 აპრილს ტალეირანისადმი მიწერილ დეკრეტში განმარტებული იყო გენერალ გარდანის ირანში გაგზავნის მიზეზი და მისიის მიზნები: *“მ-რო პრინცო დე ბენევენ, გენერალ გარდანს, ჩემს ადიუტანტს, სურს სპარსეთში გამგზავრება. იგი შეილი შეილია პიროვნებისა, ვინც 1715 წლის ხელშეკრულება დადო. ამ დავალებას იგი წინაპართა დანაბარებად მიიჩ-*

⁶² Moniteur, 2.04.1807 (Exterieur, Pologne, Varsovie, 16.03.1807).

⁶³ კლოდ-მატიე დე გარდანი, გრაფი (1766–1818) – ჯარში 14 წლისა შევიდა, რევოლუციამდე უმცროსი ოფიცერი იყო; მისი კარიერა 1792 წ. დაიწყო: 1796 წ. იგი პოლკოვნიკია, 1799 წ. – ბრიგადის გენერალი, 1804 წ. ნაპოლეონის პაეთა კორპუსის მეთაურია, 1805 წ. – მისი ადიუტანტი. გარდანი მონაწილეობდა აუსტერლიცის, იენისა და ელაუს ბრძოლებში. 1807 წ. მონაწილეობდა ფინკენშტეინში ფათა-ალი შაჰის მიერ ნაპოლეონთან წარგზავნილ ელჩთან, შირაზა მოკამედ-რეზა ხანთან გამართულ მოლაპარაკებებში. ირანიდან თვითნებურად დაბრუნების შემდეგ შერისხულ იქნა. 1809–1811 წწ. მსახურობდა ესპანეთში, 1814 წ. ბურბონებს მიემხრო, ასი დღის განმავლობაში კვლავ ნაპოლეონთან იყო, 1815 წ. სექტემბერში კი საბოლოოდ გადასახლდა სამხრეთ საფრანგეთში (N. Broc, Dictionnaire illustré des explorateurs et grands voyageurs français du XIXe siècle, II, Asie, avec la collaboration de Gérard Siary, Paris, 1992, p. 204). ამ დავალების გენერალ გარდანისათვის მიწლობა შემთხვევითი არ იყო: *“სოლთან-ქუსეინის (სუფიანთა დინასტიის უკანასკნელი შაჰი, 1694–1722 წწ.) მეურავის ვაჟს მის კარზე მრავალი უცხოელი აგენტი იყო... საფრანგეთიდან ეს აგენტი გუარად გარდანი იყო”*... MD, Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 135v.

⁶⁴ P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 398.

⁶⁵ *ibid.*, p. 399.

ნებს და მონდომებითაა აღსავსე. (...) მე მსურს, რომ გენერალი გარდანი სპარსეთში / ივლისამდე ჩაიღებს"... აღნიშნული დეპეშის პირველი პუნქტი ინდოეთში ლაშქრობასა და ირანის მიერ ინგლისელებთან კავშირის გაწყვეტას ეხება, მეორე პუნქტში კი არაპირდაპირ იკვეთება საქართველოსადმი: "სპარსეთმა საფრანგეთი თავის ბუნებრივ მოკავშირედ უნდა განიხილოს რუსეთთან ირანის მტრული დამოკიდებულების გამო; ამ მტრობის მხარდასაჭერად სპარსელთა ძლისხმევა უნდა წარიმართოს მათი (სპარსელების) საჯარისო ნაწილების, არტილერიისა და ფორტიფიკაციების ყოველმხრივ გასაუმჯობესებლად, რათა საერთო მტრებისთვის უფრო საშიში გახდეს"⁶⁶.

1807 წლის 19 აპრილის "Moniteur"-ი ალექსანდრე და კონსტანტინოპოლიდან მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე იუწყებოდა, რომ ფათჰ-ალი შაჰი მეტად აქტიური კაცი იყო, რომელსაც მშვენიერად ესმოდა საქმის არსი⁶⁷. ირანიდან მიღებული "ზასიაშოვნო ახალი ამბების" თანახმად კი შაჰის ვაჟმა, აბას მირზამ, რუსები საკმაოდ დიდი ტერიტორიიდან განდევნა⁶⁸. ფრანგულ პრესაში დიდ ყურადღება ეთმობოდა ნაპოლეონის მიერ ირანის ელჩისადმი გამოხატულ ყურადღებასაც: "სპარსეთის ელჩი 26 აპრილს ჩაიღო ფინკენშტეინის სასახლეში. მან დაიკავა ბადენის პრინციის აპარტამენტები... (...) მეორე დღეს იმპერატორმა მას დაათვალიერებინა თავისი გვარდიის ინფანტერიის 20 ბატალიონი და მათ სხვადასხვა მანევრები გააკეთებინა, რომლებზეც ამ ელჩს არავითარი წარმოდგენა არ ჰქონდა. 29-ში იმპერატორმა იგი ბაღში მიიწვია და მას დიდხანს ესაუბრა სპარსულ ლიტერატურასა და მის ძველ ისტორიაზე. ელჩი მეტად განათლებული კაცია... / მანის სპარსეთის ელჩს წილად ზედა პატივი, ხლებოდა იმპერატორს, რომელმაც მის წინაშე სხვადასხვა მანევრები გააკეთებინა ცხენოსანი

⁶⁶ Rapport sur la Perse à Monsieur le Général Comte Gardane par M. Trézel, ingénieur-géographe, 14 août 1808 – 28 février 1811, Manuscrit (შემდეგში – Trézel, Rapport sur la Perse).

⁶⁷ Moniteur, 19.04.1807 (Exterieur, Syrie, Alep, 1.01.1807).

⁶⁸ Moniteur, 19.04.1807 (Exterieur, Turquie, Constantinople, 7.03.1807).

გეარდიის 30 ესკადრონს 30 მსუბუქი საარტილერიო დანადგარით. ამ მანევრებმა ელჩი მეტად დააინტერესა⁶⁹.

საფრანგეთ-ირანის ურთიერთობაზე “Moniteur”-ში დაბეჭდილი ინფორმაცია ძირითადად ოსმალეთიდან და ევროპიდან მიღებული ცნობების საფუძველზე შექდებოდა, მეტად გაზვიადებული იყო, ხშირად არ შეესაბამებოდა სიმართლეს და ძირითადად ფრანგი მკითხველისათვის ირანის – საფრანგეთის პოტენციური მოკავშირის – დადებითად წარმოჩენას ემსახურებოდა.

საქართველო ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაში. ირანის ელჩსა და ფრანგებს შორის გამართული მოლაპარაკებების შედეგად 1807 წლის 4 მაისს აღმოსავლეთ პრუსიაში, ფინკენშტეინის საიმპერატორო ბანაკში, დაიდო საფრანგეთ-ირანის სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელსაც ხელს აწერდნენ საფრანგეთის სახელმწიფო მდივანი, პუგო-ბერნარ მარე და ირანის ელჩი საფრანგეთში მირზა მოჰამედ-რეზა ხანი⁷⁰. აღვნიშნავთ, რომ ამ ხელშეკრულების შედგენაში ამჟამად უობერი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა⁷¹.

1809-1811 წწ. ირანში ინგლისის საელჩოს მდივანი, ჯეიმს მორიერი ამ ხელშეკრულების შესახებ შემდეგს წერს: *“1809 წ. 6 აპრილს ჩვენ ვიყავით მირზა შაფისთან. მან გეაჩვენა ფინკენშტეინში 1807 წ. მაისში საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულება, ხელმოწერილი და რატიფიცირებული ბონაპარტის მიერ. ეს დოკუმენტი, დაწერილი თხელ პერგამენტზე ჩინებული ფრანგული ხელით, იდო შავი ხავერდის ბუდეში, რომლის ყოველი კუთხე უჩვეულოდ და ნატიფად იყო მორთული ფრთაგაშლილი არწივით; მის ცენტრში, ოქრომკედით ნაქარვ გვირგვინში, გამოსახული იყო ინიციალი N. დიდი სახელმწიფო ბეჭდის ლუქიანი ხელშეკრულება ხალასი ოქროს ყუთში იდო. (...) მე გადაეწერე ეს დოკუმენტი...”*⁷²

⁶⁹ Moniteur, 12.05.1807 (Intérieur, Paris, 11.05.1807).

⁷⁰ Alfred de Gardanc, *op. cit.*, pp. 71-80.

⁷¹ CP, Perse, vol. 9, doc. 95, fol. 165r; Claude-François de Méneval, *Mémoires pour servir à l'histoire de Napoléon Ier depuis 1802 jusqu'à 1815*, t. II, Paris, 1894, p. 94.

⁷² James Morier, *A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*, London, 1812, p. 216.

ფინკენშტეინის ხელშეკრულება მოხსენიებულია ყველა იმ ავტორის მიერ, ვინც კი XIX საუკუნის პირველი მეოთხედის საფრანგეთ-ირანის, რუსეთ-ირანისა და საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის საკითხებს შეჰხებია⁷³. ამ ნაშრომებს შორის გამოვეყოფთ ჯ. ვათეიშვილის

⁷³ მ. ფერეიმძე, ნაპოლეონის აგენტურა საქართველოში, // კრ. "ლიახვი", გორი, 1963, გვ. 136; ნ. ქორთუა, საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში, თბილისი, 1964, გვ. 145-150; ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბილისი, 1965, გვ. 359; გ. კილურაძე, საფრანგეთ-საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთობიდან, // "მნათობი", № 1, თბილისი, 1971, გვ. 115; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 861-862; ი. ტაბაღუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVIII ს. მიწურული - XIX ს. დასაწყისი), თბილისი, 1974, გვ. 17-19; ლ. შენგელაია, ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში, თბილისი, 1979, გვ. 31-32; ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., 1984, გვ. 80-86; ნ. ტერ-ოგანოვი, ირანის რევულუციური არმია და უცხოური სამხედრო მისიები, თბილისი, 1984, გვ. 15; ო. არდაშელაია, ნაპოლეონ I პოლიტიკა ირანის მიმართ 1802-1807 წწ. და საქართველო, // საქართველო და ევროპის ქვეყნები, ტ. V, თბილისი, 1991, გვ. 86-93; ი. ტაბაღუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917-1921 წლებში და საქართველო საფრანგეთის არქივებსა და წიგნსაცავებში, ტ. 1, თბილისი, 1996, გვ. 322; ამედე ფობერი, მოგზაურობა... გვ. 7; გ. იოზაშვილი, საქართველოს საკითხი XIX ს-ის საერთაშორისო ურთიერთობებში. 1. საქართველო რუსეთ-თურქეთის პოლიტიკურ და დიპლომატიურ გეგმებში XIX ს-ის I მესამედში, // ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ნაწ. II, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 1998, გვ. 305-315; ა. მენთეშაშვილი, საერთაშორისო ურთიერთობების და დიპლომატიის ისტორია, წიგნი II, 1799-1918, თბილისი, 2000, გვ. 111-121; Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 25; C.-F. de Méneval, *op. cit.*, t. II, p. 94-95; Ed. Driault, La politique orientale de Napoléon - Les missions de Sébastiani et de Gardane, 1806-1809, Paris, 1904, pp. 170-186; A. Debidour, *op. cit.*, 1904, p. 25; P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 392; Ed. Driault, La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours, Paris, 1912, pp. 86-87; Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 31; Dr. Afshar, *op. cit.*, p. 34-36; H. Dehérain, La vie de Pierre Ruffin, vol. II, pp. 28-29; H. Dehérain, L'œuvre scientifique française en Syrie et en Perse, // Histoire des colonies Françaises et de l'expansion de la France dans le monde, t. III, Paris, 1931, pp. 557-558; W. Haas, Iran, New York, 1946, p. 273; V. J. Puryear, Napoleon and Dardanelles, Berkeley and Los Angeles, 1951, pp. 163-167, 207; D. M. Lang, The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832, New-York, 1957, pp. 260-261; P. Sykes, A History of Persia, v. II, London, 1958, p. 304; A. K. S. Lambton, Fath-'Ali Shāh, The Encyclopædia of Islam, New Edition, vol. II, Fasciculus 33, London, 1963, p. 839; R. M. Savory, Iran, V, History, (b), Turkomans to Present Day, // The Encyclopaedia of Islam, New Edition, vol. IV, Leiden-London, 1971, p. 38; Ch. de Voogd, Les Français en Perse (1805-1809), // Studia Iranica, Paris, 1981, 10/2, pp. 250-261; Mirza Abul Hassan Khan, A Persian at the Court of King George, 1809-10. The Journal of Mirza Abul Hassan Khan. Translated and edited by Margaret Morris Cloack, Introduction by Denis Wright, London, 1988, pp. 15-16; F. Kazemzadeh, Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921, // The Cambridge History of Iran, Vol. 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic, II, Cambridge University Press, 1991, p. 333;

მონოგრაფიას, რომელშიც ავტორმა აღნიშნული ხელშეკრულების 1807 წლის 10 მაისით დათარიღებული ფრანგულ ენაზე შედგენილი ხელნაწერი, მისი ნაბეჭდი ვარიანტი და რუსული თარგმანი გამოსცა⁷⁴.

ამ 16 მუხლიანი ხელშეკრულებიდან ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მესამე და მეოთხე მუხლები:

“მუხლი 3

მისი უდიდებულესობა საფრანგეთის იმპერატორი იტალიის მეფე საქართველოს მისი უდიდებულესობის სპარსეთის იმპერატორის კანონიერ კუთვნილებად სცნობს.

R. Greaves, *Iranien Relations with Great Britain and British India, 1798-1921*, // *The Cambridge History of Iran, Vol. 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic, II*, Cambridge University Press, 1991, p. 381; M. H. Kāvusi 'Erāqi, H. Ahmadi, *Asnādi az ravābet-e Irān va Farānse dar doure-ye Fath'Alī Shāh Qājār (1798-1834)*, Tehran, 1376/1997, pp. 27-28, 41; I. Amini, *op. cit.*, 1995, pp. 121-122; I. Amini, *Napolcon and Persia*, // *Iran, The British Institute of Persian Studies, vol. XXXVII, London, 1999, p. 113*; J. Calmard, *Gardane mission*, // *Encyclopædia Iranica, vol. X, 1999, p. 293*; Ghaffārī Abulhasan, *Tahlīl-e tārikhī-ye nabardhā-ye Farānse va Rusiye dar zamān-e Napole'on-e Bonāpārī, Faslnāme-ye Tārikh-e Ravābet-e Khārejī, vol. I, no. 1. Tehran 1378/1999, pp. 123-128*; *India, Minto and the Marquess of Hastings*, // *Encyclopædia Britannica, Vol. 12, Chicago-London-Toronto, pp. 167*; *Persia, Franco-British Rivalry in Persia. Struggle for Georgia*, // *Encyclopædia Britannica, Vol. 17, Chicago-London-Toronto, pp. 576-577*; П. А. Риттих, *Политико-исторический очерк Персии*, СПб., 1896, с. 226; З. Авалов, *ук. соч.*, сс. 265-266; *История XIX века*, под. ред. проф-ов Лавинса и Рамбо, т. 2. М., 1938, сс. 438-439; А. Д. Миллер, *Мустафа паша Байрактар*, М.-Л., 1947, с. 150; Г. В. Хачапуридзе, *ук. соч.*, с. 50; О. П. Маркова, *ук. соч.*, сс. 219-233; М. С. Иванов, *Очерк истории Ирана*, М., 1952, с. 131; А. Р. Иоаннисян, *ук. соч.*, сс. 89-139; *Всемирная история*, т. VI, ответственный редактор Н. А. Смирнов, Москва, 1959, сс. 102-104; З. Т. Григорян, *Присоединение восточной Армении к России в начале XIX века*, Москва, 1959, с. 79; С. В. Шостакович, *Дипломатическая деятельность А. С. Грибоедова*, Москва, 1960, с. 15; М. А. Игамбердиев, *Иран в международных отношениях первой трети XIX века*, Самарканд, 1961, сс. 76-85; Ф. Абдуллаев, *Из истории русско-иранских отношений и английской политики в Иране*, Ташкент, 1971, с. 42; *История Ирана*, Москва, Издательство МГУ, 1977, сс. 225-228; И. М. Табагуа, *Франко-персидские отношения и Грузия (конец XVII – начало XIX вв.)*, // *Проблемы истории стран Европы*, II, Тбилиси. 1978, сс. 154-161; Н. А. Кузнецова, *Иран в первой половине XIX века*, М., 1983, с. 35; В. Донадзе, *Планы Наполеона Бонапарта в отношении Грузии (на рубеже XVIII-XIX ввков)*, // *Труды Тбилисского Университета, история, искусствоведение, этнография*, т. 246, Тбилиси, 1984, с. 112; О. В. Ардашелия, *Грузия в восточной политике Наполеона I, (1798-1810)*, Автореферат диссертации на соискание уч. степени кандидата исторических наук, Тбилиси, 1992, с. 15-16 და სხვ.

⁷⁴ Дж. Л. Ватейшвили, *Генерал П.С. Котляревский*, Тбилиси, 1980, сс. 25-29, 62-80.

მუხლი 4

იგი იღებს ვალდებულებას, ყოველი ღონე იხმაროს, რათა აიძულოს რუსები, დატოვონ საქართველოსა და სპარსეთის ტერიტორიები და იშუამდგომლოს სამშვიდობო ხელშეკრულების მისაღწევად. ეს ევაკუაცია მისი პოლიტიკისა და ყურადღების მუდმივი საგანი იქნება⁷⁵.

აღნიშნული ხელშეკრულების გამო ნაპოლეონმა ფათა-ალი შაჰს კმაყოფილებით აღსაუვო წერილი მისწერა: “ნაპოლეონი, ფრანგთა იმპერატორი იტალიის მეფე, ფათა-ალი შაჰს. სპარსთა იმპერატორს უძღვნის სალამს. მივიღე წერილი, რომელიც შენმა საგანგებო ელჩმა, მეტად კეთილშობილმა და მეტად ზრდილმა მოჰამედ რეზა ბეგმა გადმომცა. წერილიდან და დანაბარებიდან შევიტყვე ჩემდამი შენი გულწრფელი და კეთილი განწყობა, ჩვენი მეგობრობის უმჭიდროესი კავშირებით განმტკიცების შენი სურვილი და ჩვენი საერთო მტრების წინააღმდეგ ჩემთან შენი ძალისხმევით სამუდამო შეკავშირების მტკიცეება. ამის შედეგად მე ჩემს მინისტრს ვუბრძანე, დაედო ვეზირთან კავშირის ხელშეკრულება, რომელიც რატიფიცირებული, ჩემს მიერ ხელმოწერილი და ჩემი საიმპერატორო ბეჭედდასმული, შენს დედაქალაქში გაიცვლება. მისი ერთგულად შესრულება შენი იმპერიის გამარჯვებისა და ჩვენი მტრების უიმედობის მომასწავებელი იქნება. მე მეტად კმაყოფილი დაერჩი შენი საგანგებო ელჩის ქცევით ჩემთან ყოფნის განმავლობაში; მესიამოვნებოდა, თუ მას შენს სამსახურში გამოჩენილ მონდომებას დაუფასებ. გისურვებ ცის ღოცვა-კურთხევას, ზანგრძლივ და გაბრწყინებულ მეფობას და ბედნიერ დასასრულს⁷⁶.”

საფრანგეთისათვის იმ პერიოდში ჯერ კიდევ იმდენად მნიშვნელოვანი იყო ირანთან ურთიერთობა და ამის მკითხველამდე მიტანა, რომ ფინკენშტეინის ხელშეკრულების დადების შემდეგ, 1807 წლის “Moniteur“-ის მაისის თვის რამდენიმე ნომერში გიიომ ოლივიეს “მოგზაურობიდან” ე. ვერნეს მიერ კომენტირებული საკმაოდ ვრცელი ნაწყვე-

⁷⁵ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 73.

⁷⁶ Trézel, Rapport sur la Perse, Manuscrit.

ტები დაიბეჭდა. 23 მაისის ნომერში ე. ვერნე მკითხველს დაპირებისა-
მებრ სთავაზობდა “*დაწერილებით ცნობებს სპარსეთის მეცნიერების,
ხელოვნების, ვაჭრობის, წარმოებულ საქონლის, სამხედრო მდგომარეობისა და ფლოტის შესახებ*”. 29 მაისის ნომერში იგი მკითხველს
სპარსელთა ხასიათზე, ადამ-წესებსა და სოფლის მოსახლეობაზე მო-
უთხრობდა, ხოლო 6 ივნისს დაბეჭდილი სტატია ირანის ისტორიის
მოკლე მიმოხილვას ეთმობოდა.⁷⁷ გაზეთი “Moniteur”-ი⁷⁸ საფრანგეთ-
ირანის ურთიერთობებს ფართოდ აშუქებდა ფინკენშტეინის ხელშეკრუ-
ლების დადებამდეც და ტილზიტის ზევამდეც, რაც კარგად ასახავს
მაშინდელი ფრანგული პრესის – როგორც საზოგადოების განწყობაზე
გავლენის მქონე ინსტიტუტის – დიდ მნიშვნელობას.

ფრანგ რეზიდენტთა ცნობები საქართველოზე. აქ ჩნდება კითხ-
ვა: რა ინფორმაცია ჰქონდა ნაპოლეონს ფათხ-ალი შაჰისათვის შეპი-
რებულ საქართველოზე?

მართალია, 1805 წლამდე, ე.ი. ნაპოლეონის მიერ ირანში ფრანგი
ემისრების გაგზავნამდე, საქართველო უშუალოდ არ ექცეოდა საფრან-
გეთის პოლიტიკურ ინტერესთა სფეროში, მაგრამ გარკვეული ინფორ-
მაცია მასზე საფრანგეთის მთავრობას უკვე ჰქონდა. ეან-ფრანსუა
რუსო 1796 წ. 8 მარტით დათარიღებულ წერილში⁷⁹ აღწერს თბი-
ლისში ალა-მაჰმად ხანის შეჭრას⁸⁰: “(...) საჭურისის ლაშქარმა თბი-
ლისში ჩაიდინა ყველა ის საშინელება, რაც შეიძლება გამოიწვიოს ომ-
მა, მოლაშქრეთა აღვირახსნილმა სისასტიკემ და ბარბაროსობამ. ამას
გარდა, დამპყრობლის ბრძანებით, ოცდაათ ქრისტიანულ ეკლესიაზე
მეტი და ორი სუნიტური მეჩეთი⁸¹, რომლებიც ქალაქში იყო, გაანად-

⁷⁷ Moniteur, 23.05.1807; 29.05.1807; 6.06.1807.

⁷⁸ Moniteur, 13.01.1807; 22.01.1807; 23.03.1807; 2.04.1807; 19.04.1807.

⁷⁹ H. Dchéraïn, Sylvestre de Sassy – 1758-1838, ses contemporains et ses disciples, Paris, 1938, p. 36.

⁸⁰ დაწერილებით ამ საკითხის შესახებ იხ.: ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბილისი, 1969, გვ. 73-234.

⁸¹ სუნიტი თათრების მეჩეთი, აშენებული ისააკ ფაშას მიერ 1710 წელს, ალა-მაჰმად ხანს დაუნგრევია. იხ.: Charles Bélanger, Voyage aux Indes Orientales, par le Nord de l'Europe, les provinces du Caucase, la Géorgie, l'Arménie et la Perse, Paris, 1836-1846, t. II, p. 31.

გურეს და დაანგრეის, გადაწეეს და გაძარცვეს ყველა სახლი და ფორტიფიკაცია; ამ დანაშაულისა და სისასტიკის შემდეგ მონად აქციეს 40 ათას ადამიანზე მეტი, რომელთაგან თითქმის სამი მეოთხედი ქართველი იყო და დარჩენილი მეოთხედი კი სომხები და სუნიტი მუსლიმები; ეს ციფრი გაზეიადებული არ უნდა იყოს, რადგან ბაღდადში ირწმუნებიან, რომ ტყვეთა რაოდენობა სამოცდაათი ათასი იყო⁸². ყველა მონა გავ ზავნეს და გაფანტეს სპარსეთში და დარწმუნებულნი უნდა იყოს, რომ მრავალი მათგანი [უკვე] მოკვდა ან კვდება გაჭირვების. სისასტიკისა და ძალადობის გამო, განსაკუთრებით კი – დარღით. ამ მონობის რამდენიმე მაგალითმა ბაღდადამდეც მოაღწია. ერთი ექვსიოდე წლის ბიჭუნა, აქ ერთი სომეხი ეაჭრის მიერ ჩამოყვანილი, ძალით წაიყვანა ბაღდადის ფაშამ, რომელიც თავად ქართველი მონა იყო; ეს ბავშვი, მიუხედავად კარგი მოპყრობისა და აღურსისა, სულ ტიროდა და თავის დედ-მამას ითხოვდა⁸³. ამგვარად, XVIII საუკუნის

⁸² დ. კაციტაძის ნაშრომში აღნიშნულია, რომ აღა მაჰმად-ხანმა თბილისიდან ორივე სქესის 22 000 მშვიდობიანი მცხოვრები წაიყვანა ტყვედ (დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია, III-XVIII სს., თბილისი, 2001, გვ. 441). ზ. შარაშენიძე წერს, რომ სპარსულ ისტორიკოსთა ნაშრომების მიხედვით აღა-მაჰმად ხანმა საქართველოდან 15 000 ტყვე გაიყვანა, ერეკლე მეფის მიერ გუდოვიჩისაღმი გაგზავნილ წერილში 30 000 ქართველი ტყვეა ნახსენები, ჯ. მალკოლმის მიერ “სანდო ქართველი და სომეხი პირებისგან” მიღებული ცნობების თანახმად – 25 000 ტყვე (ზ. შარაშენიძე, ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბილისი, 1970, გვ. 168). ამედე ფობერიც, ირანში მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე, 15 000 მონას აღნიშნავს (ამედე ფობერი, დასახ. ნაშრ., გვ. 149), რაც სპარსული ისტორიკოსების ცნობებს ემთხვევა. შამპოლეონ-ფიფაკის ცნობით, “აღა-მაჰმად ხანმა 1795 წ. ტიფლისიდან 16 000 ახალგაზრდა ტყვე წაიყვანა” (Histoire de la Perse (Asie Orientale) par Champollion-Figeac, bibliothécaire au palais de Fontainebleau, Paris, 1860, p. 435). აღნიშნულ მოვლენათა თანამედროვე სომეხი ავტორის, სერობ გრიჩის ცნობის თანახმად, საქართველოდან გაყვანილ ტყვეთა რიცხვი 50 000 იყო, აწინიმი სომეხი ავტორის ცნობით, დახოცილთა და დატყვევებულთა რიცხვი, როგორც სომხებს, ისე ქართველებს შორის 50 000 იყო; სხვა სომეხი ავტორის, ვარდან ოძნეცის, ცნობით – 16 000 (რ. ჭუბაბრია, სომხური წყაროები აღა-მაჰმად ხანის მიერ 1795 წლის 11 სექტემბერს თბილისის აოხრებასთან დაკავშირებით. სადისერტაციო ნაშრომი ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნ. ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1994, (ხელნაწერი); დისერტაციას ერთვის სომხურ წერილობით წყაროთა ქართული თარგმანები, გვ. 11, 24, 46, 72, 80). არაა გამორიცხული, რომ რუსოს ინფორმატორები სომხები იყვნენ.

⁸³ H. Dehérain, Sylvestre de Sassy, p. 36.

ბოლოს ფრანგებისათვის თბილისი ცნობილი გახდა როგორც განადგურებული და გაძარცვული ქალაქი.

1805 წელს, ანუ იმ პერიოდში, როდესაც ნაპოლეონი ირანთან კავშირის დამყარებას ფიქრობდა, საფრანგეთის მთავრობას სამი ანგარიში ჰქონდა ამ რეგიონში რუსეთის ზრახვებსა და უკვე რუსეთის შემადგენლობაში შესულ ქართლ-კახეთზე.

სინოპში საფრანგეთის კონსული, პასკალ ფურკადი⁸⁴ თავის რაპორტში ეხება შემდეგ საკითხებს: 1. 1783 წლიდან რუსეთის დაპყრობებს შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე; 2. რუსების დომინირების ფორმას – ტერორითა და ავან-პორტებით⁸⁵; 3. მათ მიერ დაპყრობილი ტერიტორიის ფართობებს; 4. რუსთა წინსვლას, ერთი მხრივ ტრაპიზონისაკენ, მეორე მხრივ კი – თავრიზისა და ასთარაბადისაკენ⁸⁶. მისი დასკვნა შემდეგია: *“ამგეარად, რუსები მოიცავენ შავსა და კასპიის ზღვებს და ქმნიან სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით სივრცეში 400 ლიეზე მეტ არაჩვეულებრივ საზღვარს”*⁸⁷.

⁸⁴ საფრანგეთ-თურქეთის 1802 წ. 25 ივნისის ხელშეკრულების პირველი შედეგი ანატოლიის ჩრდილოეთ ნაწილში სამი კონსულის ყოლის უფლების მოპოვება იყო; ლუი-ალეი დ'ოტროში მოღვაწეობდა პერაკლავში, პასკალ ფურკადი – სინოპში, პიერ დიუპრე კი ტრაპიზონში (H. Dehérain, La vie de Pierre Ruffin, vol. I, p. 242). ეს დიდი წარმატება იყო, რადგან 1796 წელს მასკატში საფრანგეთის კონსულის, ბოშაძის თანახმად, ოსმალეთის იმპერიის ეს ტერიტორიები საერთოდ დახურული იყო ევროპელების, განსაკუთრებით კი ფრანგებისათვის. Mémoire sur Trébizonde, par Beauchamp, // Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure, et à Constantinople, fait dans les années 1808 et 1809; par Jaques Morier, secrétaire de l'ambassade à la cour de Perse. Enrichi de vingt-quatre planches gravées d'après les dessins de l'Auteur, et d'une carte des pays situés entre Chyrax et Constantinople. Traduit de l'anglais. Par M. E***, t. II, Paris 1813, p. 263. აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჯეიმს მორიერის ამ ნაშრომის ფრანგული თარგმანი სრულყოფილი არ არის: ანონიმი მთარგმნელის მიერ გამოტოვებულია ბონაპარტისა და გენერალ გარდანის შესახებ ინგლისურ გამოცემაში არსებული ყველა ცნობა. ჩანს, მთარგმნელმა ეს საეხებით შეგნებულად გააკეთა, რადგან თარგმანი ნაპოლეონის იმპერატორობის პერიოდში გამოცა, ჯეიმს მორიერის ინფორმაცია კი უარყოფითად წარმოაჩენდა როგორც საფრანგეთის იმპერატორს, ისე გენერალ გარდანის მისიას.

⁸⁵ ავან-პორტი – მდინარის შესართავის შორიახლო აგებულ მთავარ პორტთან შეწყვეტილებული ნავსადგური.

⁸⁶ ირანის მმართველ ყაჯართა სამშობლო.

⁸⁷ *“კასპიის, შავი ზღვის (Pont-Euxin), ევფრატის სათავეების, ტავროსის მთის ზეობის პატრონები, რუსები, ტერორითა და ავან-პორტებით დომინირებენ სპარსეთის ყოველ ქალაქსა თუ დაძაზე, რომლებიც გადის არარატის მთასა და კასპიის ზღვის სამხრეთ-დასავლეთ ნაპირზე. მათთვის, ამ ზღვისა და მიმდებარე ზეობების პატრონ-პატრონთა-*

ფრანგი მეცნიერისა და მოგზაურის, გ. ოლივიეს ანგარიშიდან შემდეგი საკითხები უნდა გამოყოფილი⁸⁸: 1. 1783 წლამდე რუსეთმა ვერც კავკასიონის ქედი გადალახა ვერც თურგსა და კასპიის სანაპიროზე დაარსებული თავისი დასახლებები; 2. 1783 წელს საქართველო, ადრე "სპარსეთს დაქვემდებარებული", რუსეთის ბატონობაში გადავიდა;

თვის, მეტად ადვილია სპარსეთში გასვლა ზენი ჯარის შენახვა და დაკომპლექტება. თავისი ოპორტიუნის გასაადვილებლად მათ დაწინაურეს თურქეთის ტერიტორია ფაშის მხედრობაში და მოსახლეობას უბიძგებენ ებოჯადური პრივილეგიისაკენ, რაც მათთვის ამკარა სასასი ფორტის ასაშენებლად შვე ზღვაზე. ეს ფორტი რედუტ-ყაღუ (დღევანდელი ყულუგი), როგორც ჩანს, აშენებულია ფაშის დასაცავად მარაგროსთან დასახლებულს, შვი ზღვის ამ ნაწილში რუსების დასაშვებლად, მათი კავშირების უფრო დასახლებულად, ერთი მხრივ, ტიფლისთან, კონსტანტინოპოლსა და ყირიმთან, მეორე მხრივ კი ჯარის ნაწილების გადმოსხმის ბელშენაწყობად, დაბოლოს, იმერეთში დაშვებულ კატარა მთაწერის და შვი ზღვისგან საქართველოში რუსეთის სამფლობელოების გამოძვივ მიზეზში გაფანტული დამოუკიდებელი ხალხების დასამორჩილებლად. ამგვარად, რუსებმა გააერთიანეს ორივე კუთხე და დასრულეს მათი გამოძვივი ყელის დაქვრება. 1783 წლიდან რუსებმა დაიწყეს კასპიის ზღვის დასაჯული სანაპიროზე თურგიდან მტკვრის შესართავამდე, სპარსული პროვინციები, მდებარე კასპიის ზღვას და საქართველოს შორის, მთელი საქართველო და სომხეთის ერთი ნაწილი ერევნამდე, იმერეთი და ის კატარა სამთაწერო, რომლებიც საქართველოს შვი ზღვისგან გამოყოფდნენ, დაბოლოს შვი ზღვის აღმოსავლეთი ნაპირები; ე.ი. დაახლოებით სანაპიროს 150 ლიე კასპიის ზღვაზე, 50-60 ლიე შვე ზღვაზე და ორივე ზღვას შორის კი ფართობი 100 ლიეზე მეტი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ და 200 ლიე აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ერთი მხრივ ის ტრაპიზონს ემუქრება, მეორე მხრივ – თაურიზსა და ასთარაბადს. ამგვარად, ისინი მთლიანად მოიცავენ ორივე ზღვას და ეწევათ სამხრეთითა და სამხრეთ-დასავლეთით სივრცეში 400 ლიეზე მეტი არანეკულებრივი საზღვარი". CP, Perse, vol. 8, doc. 156, fol. 384r-384v.

საფრანგეთის რესპუბლიკის საგანგებო წარგზავნილმა კონსტანტინოპოლში, რაიმონ ეურინამ, ორ მეცნიერს – გიომ-ანტუან ოლივიესა (1756-1814) და ეან-გიომ ბრუნიერს – 1795 წ. იმ დროისათვის დამახასიათებელი მაღალფარდოვანი სტილით შემდეგი მისწერა: "თქვენ წინ ახალი კარიერა ხსენებს. (...) ამგვარად თქვენ სპარსეთი გიბნობთ. ამ თითქმის უცნობ მხარეში მუხუბს და პოლიტიკა ფართო ასაძრევს სთავაზობს თქვენს სამეცნიერო დაკვირვებებსა და ტვალანტს. რესპუბლიკა თქვენგან თავდადებს ელის და იმეჯიუნებს, რომ მთლიანად მოივლით სპარსეთს..." ფრანგი ემისიონისათვის მიცემული საიდუმლო ინტრუქციის თანახმად, მათ აღა-მამად ხანი დირექტორიასთან კავშირის დამყარებაზე უნდა დაეთანხმებინათ. ფრანგი ემისიონი ირანში 1796 წ. ჩავიდნენ, მაგრამ მათ მისიას პოლიტიკური წარმატება არ მოჰყოლია. J. დეკერენის შეყვანებით, რაც თავისთავად საინტერესოა, ოლივიე და ბრუნიერი მატერიალურად სათანადოდ არ იყვნენ უზრუნველყოფილნი, ირანში საჩუქრები არ ჩაუტანიათ და ამიტომ მათ არც ანგარიში გაუწიეს. ფრანგ წარგზავნილთა ნათქვამის თანახმად კი ირანის იმდროინდელ მთაწერობასთან შეთანხმების არაეთიარო იმედი არ იყო, "რადგან სპარსელებმა იმ ერის სახელით კი არ იცოდნენ, რომელიც იმახად უმნიშვნელოვანეს რაჯლს თამაშობდა ევროპაში". MD, Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 136r-136v; H. Dehérain, L'œuvre scientifique française... pp. 557-558.

3. ერეკლემ და მისმა მემკვიდრეებმა რუსეთის “უზენაესი ძალაუფლება” ცნეს, რის საპასუხოდაც ალა-შამხად ხანმა “ტიფლისი⁸⁹ გააჩანაგა”; 4. გრაფმა ვალერიან ზუბოვმა აიღო დარუბანდი, ბაქო, შემახა და განჯა. ჯარის ნაწილი მოხსნა საქართველოს დასაკავებლად, მდ. მტკვრის აყობებით თბილისამდე; 5. რუსების განზრახვა იყო: შავ და კასპიის ზღვებს შორის მდებარე ყველა ქვეყნის დაკავება და საზღვრის გაკლება ტრაპიზონიდან არზრუმამდე, რეშთამდე და ასთარაბადამდე; 6. ამ დაპყრობათა მნიშვნელობა რუსთათვის: აღნიშნული ტერიტორიების ხელსაყრელი სამხედრო და სავაჭრო მდებარეობა⁹⁰.

⁸⁹ I. Natchkebia, La fonction de Tbilissi pour la Perse d'après les matériaux français (la fin du XVIIIe et le début du XIXe siècles), // Orientalist, 1, Tbilisi, 2001, pp. 196-201.

⁹⁰ “რუსეთმა ნელ-ნელა მიუერთა თავის სახელმწიფოს ჩერქეზეთი და ყველა ქვეყანა, მდებარე აზოვის ზღვასა და ვოლგის შესართავს შორის; მაგრამ 1783 წლამდე ვერც კავკასიონის ქედი გადალახა, ვერც თურვსა და კასპიის სანაპიროზე დაარსებული თავისი დასახლებები. 1783 წელს საქართველო ადრე სპარსეთს დაქვემდებარებული, რუსეთის პატრონაჟში გადავიდა. პრინციპი ერეკლემ ხელშეკრულებით ვალდებულება აიღო, რომ არც თავად და არც მიზი მემკვიდრეები არ სცნობდნენ სხვა უზენაეს ძალაუფლებას, გარდა რუსეთის იმპერატორიისა და მისი მემკვიდრეებისა. ამ ხელშეკრულების შედეგად ერეკლემ, რომელსაც ალა-შამხად ხანმა, სპარსეთის ახალმა მეფემ, 1794 წელს ერთგულების ფიცით მოხსობოა, უარი თქვა მორჩილებაზე და განუცხადა, რომ არ სცნობდა სხვა სუვერენს. გარდა ეკატერინეს. ამ უარის პასუხად მამამდამ 1795 წელს შეკრიბა ჯარი, შეიერთა ერევნისა და შუშის ხანთა ჯარები, დაამარცხა ქართველთა ლაშქარი, დაიძარ ტიფლისზე და გააჩანაგა. ერეკლეს ეკუდა მალაწია მშვიდობას, აიღო რა ეპიდემიულია, რომ თვითონაც და მამამისიც ერთგულებას შეჰციტებდნენ სპარსეთის მეფეს და გადაუზღიდნენ იმ ყოველწლიურ გადასახადს, რომელსაც მისი სახელმწიფო ადრეც იხდიდა. 1796 წელს რუსეთის იმპერატორიამ ვრახ ვალერიან ზუბოვის მეთაურობით გაეზუნა ჯარი, რომელმაც თანმიმდევრობით აიღო დარუბანდი, ბაქო, შემახა, განჯა და მოხსნა ჯარის ნაწილი საქართველოს დასაკავებლად, მტკვრის აყობებით ტიფლისამდე. ეკატერინეს სიკვდილამ შეაჩერა ეს ექსპედიცია. რუსეთის ჯარმა უკან დაპირუნების ბრძანება მიიღო, რაც შესარულია კიდეც: გაიფანა ჯარი განჯიდან, შემახიდან, ყველა ქალაქიდან და ციხე-სიმაგრეიდან და ჯარის ნაწილები დატოვა ტიფლისში, ბაქოსა და დარუბანდში. 1797 წ. მამამდამ თავიდან შეკრიბა ჯარი ერეკლეს მემორედ დასასჯელად და რუსებისათვის ბაქოსა და დარუბანდის წასართმევად, მაგრამ იგი მოკლეს... მამადლის სიკვდილის შემდეგ იმპერატორმა ალექსანდრემ გაეზუნა ჯარის ნაწილები, რომლებმაც თავიდან აიღეს განჯა, შემახა, შუშა, შირვანისა და მაღალი არმენიის (la haute Arménie) ყველა სიმაგრე და ბილოს იერიში მიიტანეს ერევანზე. ისე ჩანს, რომ რუსებს დაეგებოლი აქეთ შავ და კასპიის ზღეებს შორის მდებარე ყველა ქვეყნის დაკავება, იქიდან საზღვრის გაკლება ტრაპიზონიდან არზრუმამდე, რეშთამდე და ასთარაბადამდე. ეს აღვილია და ის რუსებს ყოველგვარ წარმატებას მოუტანს ხელსაყრელი სამხედრო და სავაჭრო მდებარეობით”. CP, Perse, vol. 8, doc. 157, fol. 385r-385v.

ჟან-ფრანსუა რუსო ბაღდადიდან 1805 წელს საფრანგეთის მთავრობას შემდეგ ინფორმაციას აწვდიდა: 1. საქართველოს დახასიათება – *“მშენიერი და ვრცელი მხარე”*; 2. საქართველოს დამოკიდებულება ირანთან – *“გამუდმებით სპარსეთის მოხარკე”*; 3. *“მისი პრინცი”* – ერეკლეს გარდაცვალება და ქართლ-კახეთის მთლიანად რუსეთის მმართველობაში გადასვლა. 4. რუსების გაბატონება დარუბანდზე, ბაქოსა და კასპიის ზღვის სხვა ნავსადგურებზე, ერევანსა და განჯაზე; 5. ერეკლეს ერთ-ერთი ვაჟის – ალექსანდრე ბატონიშვილის ირანში გაქცევა რუსების საქართველოში შემოჭრისთანავე; 6. სპარსელთა ჯარით ბატონიშვილის გაგზავნა რუსების წინააღმდეგ და რუსების მიერ მისი უკუგდება; 7. რუსების ერთადერთი მიზანი – კასპიის ზღვაზე საუკეთესო პორტების, განსაკუთრებით კი გილანის ნაყოფიერი და მდიდარი მხარის დაპყრობა⁹¹.

ამრიგად, ამ დოკუმენტების გაანალიზებისა და ურთიერთშეჯერების საფუძველზე ფრანგებისათვის საქართველო ცნობილი გახდა, როგორც რუსეთის ბატონობაში გადასული, მაგრამ 1783 წლამდე *“სპარსეთს დაქვემდებარებული”*, *“გამუდმებით მისი მოხარკე”*, *“მშენიერი და ვრცელი მხარე”*, რომელიც დალაშქრა ერეკლესა და მისი მემკვიდრეების მიერ რუსეთის *“უზენაესი ძალაუფლების”* ცნობით გამძვინვარებულმა ირანის მმართველმა, ალა-მაჰმად ხანმა. მან საქართველოს დედაქალაქი *“ტიფლისი გააჩანგა”*; მისმა მოლაშქრეებმა კი იქ *“აღვირაბსნილი სისასტიკე და ბარბაროსობა”* ჩაიდინეს. ეს ცნობები გაამძაფრა ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს მთლიანად რუსეთის

⁹¹ *“მშენიერმა და ვრცელმა მხარემ, საქართველომ, რომელიც გამუდმებით სპარსეთის მოხარკე იყო, უკვე რამდენიმე ხანია დაკარგა თავისი პრინცი ერეკლე და მთლიანად რუსეთის მმართველობაში გადავიდა. ეს უკანასკნელნი სპარსელებს მოხევენებს არ აძლევენ თავიანთი ხშირი თავდასხმებით. ცოტა ხნის წინ ისინი დარუბანდის, ბაქოს და კასპიის ზღვის სხვა ნავსადგურებს დაეპატრონენ და სპარსეთის ჯარის მრავალი წარუმატებელი მცდელობის შემდეგ, წაართვეს [მათ] ქალაქები ერევანი და განჯა. ერეკლეს ერთი ვაჟი, რომელიც რუსების შემოჭრისთანავე სპარსეთში გაიქცა, მათ წინააღმდეგ ჯარით გაგზავნეს, მაგრამ [რუსებმა] უკუგდეს და ლამის თავრიზიც დაიპყრეს. ნათელია, რომ რუსების ერთადერთი მიზანი არის კასპიის ზღვაზე საუკეთესო პორტების, განსაკუთრებით კი გილანის ნაყოფიერი და მდიდარი მხარის დაპყრობა”*. CP, Persc, vol. 8, doc. 158, fol. 386r.

მმართველობაში გადასვლის გამო მისი ერთ-ერთი ვაჟის ირანში გაქცევამ და რუსეთის წინააღმდეგ მისმა ბრძოლამ სპარსელთა მხარეზე, რაც სამეფო ოჯახის არაერთსულოვან პოლიტიკურ ორიენტაციაზე მეტყველებდა. საყურადღებოა, რომ ყველა ავტორის ანგარიშში საგანგებოდაა აქცენტირებული 1783 წლიდან რუსეთის სწრაფვა, დამკვიდრდეს ოსმალეთის შავიზღვისპირა ნავსადგურ ტრაპიზონიდან ირანის კასპიისპირა ნავსადგურ ასთარაბადამდე მდებარე მხარეებში მათი ხელსაყრელი სამხედრო და სავაჭრო მდებარეობის გამო.

ალექსანდრ რომიესა და ამედე ჟობერის ცნობები საქართველოზე. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ალექსანდრ რომიესა და ამედე ჟობერის ანგარიშებში დაცული ცნობები რუსეთ-ირანის ომის (1804-1813 წწ.) პირველ წლებში რუსეთის შემადგენლობაში შესულ ქართლ-კახეთზე, რადგან ფრანგ ემისრებს ნაოლეონისაგან არა მხოლოდ ირანის,⁹² არამედ მისი მეზობელი ქვეყნების საგანგებოდ დაზვერვაც ევალეობდათ.

ამედე ჟობერის მიერ ტალეირანისათვის არზრუმიდან 1805 წლის 20 ივნისს გაგზავნილ წერილში შემდეგი ინფორმაციაა დაცული: 1. ერევანთან და მდ. არაქსის ნაპირებთან სპარსელთა რიცხოვრივად დიდ ძალას (15 000 მოლაშქრე) რუსების 6-ჯერ ნაკლები (2 500 ჯარისკაცი) ძალა უპირისპირდებოდა; 2. საქართველოში ხალხი რუსების უკიდურესად უკმაყოფილო იყო; 3. პ. ციციანოვის⁹³ მიერ თბილისის 60 გავლენიანი მაცხოვრებლის დაპატიმრება; 4. მეფე ერეკლეს ორი ვაჟის⁹⁴ ირანის შაჰთან გაქცევა. 5. რუსების მიერ რიონის გარდა

⁹² ჩუნი ნაშრომი ამ საკითხის შესახებ – "La Perse vue par deux émissaires de Napoléon" – გადაცემულია დასაბუჟლად.

⁹³ პაველე ციციშვილი (ციციანოვი), თავადი, (1754-1806) – 1803 წ. ქართლ-კახეთის მმართველად დაინიშნა. ფრანგი ბუნებისმეტყველი შარლ ბელანჟე მასზე შემდეგს წერდა: "იგი საქართველოს უკანასკნელი დედოფლის, მარიამის ნათესავი იყო, მაგრამ რუსეთის არმიის გენერალი და თავისი ახალი სამშობლოს სრულიად ერთგული. კიდევ ახსოვთ, თუ რა სისასტიკით გააუჩინარა საქართველოდან ამ თავადმა უკანასკნელი ნათესავი მონარქიისა, რომელიც 97 მეფეს ითვლიდა, დაივიწყა რა სამეფო ოჯახთან სისხლთა ნათესაობა". Charles Bélanger, *op. cit.*, t. II, p. 64.

⁹⁴ იგულისხმებიან ერეკლე II-ის ვაჟი ალექსანდრე ბატონიშვილი და გიორგი XII-ის ვაჟი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, რომელიც ჟობერმა აგრეთვე ერეკლე II-ის ვაჟად მიიჩნია. ორივე ბატონიშვილი აბას მირზას კარზე იყო და სპარსელებთან ერთად იბრძოდა

ანაკლიის ნავსადგურის დაკავება და კოლხეთის ამ ნაწილში 1500 კაცის შეყვანა⁹⁵.

ალექსანდრ რომიეს მიერ 1805 წ. ოქტომბერში საგანგებოდ ტალეირანისათვის შედგენილი ანგარიშიდან გამოვყოფთ ჩვენთვის მნიშვნელოვან შემდეგ ცნობებს: 1. რუსეთის ჯარს მეთაურობდა წარმოშობით ქართველი გენერალი ციციანოვი, რომელსაც რომიე *Sisin*-ს⁹⁶ უწოდებს; 2. რუსეთს საქართველოში 10-12 ათას კაცზე მეტი არ ჰყავდა, რომელთა უმეტესი *ნაწილი მოსკოვეურ ყაიდაზე გაწვრთნი-*

რუსების წინააღმდეგ რუსეთ-ირანის პირველ ომში (1804-1813). ზ. შარაშენიძე, დასაზ. ნაშრ., 1984, გვ. 70-71.

⁹⁵ "სპარსეთის მეფე ემზადება რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად. მან ისმაილ ბანის მეთაურობით ერევნისაკენ 5 ათასი, არაქსის ნაპირებისაკენ კი 10 ათასი კაცი გაგზავნა. თავის მხრივ, რუსებს 2500 კაცი ჰყავთ ქარაქლოში და ერევანთან. მათ ვერ მიაღწიეს წარმატებას თაიანთ მტრებთან - სომხებთან. საქართველოში ხალხი უკიდურესად უკმაყოფილოა რუსებისადმი. პრინციპ ციციანოვმა თბილისის 60 მეტად გავლენიანი მეცხოვრესი დააპატიმრა. მეფე ერეკლეს ორი ვაჟი კი სპარსეთის მეფესთან გაიქცა. როინის გარდა მათ ანაკლიის ნავსადგურიც დაიკავეს. კოლხეთის ამ ნაწილში მათ 1500 კაცი ჰყავთ. არაერთი ინფორმაცია არა მატებს არც ინდოეთის და არც ბაღდადის შესახებ. მექარაუნეები მარწმუნებენ, რომ ქურთისტანის მთები ისევე საშიშია, როგორც არშინია. მიუხედავად ამისა, ვეცდები ერევანში ჩასვლას და იქიდან თქვენთან კურიერის გამოგზავნას. მისი უდიდებულესობის დაჯავლების შესასრულებლად მ-ნ რომიეს შეეჯიბრება. ვერჯერობით ბედი შეწყალობს". CP, Perse, vol. 8, doc. 133, fol. 334r-334v.

⁹⁶ "რუსები ამჟამად მეტად მეთიეროვნობიანნი არიან საქართველოში; მათი ძალები 8 ათას კაცს არ აღემატება. ღიადელი ხალხი დაკარგეს ავადმყოფობის გამო, მათი ჯარისკაცები დეზერტირობენ. მათ მეთაურობს გენერალი *Sisin*-ო (...), ქართველი. თქვეს, რომ იგი მრავალრიცხოვან დახმარებას ელის. ამის საფუძველზე, მინსენიორ, პატივი მატებს მოგახსენოთ, რომ უწყველია, თუ რუსეთს სპარსეთის ერთი [რადაც] ნაწილის დაპყრობა უნდა, მას ეს არ გაუჭირდება, თუკი მას ღიდი ძალა არ შეაჩერებს; მაგრამ არა მგონია, რომ მან თავისი მზერა ამ მხარეს მიაყაროს"... Copic de la lettre de M. Romieu à Son Excellence le Ministre des Relations Extérieures, 1805, CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 58v.

პოლკოვნიკი გასპარ დრიუვილი წერდა: "ვეშმარიტება, რომ სპარსელების ის ნაწილები, რომლებიც რუსეთის ჯარს 1800 წელამდე უწყვეტნი წინააღმდეგობას, შედეგობდა მხოლოდ უარების არარეველარული ინფანტერიისა და ცხენოსანთა მანქებისაგან, რომელთაც უფრო საქართველოს ასაოხრებლად იყენებდნენ, ვიდრე ნამდვილი ომის საწარმოებლად. (...) მ-ნ ციციანოვის გარდა, ამ მნიშვნელოვან თანამდებობაზე მყოფმა არც ერთმა გენერალმა არ იცოდა, როგორი სისტემა გამოეყენებინა ამ ერის [სპარსელთა] წინააღმდეგ. რომლის დამარცხებამ ღიდი საშუალებების გარეშე ნაკლებ დროში იყო შესაძლებელი. რუსებმა ეს ვერ გაითვალისწინეს". Gaspard Drouville, Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813, Turin, 1829, t. III, pp.10-12.

ლი ქართველები, დანარჩენი კი კაზაკები იყვნენ; 3. რუსეთის ჯარი ასე მცირე ძალებით წინააღმდეგობას უწევდა ორმოც და ოთხმოც ათასიან ირანის ჯარს და არასოდეს პქონია მნიშვნელოვანი წარუმატებლობა, რაც ამეღე ჟობერის ინფორმაციას ემთხვევა; 4. ირანში სხვადასხვა დაავადებების გამო რუსები ჯარისკაცებს კარგადენენ⁹⁷. ეს ინფორმაცია ნაპოლეონისათვის მეტად მნიშვნელოვანი იყო, რადგან იგი ინდოეთის კამპანიაში ირანს ზურგის ფუნქციას აკუთვნებდა.

გენერალი რომიე საქართველოს რუსეთ-ირანის ინტერესების პრიზმაში განიხილავს. იგი წერს: *“ჩაიგდო რა თავი ყველაზე უფრო ვერავი მტრის ხელში, ის [საქართველო] ვერ ხედავს იმ ბედს, რომელიც მას ემუქრება. ვერ ხედავს, რომ უკვე ძალიან უბედური იყო, როდესაც იძულებული გახდა, 1783 წელს, დაუნანებლად (...)”*⁹⁸ *ყელის გადალაზვის ნება მიეცა იმ პატიმროვეარე სახელმწიფოსათვის [რუსეთი], რომელიც მისი მეზობლის ტერიტორიის დაპყრობით ბარისაკენ მიიწევს (...) სწორედ ამ დამყოლმა და სულელმა მმართველობამ⁹⁹ უნდა მიმართოს სპარსეთს დახმარებისთვის, რათა თავიდან აიცილოს ქარიშხალი, რომელიც მზადაა ამოეარდეს და უეჭველია, როდესაც მას ჩასაფრებული უბედურება თავს დაატყდება, რაც ადვილი გასათვალისწინებელია, ამან არავითარი სინანული არ უნდა გამოიწვიოს, თუკი მისი ეს დაცემა საერთო ბალანსს არ დაემუქრება. ვფიქრობ, მონსენიორ, რომ მხოლოდ და მხოლოდ ამ თვალსაზრისით არის მისი უდიდებულესობის ინტერესებში სპარსეთთან კავშირის დამყარება, რომ, ერთი მხრივ, მოსკოვის გაძლიერებას შეუშალოს ხელი, მეორე მხრივ კი ოსმალეთის იმპერიის ნაშთები შეინარჩუნოს. თუ ამგვარი პოლიტიკური ნაბიჯი მის ინტერესებშია, რაც ჩემი განსასჯელი არ არის, მაშინ სხვა უპირატესობები, რომელთა მიღებაც მის უდიდებულესობას შეუძლია იმ კავშირიდან, მეტად არასაიმედო და შორეული იქნება”*¹⁰⁰.

⁹⁷ CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 59v-60v.

⁹⁸ წერილის ასლში ტექსტი გამოტოვებულია – ი.ფ.

⁹⁹ “... c'est à ce lâche et stupide gouvernement...” CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 60r.

¹⁰⁰ *ibid.*, fol. 59v-60r.

როგორც ვხედავთ, საქართველოს – ამ შემთხვევაში ქართლ-კახეთის – ინტერესები ფრანგების საერთაშორისო პოლიტიკურ კონტექსტში უკვე სრულიად განწირულია. აქ მნიშვნელოვანი ისაა, რომ, ალექსანდრ რომიეს დასკვნის თანახმად, ფაქტობრივად შაჰის შუამავლობით ავღანელთა წარმართვის შესაძლებლობა ინდოეთში ინგლისელთა წინააღმდეგ *“ნულის ტოლი იყო”*¹⁰¹ ამასთან, გენერალმა რომიემ იმდენად კარგად შეაფასა ირანზე რუსეთის სამხედრო უპირატესობა¹⁰², რომ ძალიან ძნელი დასაშვები იქნებოდა ირანს მეორე ფრონტი გაეხსნა ინდოეთში ინგლისელთა წინააღმდეგ¹⁰³. იგი წერდა: *“სპარსელების ყველაზე დიდი და ნამდვილი წუხილი რუსეთის მხრიდან მოდის. ის სპარსეთისათვის საშინელი მტერია და როდესაც მასზე იერიშის მიტა-*

¹⁰¹ გენერალ რომიეს მოსაზრება იმ უმნიშვნელოვანეს საკითხზე, რაც ინდოეთში ინგლისელთა წინააღმდეგ სპარსელთა და ავღანელთა ჩართვის ეხება, ნაკლებად ოპტიმისტურია რუსოს გეგმასთან შედარებით; ეს პროფესიონალი სამხედროს დასკვნაა: *“სინამდვილეში სპარსელების გაელენა აელანტლებზე მათ მისამართად ინგლისელთა წინააღმდეგ, ნულის ტოლია. (...) სურვილი, რომ სპარსეთის ინგლისელების წინააღმდეგ ინდოეთში გააკზმებინო ერთი საჯარისო ნაწილი, მხოლოდ იმ ვებით შეიძლება განხორციელდეს: პირველი, სევეტანის (სისტანის – ი.წ.) გადაკეთით, მკვრამ გარდა იმისა, რომ ამ ჯარისთვის ინდოეთის მარჯვენა მხარეზე მისაღწევად ექნისოდე თუ იქნება საჭირო, გარი იქ მისვლამდე უდაბური და მარბაროსული პროვინციების გავლილას გაიფანტება; მეორე ვა სპარსეთის ყურის ნავსადგურებში გარის გადასხმა; უნდა ვივარაუდოთ, რომ ზოგა თაგისუფალი იქნება და სფრანგეთის ფლოტს ინდოეთის ამ ნაწილში უპირატესობა უქნება ინგლისის ფლოტზე, მკვრამ ამის განხორციელება მხოლოდ ამ პიპოთეზის შემთხვევაში შესაძლებელი”. ibid., fol. 60r.*

¹⁰² *“რუსეთის არტილერია შეეწინიერად მოქმედებს, ყოველი დანადგარი ხუთჯერ ისე-რის, მაშინ, როდესაც სპარსელებისა – მხოლოდ ერთხელ და თერამეტ კაცამდეა საჭირო კამპანიის ერთი დანადგარის გამოსაყენებლად”. ამ ცნობას ალექსანდრ რომიე შემდეგ კომენტარს უკეთებს: “თუზღდავად ამისა, ირწმუნებთან, რომ სპარსელი მეტროლი მამცია და მისგან შეიძლება საკმარისი სარგებელი ნაბო, თუ მას გაწერონი. სპარსეთის გარი თანამედროვე ძღვოწმარეობაში ორჯერ მეტიც რომ იყოს, ვიდრე ის, რომელიც ამ პოლო გერზე წარსდგა რუსების წინააღმდეგ, მინც მუდამ დამარცხებული იქნება”. ibid., fol. 55r, 59r-59v.*

¹⁰³ *“მე თქვენ დავიმტკიცეთ, რომ ქმელითა დაბმარების ვარეშე სპარსეთა ვარ აღმარებს რუსეთის წინააღმდეგ, ამასთან აღვნიშნავ, რომ თუკი მას ვოლესა გარეპოვად გაწერონილი ინფანტერიისა და არტილერიის ნაწილები, მას შეიძლება დიდ წარსტეებით შეეწინიეროს თავის მტერს. ყოველივე ამის შერდევ მისი უდიდებულესობა თავად განსჯის. შდის თუ არა მის ინტერესებში შეეკებრება ამ სახელმწიფოსთან, რომელიც მე არ მენდომებოდა რუსეპისთვის მიტოვებული მენება”. ibid., fol. 60v.*

ნას მოინდომებს მთელი ძალით, უკუკელია, [რუსეთი] ადვილად შეაღწევს იმპერიის ცენტრამდე¹⁰⁴.

გენერალ რომიესათვის მიცემული დავალებიდან გამომდინარე, ნაპოლეონს სურდა, ჰქონოდა სრული ინფორმაცია ირანის სამხედრო შესაძლებლობებისა და მისი მდგომარეობის შესახებ, რათა განესაზღვრა, რამდენად გამოადგებოდა ეს ქვეყანა პოტენციურ სამხედრო პოლიგონად ინდოეთში ინგლისელთა წინააღმდეგ. ფრანგი ოფიცერი თავისი ანგარიშით ნაპოლეონს ირანთან კავშირის დასადებად არ უბიძგებდა: იგი მხოლოდ ფაქტებს აღნიშნავდა, ხოლო იყო თუ არა იმპერატორის ინტერესებში ამ კავშირის დადება, მისი ანგარიშის გათვალისწინებით, თავად იმპერატორს უნდა გადაეწყვიტა. აღენიშნავთ, რომ საგანგებოდ ტალეირანისათვის განკუთვნილი გენერლის წერილი საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს ჟ.-ფ. რუსომ ალექსანდრ რომიეს გარდაცვალებიდან თითქმის 7 თვის შემდეგ, მხოლოდ 1806 წლის 1 მაისს გაუგზავნა¹⁰⁵.

რაც შეეხება ამედე ჟობერს, ნაპოლეონმა იგი ირანიდან დაბრუნებისთანავე დაიბარა ვარშავაში და მას შესრულებული მისიის ანგარიში მოსთხოვა. იმპერატორისათვის წარდგენილ, 1807 წლის 3 მარტით დათარიღებულ რაპორტში¹⁰⁶, რომელიც ძირითადად ირანს ეხება, ცნობები საქართველოზე ირან-რუსეთის ომის კონტექსტშია შეტანილი: 1. რუსეთის ჯარი 10 ათასს არ აღემატებოდა და რუსეთი ინარჩუნებდა მის მიერ დაპყრობილ მხარეებს მდ. არაქსსა და მტკვარს შორის; 2. რუს სამხედროთა მიერ ომის წარმოების მანერა¹⁰⁷; 3. რუსეთის ჯარის დაბანაკების ადგილი, ჯარის ზნეობის შეფასება და მათდამი

¹⁰⁴ *ibid.*, fol. 58v.

¹⁰⁵ *ibid.*, fol. 54r.

¹⁰⁶ Arch. Nat., AF, IV, 1686, fol. 1-25.

¹⁰⁷ 'თავის მხრივ, ეს უკანასკნელნი სპარსელების წინააღმდეგ არც დიდი ზელოვნებით და არც დიდი შემართებით არ იბრძვიან. უკვე სამი წელია, რაც ისინი არაქსის ნაპირებზე არიან. მის გადალახვას კი ვერ შედევენ; ყოველ გაზაფხულზე ალფას არტყავენ ერევანს - ქალაქს, რომელიც მხოლოდ კედლითა და ცუდი თხრილით არის დაცული, მაგრამ მისი აღება დღემდე ვერ შეძლეს. შემოღვომამდე ალფა და კამპანია მთავრდება. პირველივე თოვლი რუსების უკან დახევას იწყებს, რადგანაც ისინი უკვე დასუსტებული არიან ამ მხარეში მოღებულ დამაჯანსაღებლებსაგან'. *ibid.*, fol. 5.

საქართველოს მოსახლეობის დამოკიდებულება: "ისინი (რუსები - ი.წ.) თბილისში ბრუნდებიან თავიანთ ზამთრის ყაზარმებში, სადაც მათ ის გარყვნილი ჩვევები და სამარცხვინო თავაშეებულობა შეიტანეს, რაც პეტერბურგში ცივილიზაციად და ევროპულ ზრდილობად ითვლება. ამგვარად, მათ დაკარგეს საქართველოს მოსახლეობის დიდი ნაწილის კეთილგანწყობა"¹⁰⁸; 4. პაველ ციციანოვის მკვლელობა¹⁰⁹; 5. ირანში რუსების წარმატების ერთ-ერთი მთავარი დამაბრკოლებელი მიზეზი: საქართველოს მთიანი რელიეფი და ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობა¹¹⁰; 6. რუსეთის ძალისხმევა, მიმართული კასპიისპირა სანაპიროების დასაკავებლად¹¹¹; 7. გენერალ რომიეს მსგავსად, ამედე ჟობერიც წერს, რომ სპარსელთა ერთადერთი სადარდელი მათ სამფლობელოებში რუსების შემოჭრა იყო¹¹².

ალექსანდრ რომიესა და ამედე ჟობერის ზემოთ მოყვანილი საბუთების გაანალიზებისა და ურთიერთშეჯერების შედეგად, საფრანგეთის მთავრობისათვის ცნობილი გახდებოდა, რომ ირანის წინააღმდეგ მებრძოლ რუსულ ჯარში ქართული მოსახლეობაც იყო ინტეგრირებული და ჯარის მთავარი დასაბანაკებელი ადგილი თბილისი გახდა, მაგრამ

¹⁰⁸ *ibid.*, fol. 5.

¹⁰⁹ "დაპოლოს, ამიერიდან მათ [რუსებს] აღარა აქვთ ადგილობრივი გუბერნატორებისა და სხვა სპარსელი მეთაურების მოსყიდვისა და ნდობის შესაძლებლობა, რადგან ტანჯვით მოკლეს პრინცი ციციანოვის მკვლეელი ისრაჰიმ ხან-ხადე - შუშის გუბერნატორი, რომელმაც ადრევე დაუთმო მათ ეს მნიშვნელოვანი ადგილი". *ibid.*, fol. 6.

¹¹⁰ "სპარსეთის ტერიტორიაზე რუსების წარმატების დამაბრკოლებელი ერთ-ერთი მიზეზი ის სირთულეა, რასაც ისინი სამხედრო ნაწილების გადაყვანისას განიცდიან საქართველოს მთებში მცხოვრები ლეკი ბაღბუბების გამო, რომლებიც ძლიერნი არიან (Une des causes qui a le plus retardé les progrès des russes sur le territoire persan, est la difficulté qu'ils éprouvent à faire passer leurs troupes à travers les montagnes de Géorgie parmi les peuplades de Lezghis qui les habitent et qui y sont en force). მათი ძლიისხმევა აგრეთვე მიმართული იყო იმ ადგილების დაკავებისკენ, რომლებიც ზღვიით უზრუნველყოფდნენ მათ კაუშირს ასტრახანთან და ვიზლართან, განსაკუთრებით კი - დარუბანდისა და მაქოს ნავსადგურებთან. მათი მცდელობა დღემდე უნაყოფო იყო; სწორედ ამ ორი ადგილიდან უკანასკნელში, იმ დროს, როდესაც ისინი ფიქრობდნენ, რომ ფულის წყალობით დაეპატრონნენ მას, პრინცი ციციანოვი მოკლულ იქნა სწორედ იმ გუბერნატორის მიერ, რომელთანაც იგი ამ სამარცხვინო შეთანხმებაზე აწარმოებდა მოლაპარაკებას". *ibid.*, fol. 6-7.

¹¹¹ *ibid.*, fol. 7.

¹¹² *ibid.*, fol. 15.

რუსებისადმი საქართველოს მოსახლეობის დამოკიდებულება უარყოფითი იყო. ამავე დროს ფართოდება ინფორმაცია ერეკლეს II-ის ოჯახის სხვა წევრთა უკმაყოფილების შესახებ რუსეთის მიმართ. მითითებულია რუსების მიერ დაპყრობილი ტერიტორია – მხარეები მდინარეებს არაქსსა და მტკვარს შორის – და მათ მიერ ერევნის ციხის აღების მუდმივი მცდელობა¹¹³.

ამეღე ჟობერის რაპორტი შემდეგი სიტყვებით მთავრდება: *“ხელის-მომწერი დარწმუნებულია წარმოდგენილ რაპორტში მოყვანილი ყველა ფაქტის სრულ სიზუსტეში. ყოველივე, რაც მცირე აზიის, საქართველოსა და კოლხეთის თანამედროვე მდგომარეობას ეხება, მეორე ანგარიშის თემა იქნება”*¹¹⁴. რას წერდა ფრანგი ემისარი მეორე ანგარიშში, არ ვიცით, რადგან პარიზის არქივებში მუშაობის დროს ეს დოკუმენტი ვერ მოვიძიეთ. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ამეღე ჟობერს ირანში საუბარი ჰქონია საქართველოს რუსეთისაგან გამოხსნისა და ირანისათვის დაბრუნების შესახებ¹¹⁵.

აქ გასათვალისწინებელია, რომ თეირანში გენერალ რომიეს სიკვდილის შემდეგ ამეღე ჟობერი ირანიდან ევროპაში ამბის ჩამტანი ნაპოლეონის პირველი თვითმხილველი ემისარი იყო¹¹⁶. ამასთან, იგი რუსების წინააღმდეგ მებრძოლ ირანის ტახტის შემკვიდრეს – აბას

¹¹³ Arch. Nat., AF, IV, 1686, fol. 5.

¹¹⁴ *ibid.*, fol. 25.

¹¹⁵ A. Gabriel, Die Erforschung Persiens. Die Entwicklung der abendländischen Kenntnis der Geographie Persiens, Wien, 1952, p. 132.

¹¹⁶ თავის ანგარიშში აღ. რომიე წერდა: *“მე მეტად გულდასმით მოვეკიდები ჩემს სამუშაოს სარსებში, მაგრამ იმასაც აღვნიშნავ, რომ სჯობს ეჭვით მოვიდო იმ კაპიტანებს, რომლებიც იგვემემა კაბინეტში და არა [უშუალოდ] იმ ადგილებში, რომლებზეც არის ლაპარაკი”* (CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 54r). 1806 წლის აპრილში იუსუფ ფაშას ბანაკიდან კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საელჩოს რწმუნებულისათვის, პიერ რუფენისადმი გაგზავნილ წერილში ჟობერი წერს: *“პარიზს მხოლოდ მაშინ ენატავ, როდესაც ისფაჰანიდან შაჰის მსახურით დაეპრუნდები”* (Moniteur, N141, 21.05.1806), თუმცა 1796 წლიდან ირანის დედაქალაქი თეირანი იყო და არა ისფაჰანი. ამასვე ადასტურებს ამეღე ჟობერის ნათქვამიც 1821 წელს პარიზში გამოცემული მისი *“მოგზაურობის”* წინასიტყვაობაში: *“ის ცნობები, რომლებიც სპარსეთის გეოგრაფიის შესახებ არსებობდა ამ საუკუნის დასაწყისისთვის, იმდენად არასრული იყო, რომ ამ იმპერიის დედაქალაქის სახელიც კი არ იყო წესიერად ცნობილი”*. ა. ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 46.

მირზასაც ესაუბრა რამდენჯერმე, მათი საუბრების მთავარი თემა კი რუსეთ-ირანის ომი იყო¹¹⁷. ირანის კარის სტერეოტიპულ დამოკიდებულებას საქართველოსადმი ნათლად ასახავს აზერბაიჯანის ბეგლარბეგის ნაიბის, ფათჰ-ალი ხანის მიერ 1805 წლის მაისში ამედე ყობერთან გამოთქმული შემდეგი აზრი: *“ჩვენმა ახლანდელმა მბრძანებელმა, რაკი ძალაუფლების სადავეები იგდო ხელთ, თავისი შემძლე მარჯვენით ყველაფერი გააერთიანა, მთელი სპარსეთი მას ემორჩილება, გარდა საქართველოსი, პროვინციისა, რომელიც სინამდვილეში უკვე დიდი ხნია იმპერიის ნაწილი აღარ არის”*¹¹⁸.

გასათვალისწინებელია, რომ იმპერატორი მეტად ენდობოდა ამედე ყობერს, რომელიც ეგვიპტის ექსპედიციის შემდეგ, 1802 წელს პოლკოვნიკ სებასტიანის¹¹⁹ ახლდა ლიბიაში, სირიასა და ეგვიპტეში¹²⁰. 1804 წელს ნაპოლეონმა სწორედ იგი გაგზავნა ოსმალეთის სულთანთან, სელიმ III-სთან¹²¹ თავისი იმპერატორად კურთხევის ამბის შესატყობინებლად და 1805 წელსაც სულთანთან წერილი მან კვლავ ირანში მიმავალ ახალგაზრდა ემისარს გაატანა¹²².

¹¹⁷ “სხვადასხვა საუბრების დროს, რომლებითაც კატივი დამდო ახალგაზრდა უფლისწულმა, მას ჩემგან არ დაუფარავს არც ის დიდი გულისტკივილი, რომ ჯერ ერაყური ვაკეთა დასაჯელეთის გმირის (ნაპოლეონის - ო.ნ.) კატივისცემის დასამსახურებლად, და არც თავისი შესაძლებლობების სიმცირე და უსუსურობა, რომ წინააღმდეგობა გაუწიოს რუსთა საომარ ოპერაციებს (ამეგარი გულახდილობა სპარსელებს არ ახასიათებთ - ა.ჟ.). იმპერატორმა რომ თავისი უდიდესი სიძრძნით ყველაფერი გააკეთოს, რასაც მიზანშეწონილად მიიჩნევს, - თუკა მან, - მე მისი ძლიერი მთარეველობის წყალობით შეეძლება, რომ მამარების წინაშე გაუწითლებლად წარედგე”. Arch. Nat., AF, IV, 1686, fol. 8.

¹¹⁸ ა. ყობერი, მოგზაურობა... გვ. 118.

¹¹⁹ სებასტიანი დე ლა პორტა, ორას-ფრანსუა-ბასტიენ დე (1772-1851) - საფრანგეთის სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, 1806-1808 წლებში იყო საფრანგეთის ელჩი ოსმალეთში.

¹²⁰ მოგზაურობის მიზანი ამ ქვეყნების დაზვერვა, ძველი კავშირების აღდგენა-განმტკიცება, ახალი კავშირების დამყარება და ინდოეთში ინგლისელებზე თავდასასხმელად საიდუმლო ცნობების მოპოვება იყო. Записки Г. Бурієшна, ук. соч., том II, часть IV, с. 317-318.

¹²¹ იგულისხმება ოსმალეთის იმპერიის სულთანი სელიმ III (1789-1807).

¹²² სულთანთან ამედე ყობერის აუდიენციის გარშემო მძიმე დიპლომატიური ბრძოლა გაიმართა. ტალიერანისადმი გაგზავნილ წერილში იგი წერდა: *“თუქენმა აღმატებულმა უნდა იცოდეს, რომ ჩვენი მტრები (რუსები და ინგლისელები - ო.ნ.) უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ ჩემი პირველი მისიის ჩაშლას. (...) თუქეა ოსმალეთის პორტა*

მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ გენერალ რომიეს სიკვდილის შემდეგ ფათა-ალი შაჰი და მისი კარი განსაკუთრებული ყურადღებით მოეპყრნენ ამედე ჟობერს, რაც აუსტერლიცთან ნაპოლეონის გამარჯვებამ განაპირობა¹²³. შაჰი ყოველნაირად ეცადა მის წინაშე ირანის დიდების წარმოჩენას (პომპეზური აუდიენცია, ბრწყინვალე ზეიმები, ავადმყოფობის დროს მისთვის საგანგებო ექიმის მიჩენა, სულთანიეს ბანაკში მისი შაჰის ტახტრევენით გადაყვანა), რამაც, ჩანს, ახალგაზრდა ემისარზე საკმაოდ დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ყოველივე ეს ჟობერის მიერ ირანიდან კონსტანტინოპოლში საფრანგეთის საელჩოს საქმეთა რწმუნებულის პიერ რუფენისადმი მიწერილ ორ წერილსა და მის ანგარიშში აისახა¹²⁴. იმ დროს მისი ერთადერთი ოპონენტი, გენერალი რომიე, გარდაცვლილი იყო, მაგრამ არსებობდა ჟან-ფრანსუა რუსოს ინდოეთზე ლაშქრობის ზემოთ აღნიშნული გეგმა და თავად მისი, თვითმხილველის, ინფორმაცია. მეტად მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ის, რომ ამედე ჟობერს თარჯიმანი არ სჭირდებოდა. თავის “მოგზაურობაში” იგი საგანგებოდ აღნიშნავდა: “*აუდიენცია ერთ საათზე*

ამ წუთამდე უდიდეს სიბნელებს მიქმნის ჩემთვის მონდობილი მისი უდიდებულესობის წერილის გადასაცემად... ოსმალეთის მინისტრი უკვე გაფრთხილებულია, რომ წერილის გადაუცემლობის შემთხვევაში სასწრაფოდ დაეტოვებ კონსტანტინოპოლს” (CP, Perse, vol. 8, doc. 109, fol. 271r-272r). გამოსავალი ა. ჟობერისა და ოსმალეთის დიდი ეეზირის – ქაფიზ ისმაილ ფაშას ნდობით აღჭურვილი პირის, ისააკ ბეის მოლაპარაკებების შედეგად გამოიძენა. სწორედ დიდი ეეზირის ჩუმი თანხმობით შეძლო ფრანგმა ემისარმა სულთნის ნახვა და მისთვის ნაპოლეონის წერილის გადაცემა, რაზეც ა. ჟობერი შემდეგ მოახსენებდა ტალეირანს: “*ისააკ ბეი ოსმალეთის იმპერიაში შექმნილი მდგომარეობა და რუსეთისა და პრიტანეთის მინისტრების ორი ნოტაც კი გამაყნო, რომელიც იხილნის [საფრანგეთის] ჟეშმარიტ აღიარებამ მიიწვედნენ [პორტას მხრიდან] იმპერატორისაგან წერილის მიღებას. ამასთან, ამ ნოტაცში პორტას მიმართ სასტიკი მუქარა იყო გამოთქმული... (...) ბოლოს შეეთანხმდით, რომ თავისი ჩვევის მიუხედავად, დიდი სენიორი სასიერნოდ წაპრძანდებოდა აგარაკზე და მეც იქ ეკატლებოდა: მისი ოფიცრები გაფრთხილებულნი იქნებოდნენ ჩემი მისვლის გამო და არაფერი შემაფერხებდა, რომ მისთვის პირადად გადამეცა წერილი. (...) სულთანმა გამიხსენა, მანიშნა კიოსკისაკენ წავსულიყავი. (...) საზეზე დარდიანი ფიჭვები ებატებოდა. წესის თანახმად, მას ოფიცრმა გადასცა იმპერატორის წერილი. შემდეგ მან მოთხრა, რომ მასუხს გადამოქმედნენ”*. CP, Perse, vol. 8, doc. 116, fol. 288r-288v.

¹²³ იგულისხმება გამარჯვება, რომელიც ნაპოლეონმა 1805 წლის 2 დეკემბერს აუსტრიელებსა და რუსებზე მოიპოვა ქალაქ აუსტერლიცთან (დღევანდელი ქ. სლავკოვი სლოვაკეთში) და ბოლო მოუღო მის წინააღმდეგ შექმნილ მესამე კოალიციას.

¹²⁴ CP, Perse, vol. 9, doc. 34-35; Arch. Nat. AF. IV, 1686, fol. 21-25.

მეტ ხანს გავრძელდა; შეიძლება იმიტომ, რომ შაქს სურდა ზედმიწევნით შეეტყო ჩემი მისიის მიზანი, ანდა იმიტომ, რომ ევროპელთან თარჯიმნის გარეშე სიამოვნებდა საუბარი¹²⁵.

თუმცა აღნიშნულ ანგარიშში აშედე ჟობერი პირდაპირ არ გამოხატავს თავის პოზიციას საფრანგეთ-ირანის კავშირზე, მისი რელაცია ირანისათვის დადებითია: ირანმა ახალგაზრდა ფრანგი ემისრის სახით საფრანგეთ-ირანის კავშირის მომხრე შეიძინა. შაქის დანაბარებში ნაპოლეონის მიმართ პირდაპირ არის დასმული საკითხი – დახმარებოდა სპარსელებს რუსების გაძევებაში და მხოლოდ ამის შემდეგ გაატარებდა მას ინლოეთისაკენ¹²⁶. ჩანს, ეს აზრი ნაპოლეონს მეტად მოეწონა.

¹²⁵ ა. ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 147.

¹²⁶ "სპარსეთის მეფე ყველა იმ მოლაპარაკების დროს, რომელთა ღირსიც გამხდა, მუდმივად ერთი და იმავე ვრძნობებს გამოხატავდა: აღტაცებას მისი უდიდებულესობით, მისი ყოვლისშემძლეობის იმედს, სიძულვილს რუსებისადმი და უსამყოფილებას ინგლისელებით. მას მართლაც სასაყვედურო აქვს ამ უკანასკნელთა გამო, რადგან დარწმუნდა, რომ მათ მხოლოდ მის შესაცდენად შესთავაზეს თავისი შუამდგომლობა რუსებთან უთანხმოების დასასრულებლად და რომ იქ, როგორც ვეროპაში, ინგლისელებს არ შეუწყვეტიათ ოქროს ფანტა, მათი თვალსაზრისით საჭირო ომის გავრძელების ბელშესაწყობად (აქ ა. ჟობერი შემდეგ კომენტარს აკეთებს: "მ-ნ მონესტის მისიას მიზნად სპარსეთის ყურეში ნავსადგურის მოპოვება ქონდა, მაგრამ ცნობილია, რომ მან დიდი ფულადი თანხა გაეზავნა საქართველოში. ის გაუწიილელად აშბობს: ჩვენ ეს არაფერი არ გვიჯდება, ეს ტიპოს ბარჯზეა": სამწუხაროდ, მასალა საქართველოში ინგლისის ამ რეზიდენტის საქმიანობაზე არა გვაქვს - ი. ნ.) (...) ამგვარად, მე მას ეთხოვ ჩვენს საერთო ინტერესებზე დაფუძნებული კავშირის შექმნას, რომლის თანაბრად სპარსეთის მეფის მიერ არაერთი მშვიდობა არ დაყარვდა რუსებთან ფრანგების იმპერატორის მონაწილეობის გარეშე, რომელიც, მეორე მხრივ, არაერთი მოლაპარაკებებს არ აწარმოებს ამ სახელმწიფოსთან სპარსეთის ინტერესების გაუთუგლისწინებლად. ჩემ მხრივ, თქვა მან, ეკლდებულესს ავიღებ, ვოველივეს ვიღიანებ, რათა ინგლისელებს მრავალი მტერი შეეძინო ინლოეთში. (...) მე არ ვცდილობ ჩემი დიდი და სახელმძიხვებელი მეგობრის, დასაულოთის იმპერატორის ზრახვებში ჩაწვდომას, მაგრამ თუკი რუსების მათხავე უდაბნოში გავრის შემდეგ იგი ინლოეთში თავისი მტრების წინააღმდეგ თავისი ძლიერი არმიის ჩემს სამფლობელოებზე გატარებას განიზრახავს, მე შევძლებ მისთვის ჭეშმარიტი მეგობრობის დამტკიცებას, რადგან მხოლოდ მის ჯარს კი არ მივიღებ სპარსეთში მეგობრებისა და მოკავშირეების საქადრისად, არამედ თავადაც მათთან ერთად მივალ ბრძოლით ჯეჰანაბადამდე. ვადაცი მას, რომ ვოველივე, რაც დიდი ბონაპარტის ინტერესებს ეხება, ამ წუთიდან ფათა-ალი შაქის მთავარი საზრუნავია და ხოსროს ტახტის შემკვიდრებს, მის ბაღხსა და ჯარს ისე აქვს მისთვის თვალი მიპრობილი, როგორც უდაბნოში მცხოვრებ არაბს - ცისკრის მუწეკბელი ვარსკლავისათვის". Arch. Nat. AF. IV, 1686, fol. 21-24.

ამიტომ. არც ისაა გამორიცხული, რომ ამედუ ყობერის მიერ ჩატანი-ლი ინფორმაციის¹²⁷ გაანალიზებისა და მასთან პირადი საუბრის სა-ფუძველზე გადაწყდა ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაში მე-3 და მე-4 მუხლების. ანუ საქართველოს ფაქტორის პირველ ადგილზე წამოწევა. ამ გზით ნაპოლეონმა ირანისათვის უმნიშვნელოვანესი საკითხი – მისთვის საქართველოს დაბრუნების პერსპექტივა – დასახა და სწო-რედ ამ დაპირებაზე ააგო თავისი აღმოსავლური პოლიტიკა.

გიომ-ანტუან ოლივიეს “მოგზაურობის” შესამე ტომი. ირან-სა-ქართველოს ურთიერთობების შესახებ საგანგებო ყურადღებას გიომ-ანტუან ოლივიეს “მოგზაურობის” შესამე ტომში დაცული ცნობები იმსახურებს. როდესაც ნაპოლეონი ირანით დაინტერესდა, მან დაჟინე-ბით მოსთხოვა ოლივიეს ამ ქვეყანაზე ცნობების გამოქვეყნება; ხოლო როდესაც ფრანგ მეცნიერს მისთვის დაპირებული 15 000 ფრანკის გადახდა მოუთხოვია, იმპერატორს მეცნიერისათვის საკმაოდ უხეშად უპასუხია, რომ *“ამ თანხას იგი მხოლოდ სპარსეთის შესახებ მესამე ტომის გამოსვლის შემდეგ მიიღებდა”*¹²⁸. ფრანგი მეცნიერის ფუნდამენტური ნაშრომის შესამე ტომი სწორედ 1807 წელს გამოიცა პარიზში¹²⁹. მას ერთვის გამომცემლის წინასიტყვაობა, რომელიც, ძი-რითადად, ფრანგი მკითხველისათვის ფათჰ-ალი შაჰის პიროვნების და-ღებითად წარდგენას ემსახურება: მასში საგანგებოდაა აღნიშნული, თუმცა კი ფაქტების დაუკონკრეტებლად, შაჰის ჯარის მიერ მოპოვე-

¹²⁷ ამ საკითხთან კავშირში გასათვალისწინებელია ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირის, მირზა შაჟის, შემდეგი მოსაზრება: *“რუსები თავიანთ გავლენას აერყელებენ ნუშანისა და ღუნაის სანაპიროებიდან არაქსამდე, ყირიმის სტეპებიდან – საქართველოს მთელამდე. ისინი ჩვენთან სულაც არ იჭრებიან მოულოდნელად; ეს მიზანდასახული და ნელი სვლაა. მათი ძლიერპოსილი შემოჭრა საკმაოდ კარგად მიგვიითითებს, თუ რას უნ-და ეკეთებდეთ... ჩვენ ინდოელებისათვის ის ვართ, რაც თათრები ყოფილან ჩვენთვის. ჩრდილოეთმა სპარსეთი შეაიწროვა, სპარსეთმა – ინდოეთი. ალტაეკეულნი და მაყე-ნი, სისხლის მოყვარულნი და დაპყრობით უძლებნი, რატომ სპარსელები არ ბრწვნიანენ ამ ნაბეჭარსეთურზე? ისინი ხომ თავს ზოგჯერ ინდოეთის ბატონებად თვლიდნენ, რადგან ხშირად გაუმარჯვიათ ამ მდიდარ ქვეყანაში. რას ეამო? მთ იქ თავისი უნა და მტლე სახელი მიიტანეს, რაც კიდევ დიდხანს დარჩა მათი ბატონობის შეწყვეტის შემდეგაც”*. ამედუ ფობერი, მოგზაურობა... გვ. 144.

¹²⁸ P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 391.

¹²⁹ გიომ ოლივიეს “მოგზაურობის” გამომცემამდე, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მისი ცნობები ირანის შესახებ “Moniteur”-ში ქვეყნდებოდა.

ბული "შრავალი გამარჯვება"; თავად შაჰის წარმატებული მმართველობა კი ნაპოლეონთან ირანის ელჩის ჩასვლის განმავლობაში მიზეზადაა დასახული. "შაჰის ამგვარი დემარში" გამომცემლის მიერ შეფასებულია როგორც "საფრანგეთის იმპერატორის უმაღლესი გენია, რომელსაც კარგად შეეძლო აზიელი მონარქის სიბრძნის წარმართვა".¹³⁰

ფათჰ-ალი შაჰის წარმატებული მმართველობის ჭეშმარიტების დასადასტურებლად გამომცემელს თავის წინასიტყვაობაში მოჰყავს ნაწყვეტები "Journal de l'Empire"-სა და "Journal de Paris"-ში ამ საკითხზე უკვე გამოქვეყნებული სტატიებიდან, თუმცა მათ ავტორებს არ ასახელებს. ჩვენი აზრით, "Journal de l'Empire"-იდან მოყვანილი ნაწყვეტის ერთი ნაწილი ძლიერ ემთხვევა ალექსანდრ რომიეს მიერ ტალეირანისათვის გაგზავნილი წერილის ასლის ერთ მონაკვეთს¹³¹. არ არის გამორიცხული, რომ "Journal de l'Empire"-იდან გამომცემლის მიერ მოხმობილი ინფორმაცია ფრანგი ოფიცრის ჩვენთვის უცნობი დეპეშის ნაწყვეტი იყოს: თავის წერილში გენერალი რომიე მის მიერ ტალეირანისათვის გაგზავნილ ორ დეპეშას ახსენებს¹³², რაც შეეხება "Journal de Paris"-იდან მოყვანილ ნაწყვეტს, ის იმ ანგარიშის ნაწილია, რომელიც ამედე ჟობერმა¹³³ ნაპოლეონს წარუდგინა და ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ. საფრანგეთში ირანის შესახებ გამოქვეყნებული მასალის მიზანი ფათჰ-ალი შაჰის სანდო და ძლიერ პარტნიორად წარმოჩენა იყო.

1807 წელსვე გამოიცა ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნის ლუი-მატიე ლანგლეს ნაშრომი ფათჰ-ალი შაჰის შესახებ, რასაც ბიძგი ნაპოლეონისათვის ამედე ჟობერის მიერ ჩამოტანილმა შაჰის პორტ-

¹³⁰ G. A. Olivier, *op. cit.*, t. III, pp. ij-viii.

¹³¹ CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 57r.

¹³² *ibid.*, fol. 57r, 60r. ამ საკითხის შესახებ ჩვენი ნაშრომი – "ნარკვევი საფრანგეთ-ირანის დიპლომატიური ურთიერთობის ისტორიიდან: ალექსანდრ რომიეს მისია ირანში – 1805 წ." – დასაბუქდააა გადაცემული.

¹³³ Arch. Nat., AF, IV, 1686, fol. 13-21; ი. ნაჭყებია, "ფრანგი დიპლომატის, ამედე ჟობერის რაპორტი სპარსეთის შესახებ (1807), // ტიპოლოგიური ძიებანი, IV, თბილისი, 2000, გვ. 314-316.

რეტმა მისცა¹³⁴. იმავე წლის შემოდგომაზე (15.10.1807) გამოქვეყნდა ცნობილი ფრანგი გეოგრაფისა და კარტოგრაფის, ბარბიე დიუ ბოკაჟის ნაშრომი კონსტანტინოპოლიდან ირანში მიმავალი გზების შესახებ, რომელსაც გზამკვლევის ფუნქცია ჰქონდა¹³⁵. ამგვარად, საფრანგეთის მოქალაქის ცნობიერებაში მყარად იკიდებდა ფეხს აღმოსავლეთის, კერძოდ კი ირანის, თემა.

თავისი “მოგზაურობის” მესამე ტომში გიომ ოლივიე საქართველოს საკითხს უფრო ვრცლად ეხება, ვიდრე ზემოთ მოყვანილ ანგარიშში. საგანგებო ყურადღებას კი ფრანგი ავტორის მიერ გეორგიევსკის ტრაქტატის 1-13 მუხლების გამოქვეყნება იმსახურებს¹³⁶. ამ ტრაქტატს¹³⁷ იგი კონვენციას უწოდებს¹³⁸, მის დაღებას კი იმ გარემოებას უკავშირებს, რომ ის ირანის ყოფილი მმართველის, ქერიმ ხანის¹³⁹ გარდაცვალებიდან ოთხი წლის შემდეგ¹⁴⁰, ანუ იმ პერიოდში

¹³⁴ ლ.-მ. ლანგლეს ნაშრომში მოყვანილია აგრეთვე ფათა-ალი შაჰის ლექსების ფრანგული თარგმანი. Langlès, Faahh A'Ly Châh (roi) de Perse actuellement régnant, Paris, 1807, pp. 8-10. ფათა-ალი შაჰის პორტრეტების შესახებ იხ.: B. W. Robinson, A royal portrait of Fath'Ali Shah Qajar by Mihr'Ali, // Oriental manuscripts and miniatures, London, 1991.

¹³⁵ Barbié du Bocage (Membre de l'Institut), Recherches à faire dans un voyage en Perse, Paris, 1807, pp. 1-3. ჟან დენი ბარბიე დიუ ბოკაჟი (1760-1825) – დანვილის მოწაფე, ნაპოლეონის კარტოგრაფი და ბიბლიოთეკარი. იგი ხელმძღვანელობდა საგარეო საქმეთა სამინისტროს კარტოგრაფიულ განყოფილებას პარიზში.

¹³⁶ “გეორგიევსკის ტრაქტატი შედგებოდა არეამბულის, 13 ძირითადი და 4 სუპარატიული მუხლის ანუ არტიკულისაგან. მათ დართული ჰქონდა ტექსტი ფიცისა, რომელიც ერგელო მეფეს უნდა მიეღო რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ნიშნად და ტექსტი დამატებითი არტიკულისა, რომელიც ქართლ-კახეთის მეფეთა კურთხევის წესს შეეხებოდა”. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 689-690; გეორგიევსკის ტრაქტატი, 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ, თბილისი, 1983, გვ. 5-14, 25-56.

¹³⁷ გეორგიევსკის ტრაქტატის 13 მუხლის შემოკლებული ტექსტი მოყვანილია ინგლისელი დიპლომატის, ჯონ მალკოლმის ნაშრომში. Sir John Malcolm, Histoire de la Perse, depuis les temps les plus anciens jusqu'à l'époque actuelle, t. III, Paris, 1821, pp. 403-404. ინგლისურ ენაზე ეს ნაშრომი ლონდონში 1815 წ. გამოიცა.

¹³⁸ G. A. Olivier, *op. cit.*, t. III, p. 405.

¹³⁹ ქერიმ ხან ზენდი (1704-1779) – ზენდების დინასტიის დამაარსებელი ირანში. ქვეყანას განაგებდა 1760-1779 წლებში.

¹⁴⁰ ამგვარ მოსაზრებას J. O. კლამროტიც გამოთქვამს თავის ერთ-ერთ ნაშრომში. Tableau Historique, géographique, ethnographique et politique du Caucase et des provinces limitrophes entre la Russie et la Perse, par M. Klapproth, Paris-Leipzig, 1827, p. 25.

დაიღო, როდესაც ირანის ტახტის მოსაპოვებლად მრავალი პრეტენდენტი ებრძოდა ერთმანეთს. ფრანგი მეცნიერის ნაშრომში ხაზგასმულია, რომ ირანის სამხრეთი პროვინციების დამორჩილების შემდეგ ალა-მაჰმად ხანის პირველი მიზანი ირანის გამგებლობაში საქართველოს მოქცევა იყო, რომელიც კვლავ მისი მოხარკე უნდა გამხდარიყო. ამის მიზეზად ოლივიე შემდეგს ასახელებს: *“ალა-მაჰმად ხანს არ შეეძლო უარი ეთქვა იმ უფლებებზე, რომლებიც მას საქართველოზე ჰქონდა, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი თავის ღირსებას შელახავდა და მის მიერ უზურპირებული გვირგვინის უღირსი გახდებოდა”*¹⁴¹. ფრანგი ავტორის კომენტარი ნათლად მოწმობს სპარსელებისათვის ირანის შემადგენლობაში საქართველოს შეყვანის დიდ მნიშვნელობას. ირან-საქართველო-რუსეთის ურთიერთობათა ამ კონკრეტული ისტორიული მონაკვეთის ვრცელ ანალიზს ავტორი ასრულებს იმ ინფორმაციით, რომელიც გამომცემელმა თავის წინასიტყვაობაში გაიტანა: ფათჰ-ალი შაჰის სახელით ირანის ტახტზე ასული ბაბა-ხანი¹⁴² სამართლიანად განაგებდა ქვეყანას და სათანადოდ უძღვებოდა საქმეებს როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე მის ფარგლებს გარეთაც¹⁴³. ამგვარად, ნაპოლეონის მიერ გიიომ ოლივიესაგან მოთხოვნილი მისი “მოგზაურობის” მესამე ტომის გამოცემა საფრანგეთის მთავრობის ინტერესებს ემსახურებოდა და მან თავისი პოლიტიკური მიზანი შეასრულა: ფრანგი მეცნიერის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოს *“სპარსეთის საქართველოდ”*¹⁴⁴ მოხსენიება ევროპელი მკითხველის აზროვნებაში ამკვიდრებდა იმ საჭირო აზრს, რომ საქართველო ირანის კუთვნილი და რუსების მიერ წართმეული ქვეყანა იყო.

¹⁴¹ G. A. Olivier, *op. cit.*, t. III, p. 409.

¹⁴² ფათჰ-ალი ხანს მისი ბიძა – ალა-მაჰმად ხანი (მამის ძმა) – ბავშვობაში ბაბა-ხანს ეძახდა. ამ უკანასკნელის კორონაცია 1798 წლის 21 მარტს შედგა და 27 წლის ასაკში იგი ტახტზე ავიდა როგორც ფათჰ-ალი შაჰი. რუსები მას ხშირად კვლავ ბაბა-ხანად მოიხსენიებდნენ. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Персия, записка с.с. Коваленского о Грузии, т. I, д. 34, с. 114; Н. Дубровин, Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ее к России, СПб., 1897, с. 112; The Encyclopædia of Islam, vol. II, Fasciculus 33, London, 1963, p. 838.

¹⁴³ G. A. Olivier, *op. cit.*, t. III, p. 420.

¹⁴⁴ *ibid.*, p. 404.

საქართველოს საკითხი შესაბამისად აისახა ნაპოლეონის მიერ 1807 წლის 10 მაისს ანუ ფინკენშტეინის ხელშეკრულების დადებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ. გენერალ გარდანისათვის მიცემულ ინსტრუქციაში. მასში ხაზგასმული იყო, რომ ირანს რუსეთის საზღვრებთან ძლიერი დივერსია უნდა ეწარმოებინა; სპარსელებს კავკასიაში მყოფი რუსების საჯარისო ნაწილების შემცირებით უნდა ესარგებლათ და დაეკავებინათ რუსების მიერ ინტრიგებითა და ჯარით წართმეული პროვინციები. ნაპოლეონი აღნიშნავდა: *“საქართველოში, რომელიც რუსებმა ამ ქვეყნის უკანასკნელ პრინცს დაათმობინეს, ისინი არ არიან დამკვიდრებულნი და მოსახლეობა, ჩანს, თავის ძველ პატრონებს მისტირის. მთის ქედი, რომელიც სპარსეთის შესასვლელს იცავს, საქართველოს ჩრდილოეთით მდებარეობს. მნიშვნელოვანია, რომ რუსეთი ყველა ამ გზაზე არ გაძალონდეს”*¹⁴⁵. ამ ინსტრუქციაში ინდოეთში ლაშქრობის კონტექსტში იყო გამოკვეთილი ირანის ფუნქციაც და რუსეთისადმი დამოკიდებულებაც: *“საფრანგეთის მიერ სპარსეთი ორი თველსა ზრისით განიხილება: როგორც რუსეთის ბუნებრივი მტერი და როგორც ინდოეთში სალაშქრო გზა”*¹⁴⁶.

ამგვარად, ფინკენშტეინის ხელშეკრულების შედგენისა და ხელმოწერისას, საკუთარი პრაგმატული პოლიტიკური მოთხოვნებიდან გამომდინარე, ქართველთა ინტერესების სრული იგნორირებით, ნაპოლეონი ირანს კპირდებოდა საქართველოს სწორედ იმ ნაწილს – ქართლ-კახეთს, რომელიც მუსლიმური ირანის საუკუნოვანი მძიმე უღლიდან თავდასაღწევად იძულებული გახდა რამდენიმე წლით ადრე, თუმც კი ერთმორწმუნე, მაგრამ უცხო სახელმწიფოს – რუსეთის იმპერიის სამხრეთი განაპირა გუბერნია გამხდარიყო, რათა შემდეგ მისთვის კასპიისპირეთისა და იქიდან ცენტრალური აზიისაკენ მიმავალ უმნიშვნელოვანეს გზაზე საყრდენად გადაქცეულიყო.

¹⁴⁵ Alfred de Gardanc, *op. cit.*, pp. 83-84.

¹⁴⁶ *ibid.*, p. 84.

ტილზიტის ხელშეკრულება. ფინკენშტეინის ხელშეკრულებიდან 65 დღის შემდეგ, 1807 წლის 7 ივლისს, ტილზიტში ნაპოლეონს¹⁴⁷ და რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I შორის დაიდო საზავო ხელშეკრულება, რომლის პირველი ნაწილი 29 მუხლს მოიცავდა. ეს ხელშეკრულება მთლიანად რუსეთსა და საფრანგეთს შორის ევროპის გადანაწილებასა და ოსმალეთის საზღვრების საკითხებს ეხებოდა¹⁴⁸. მასში საერთოდ არ იყო ნახსენები ირანი, მითუმეტეს, ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაში შეტანილი ირანისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ქართლ-კახეთის დაბრუნების საკითხი. ტილზიტის ამ 29 მუხლიანი ხელშეკრულებიდან პირველი მუხლი ფაქტობრივად აბათილებდა ფინკენშტეინის ხელშეკრულებას: *“წინამდებარე ხელშეკრულების რატიფიკაციების ერთმანეთში გაცვლის დღიდან სრული მშვიდობა და მეგობრობა დაშკვიდრდება მის უდიდებულესობა საფრანგეთის იმპერატორს იტალიის მეფესა და მის უდიდებულესობა სრულიად რუსეთის იმპერატორს შორის”*¹⁴⁹. საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს მე-13 მუხლი, რომლის თანახმად: *“მისი უდიდებულესობა იმპერატორი ნაპოლეონი თანხმდება მისი უდიდებულესობა სრულიად რუსეთის იმპერატორის შუამავლობას საფრანგეთსა და ინგლისს შორის საბოლოო სამშვიდობო მოლაპარაკების [წარმოებისა] და [კავშირის] დადების მიზნით. იმის გათვალისწინებით, რომ ეს შუამავლობა აგრეთვე დადასტურებული იქნება ინგლისის მიერ წინამდებარე ხელშეკრულების რატიფიკაციიდან ერთი თვის მანძილზე”*¹⁵⁰. აღნიშნულ ხელშეკრულებას

¹⁴⁷ თავის მემუარებში ტალირანი წერს, რომ დანციგის (26.05.1807.), ეილაუს (11.06.1807) და ფრიედლანდის (14.06.1807) ბრძოლების შემდეგ რუსები იძულებულნი იყვნენ, სასწრაფოდ დაემთავრებინათ ეს დიდი ომი და ამ მიზნით რუსეთის იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა ნაპოლეონს შეხვედრა შესთავაზა: *“იმპერატორ ალექსანდრეს მიერ შეთავაზებული შეხვედრა ნემანის შუაში იმდენად რომანტიულად იყო ჩაფიჭრებული და ისე მშვენივრად შეიძლებოდა მოგვარებულიყო, რომ ნაპოლეონი, რომელიც მასში თავისი ცხოვრების ბრწყინვალე პიკისათვის ეპიზოდს ხედავდა, დათანხმდა. იქ საიყარა მშვიდობის საფუძველი...”* Mémoires du Prince de Talleyrand publiés avec une préface et des notes par le Duc de Broglie de l'Académie Française, Paris, 1891, pp. 314-315.

¹⁴⁸ A. Vandal, Napoléon et Alexandre Ier, l'Alliance Russe sous le Premier Empire, de Tilsit à Erfurt. t. I, Paris, 1891, // Appendice, Actes, signés à Tilsit le 7 juillet 1807 entre la France et la Russie, pp. 499-504.

¹⁴⁹ A. Vandal, *op. cit.*, t. I, p. 500.

¹⁵⁰ *ibid.*, t. I, p. 502.

ერთვის შვიდი *“ცალკე და საიდუმლო მუხლი”*¹⁵¹ და ცხრა მუხლიანი *“კაეშირის ხელშეკრულება”*¹⁵². ყველა ამ დოკუმენტს საფრანგეთის მხრიდან ხელს აწერდა შარლ-მორის ტალეირანი, ბენევიანის თავადი, რუსეთის მხრიდან – თავადი ალექსანდრე კურაკინი და თავადი დიმიტრი ლობანოვ-როსტოვი.

ამას გარდა, ფრანგი ავტორის ა.-ვ. არნოს თანახმად, ტილზიტის ხელშეკრულება მოიცავდა ცხრა საიდუმლო მუხლს, რომელთაგან პირველი ირანის წინააღმდეგაც იყო მიმართული: რუსეთი უფლებამოსილი იყო დაეკავებინა თურქეთის ევროპული ნაწილი და *“აზიაში დაპყრობები თავისი სურვილისამებრ განეერცო”*¹⁵³. ეს მუხლი თავისთავად აღიარებდა რუსეთის მიერ ირანთან ომის შემდგომ გაგრძელებას. აღნიშნული შეთანხმების მეორე მუხლი უშუალოდ ნაპოლეონის ოჯახის კეთილდღეობას ეხებოდა: ბურბონების დინასტია ესპანეთში, ბრაგანსებისა კი პორტუგალიაში ნაპოლეონის ოჯახის პრინცივით უნდა შეცვლილიყო!¹⁵⁴ ფრანგი ავტორი ვ. არნო ამ საკითხზე შემდეგ კომენტარს აკეთებს: *“ტილზიტის ხელშეკრულების გამო ორი მნიშვნელოვანი საყვედური უნდა გამოითქვას: პირველი – [ნაპოლეონმა] არ აღადგინა პოლონეთის ძველი სამეფო; მეორე – იმპერიის ინტერესები მან თავისი ოჯახის აღზევებას შესწირა”*¹⁵⁵.

ფრანგი ისტორიკოსი ა. დებიდური ობიექტურად აკრიტიკებდა ნაპოლეონის ამ პოლიტიკურ ნაბიჯს: *“მოგვიანებით, 1807 წლის ივლის-*

¹⁵¹ *ibid.*, t. I, pp. 504-505.

¹⁵² *ibid.*, t. I, pp. 505-507.

¹⁵³ *“La Russie était autorisée à s'emparer de la Turquie d'Europe et à établir en Asie ses conquêtes autant qu'il lui plaisait”*. Vie politique et militaire de Napoléon, par A. V. Arnaut, membre de l'ancien Institut, ouvrage orné des planches lithographiées, d'après les dessins originaux des premiers peintres de l'Ecole Française, exécutées par les plus habiles Artistes, et imprimées par E. Motte, Paris, 1826, p. 84.

¹⁵⁴ *“La Dynastie des Bourbons en Espagne, et en Portugal celle de Braganca, seraient remplacées par des princes de la famille de Napoléon”*. *ibid.*, p. 84.

¹⁵⁵ ტილზიტის ხელშეკრულებით რუსეთის იმპერატორი ალექსანდრე ცნობდა რეინის კონფედერაციას და მის შემადგენლობაში შემავალი ყველა სუვერენის ტიტულს, ისევე როგორც ნაპოლეონის ძმებს ჟოზეფ ბონაპარტს – ნეაპოლის, ლუი ბონაპარტს – პოლანდის და ეერმ-ნაპოლეონს – ვესტფალიის მეფეებად (*ibid.*, p. 84; A. Vandal, *op. cit.*, t. I, p. 503). ნაპოლეონის ძმების გამეფება რომის პაპსაც უნდა ეცნო. A. Debidour, L'église et de l'état en France de 1789 à 1879, Paris, p. 83.

ში. ფრიდლანდის გმირმა ხელშეკრულება დადო რუსეთის მეფესთან და მას შესწირა თავისი ახალი მოკავშირეები – როგორც სპარსელები, ისევე თურქები. მიუხედავად ამისა, მან არაერთი კონკრეტული ბრძანება არ მისცა გარდასს, რომელიც იმ დროს კონსტანტინოპოლში ჩაეიდა და ბოსფორს მხოლოდ ორი თვის შემდეგ გასცდა. ნაპოლეონი ფიქრობდა, რომ ფათა-ალი შაჰთან მისი სიცრუის გამოსააშკარაებლად დრო იყო საჭირო. ამასობაში კი იგი იმედოვნებდა შაჰის ჩართვას თავის წამოწყებაში ინგლისელთა წინააღმდეგ, ან ამ უკანასკნელთა იმდენად შეშინებას მაინც, რომ ინდოეთში ლაშქრობის შიშით იძულებულნი გამხდარიყვნენ მშვიდობა ეთხოვათ¹⁵⁶.

ტილზიტის ხელშეკრულების რატიფიკაციიდან (9.07.1807) ერთი თვის შემდეგ ტალეირანი თანამდებობიდან გადადგა¹⁵⁷. თავის მემუარებში იგი დეტალურად აღწერს ამ ხელშეკრულებასთან დაკავშირებულ მოვლენებს, მაგრამ საერთოდ არ ეხება არც ინდოეთის ექსპედიციის გეგმას, არც ირანთან დადებულ ფინკენშტეინის ხელშეკრულებას და არც ნაპოლეონის მიერ ამ მიზნით ირანში 1805-1807 წწ. გაგზავნილ ემისრებს, რომლებიც თავიანთ რაპორტებს ხშირად უშუალოდ მის სახელზე წერდნენ. მისი მემუარების პირველი. პერციოგ ბროგლისეული გამოცემის ერთ-ერთ კომენტარში მხოლოდ ისაა აღნიშნული, რომ საფრანგეთისა და რუსეთის იმპერატორები ინდოეთის ექსპედიციასაც შეეხნენ. შენიშვნაში პერციოგი ბროგლი წერს: “1807 წლის 7 ივნისის ხელშეკრულება რუსეთთან. იმპერატორი ალექსანდრე ცნობდა დასავლეთში მომხდარი მოვლენების ახალ მდგომარეობას ისევე, როგორც ნაპოლეონის მიერ ახლად შექმნილ ყველა სამეფოს. ამას გარდა, იმავე დღეს ხელი მოეწერა კავშირის საიდუმლო ხელშეკრულებას. რუსეთი საფრანგეთს კპირდებოდა იმავე წლის 1 დეკემბერს ინგლისისათვის ომის გამოცხადებას. სამაგიეროდ, საფრანგეთი კპირდებოდა შუამდევლობას და საჭიროების შემთხვევაში, ალიანსს

¹⁵⁶ A. Debidour, *op. cit.*, 1904, p. 26. ფრანგი ავტორი მიშლე აღნიშნავდა, რომ “ტილზიტში ნაპოლეონმა გასწირა თავისი მეგობრები აღმოსავლეთში – სპარსეთი და თურქეთი”. Мишле, Истiрия XIX века. До Ватерлоо, т. III, СПб., 1884, с. 215.

¹⁵⁷ E. В. Тарле, Талеiран, Москва, 1957, с. 84.

თურქეთის წინააღმდეგ. ამით შეჩერებულ იქნა ოსმალეთის იმპერიის გაფოფის გეგმა. მათ აგრეთვე ისაუბრეს ინდოეთში ლაშქრობაზე. წინა ზამთარს, ნაპოლეონს უკვე ყყავდა გავზენილი გენერალი გარდანი სპარსეთში გზების მოსაშზადებლად¹⁵⁸. აქ შევნიშნავთ, რომ გენერალი გარდანი ირანის გზას მხოლოდ 11 სექტემბერს – ტილზიტის ხელშეკრულებიდან ორი თვის შემდეგ დაადგა.

საქართველო გენერალ კლოდ-მატიე დე გარდანის დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში. ტილზიტის ხელშეკრულებამ სრულიად შეცვალა გენერალ გარდანისათვის ცოტა ხნის წინ მიცემული საგანგებო ინსტრუქციები რუსეთ-ირანის მიმართ: ამჯერად ირანში მიმავალ საფრანგეთის ელჩს მეომარ მხარეთა შორის უკვე მშვიდობის დამყარება ებრძანა¹⁵⁹.

1807 წლის ოქტომბრის “Moniteur-ი” იუწყებოდა, რომ “10 სექტემბერს ბ-ნი გენერალი გარდანი, საფრანგეთის ელჩი სპარსეთში, მეტად მრავალრიცხოვანი ამალით დაადგა სპარსეთის გზას... ამ მინისტრს თან ახლავს მირზა მოკამედი, სპარსეთის შაჰის წარგზავნილი, ასევე ფრანგი ოფიცრები აღმოსავლეთ ინდოეთის შესასწავლად, კომერციული აგენტები და მისიონერები”...¹⁶⁰ გენერალ გარდანის მისიის შემადგენლობაში იყო სამი მდივანი: პოლ-ანჟ-ლუი დე გარდანი¹⁶¹, ჟოზეფ რუსო და ფელიქს ლაჟარი¹⁶²; სამი ატამე: ესკალონი-

¹⁵⁸ Talleyrand, Mémoires... pp. 314-315.

¹⁵⁹ Trézel, Rapport sur la Perse, p. 3; Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶⁰ Moniteur, № 295, 22.10.1807 (Exterieur, Turquie, Constantinople, 7 03 1807); № 301, 28.10.1807 (Exterieur, Allemagne, Vicnne, 14.10.1807).

¹⁶¹ პოლ-ანჟ-ლუი დე გარდანი, (1765-1822) – გენერალ გარდანის უფროსი ძმა (A. Debidour, *op. cit.*, 1904, p. 25; J. Calmard, *op. cit.*, vol. X, p. 294), ავტორი ნაშრომისა “Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808, Paris-Marseille, 1809”. მას შევალისე წოდება აქონდა (I. Amini, *op. cit.*, 1995, p. 6); იმ პერიოდში, აღმოსავლეთში, ნაპოლეონის სამსახურში ხშირად იყვნენ ერთი ოჯახის წევრები: მამა-შვილი დიუპრეები, ესკალონები, რუსოები და უტრეები; ძმები ფრანშინები და დე გარდანები.

¹⁶² ფელიქს ლაჟარი (1883-1858) – ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნე, საფრანგეთის “დამწერლობისა და სიტყვიერების” აკადემიის (“l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres”) წევრი 1833 წლიდან; თავისი არქეოლოგიური და ფილოლოგიური გამოკვლევებით მან პირველმა წარმოაჩინა ის უძველესი ურთიერთობები, რომლებიც აერთიანებდნენ ბერძნულსა და აღმოსავლეთის ცივილიზაციებს (Journal Asiatique ou

ვაჟი¹⁶³, ადრიენ დიუპრე¹⁶⁴ და დე ბუასონი; ოთხი თარჯიმანი: ჟოზეფ უჟანენი, ოგიუსტ-ანდრეა დე ნერსია¹⁶⁵, ჟოზეფ-მიშელ ტანკუანი¹⁶⁶ და უჟანარი¹⁶⁷. მისიას ჰყავდა ორი მისიონერი პერას სენ-ბენუას მონასტ-

Recueil de Mémoires, Sixième Série, Tome XII, Paris, 1868, p. 53-55; A. Debidour, *op. cit.*, 1904, p. 27). მას ეკუთვნის ორი მნიშვნელოვანი გამოკვლევა: *Nouvelles observations sur le grand Bas-Relief Mitriaque de la collection Borghèse actuellement au musée Royal de Paris*, Paris, 1828; *Pecherches sur le culte du cyprès pyramidal chez les peuples civilisés de l'antiquité*, Paris, 1844.

¹⁶³ ესკალონი-ვაჟი გენერალ გარდანის მისიაში 1806-1808 წწ. ოსმალეთში საფრანგეთის ელჩის, გენერალ ორას სებასტიანის რეკომენდაციით შეიყვანეს.

¹⁶⁴ ადრიენ დიუპრე – ტრაპიზონში საფრანგეთის კონსულის, პიერ დიუპრეს ვაჟი; ახალგაზრდობა აღმოსავლეთში გაატარა. კარგად იცოდა თურქული და სალაპარაკო ბერძნული ენები (CP, Perse, vol. 11, doc. 181, fol. 307r). 1806 წ. მისიით გაგზავნეს აფხაზეთის სანაპიროზე (ამის შესახებ იხ.: ჟან ფრანსუა გამბა, მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა, თბილისი, 1987). გენერალ გარდანის მისიაში იგი ოსმალეთში საფრანგეთის ელჩის, გენერალ ორას სებასტიანის რეკომენდაციით შეიყვანეს. ა. დიუპრე თარჯიმნობას უწევდა ლეიტენანტ ტრეზელს და ირანში მასთან ერთად ბაღდადის, სპარსეთის ყურის, ქერმანშაჰის, ისფაჰანისა და შირაზის გველით ჩავიდა; მისი მოგზაურობის დღიური – *Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du Golf Persique, et de la à Iréwan*, Paris, 1819, t. I-II – მეტად მდიდარ გეოგრაფიულ, ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ მასალას შეიცავს ბაღდადის საფაშოსა და ირანის სამხრეთ პროვინციებზე. ადრიენ დიუპრე გარდაიცვალა 1831 წ. სპირანში (დღეს – ქ. იზმირი), N. Broc, *op. cit.*, p. 162.

¹⁶⁵ ოგიუსტ-ანდრეა დე ნერსია ირანში საფრანგეთის მისიის ჩასვლის დროისათვის კაპიტან დე ბონტამ-ლეფორთან ერთად მეფისწულ აბას მირზას ბანაკში იმყოფებოდა. მას რეკომენდაციას ოსმალეთში საფრანგეთის ელჩი, გენერალი ორას სებასტიანი უწევდა. დე ნერსიამ შეადგინა მეტად საყურადღებო ანგარიში: *Notice historique sur les personnages les plus importants qui composaient la Cour de Tauris sur la fin 1808* (MD, Perse, vol. 6, doc. 29, fol. 184r).

ირანში ყოფნისას ოგიუსტ დე ნერსიამ სპარსული ხელნაწერები შეაგროვა. იხ.: F. Richard, *Quelques collectionneurs français de manuscrits persans au XIXème siècle*, // Luqmān, Annales des Presses Universitaires d'Iran, Revue semestrielle, Dixième année, numéro 1, Automne-hiver 1993-94, p. 59.

¹⁶⁶ ჟოზეფ-მიშელ ტანკუანი გენერალ გარდანის მისიის შემადგენლობაში ოსმალეთში საფრანგეთის ელჩის, გენერალ ორას სებასტიანის რეკომენდაციით შეიყვანეს. ე.-მ. ტანკუანს ეკუთვნის მეტად საინტერესო ნაშრომი – *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie*, t. I-II, Paris, 1819 – რომელიც ისევე, როგორც ადრიენ დიუპრეს "მოგზაურობა", მხოლოდ მეორე რესტავრაციის დროს გამოიცა.

ე. მ. ტანკუანმა სპარსულიდან ფრანგულად თარგმნა საადის "ვოლესიანი" J. Hadidi, *Naissance et développement de l'iranologie en France*, // Luqmān, Annales des Presses Universitaires d'Iran, Revue semestrielle, Dixième année, numéro 1, Automne-hiver 1993-94, p. 41.

¹⁶⁷ უჟანარი გენერალ გარდანის მისიაში საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის, ტალეირანის რეკომენდაციით შეიყვანეს.

რიდან – დამადი და ფრანკოპულო¹⁶⁸, ექიმი-ქირურგი – სალვატორი¹⁶⁹, არქიტექტორი – მიშელ ფრანსუა პრეო¹⁷⁰. მისიონერებმა იცოდნენ თურქული ენა და გზაში თარჯიმნების მოვალეობასაც ასრულებდნენ, რითაც დიდი სამსახური გაუწიეს მისიას¹⁷¹.

მისიის ოფიცერთა შემადგენლობაში იყო ორი ინჟინერ-გეოგრაფი – ლეიტენანტები კამილ-ალფონს ტრეზელი¹⁷² და ბერნარი¹⁷³; საინჟინრო

¹⁶⁸ ზოგან იხსენიება როგორც მარკოპოლი (*Ange de Gardane, op. cit., p. 2*), სხვაგან – მარკოპულოა. *J. M. Tancoigne, op. cit., t. I, p. 3*.

¹⁶⁹ ექიმ სალვატორის ეკუთვნის მეტად საინტერესო ანგარიში ინდოეთში ლაშქრობისას ევროპელ ჯარისკაცთათვის გასათვალისწინებელი რეკომენდაციებითა და ინფორმაციით აღმოსავლეთში გავრცელებული დაავადებების შესახებ. სალვატორი გამოთქამდა იმედს, რომ მისი დაკვირვებები თავისი სახელით საფრანგეთის იმპერატორისა და მთავრობის ყურადღებას მიიპყრობდა, რადგან მისიის წევროა მიერ შემოვლილი მხარეები თითქმის სრულიად უცნობი იყო ევროპის სამეცნიერო წრეებისათვის. *Mémoire présenté à son Excellence M. le Général Gardane, Ministre Plénipotentier de Sa Majesté l'Empereur des Français, Roi d'Italie, près de la cour de Perse par M. Salvatori, associé correspondant de l'Académie des Sciences de Turin, Premier médecin et chirurgien de l'Ambassade de France en Perse. 20 02 1808, MD, Perse, vol. 7, fol. 113r.*

¹⁷⁰ *J. Calmard, op. cit., p. 294.*

¹⁷¹ *Ange de Gardane, op. cit., pp. 3, 7-8.*

¹⁷² კამილ-ალფონს ტრეზელი (1780-1866) – კ.-ა. ტრეზელის სამხედრო და დიპლომატიური მოღვაწეობის შესახებ წიგნის ავტორი მისი შვილთაშვილი, გენერალი ფან-ბატისტ დიუმა, რომელიც წერს: “1880 წ. მარტში, ჯერბი მელ-ედვარდსმა, ზოოლოგმა, აკადემიის წევრმა, ჩემმა პაპუმ დედის მხრიდან, გადმომეცა თავისი სიმამრის, გენერალ ტრეზელის პირადი წერილები, ჩანაწერები და მეტყარები. 1801-1850 წწ. ტრეზელი აქტიურად იყო ჩაბმული საფრანგეთის სამხედრო და დიპლომატიურ ისტორიაში – ამ-ზე მისი არქივი შეტყველებს”. 1807 წ. იგი გენერალ გარდანის ადიუტანტად დანიშნეს და ირანში გასაგზავნად მისიაში ჩარიცხეს. საფრანგეთის მთავრობისათვის წარდგენილ 300 გვერდიან რაპორტში ტრეზელმა მის მიერ გავლილი (6 000 კმ) მარშრუტების შედეგები და ძირითადი დასკვნები ასახა, რომლებიც ტრუიეს, ფაიეის, დიუპარეს, ლამის, ბერნარისა და ბიანჩი დაადგინა მონაცემებით დააზუსტა. ამ ნაშრომს საგანგებო ადგილი უჭირავს ირანის გეოგრაფიისა და ტოპოგრაფიის შესწავლის საქმეში. კამილ ტრეზელი 1846 წ. საფრანგეთის პერი გახდა, 1847-1848 წწ. – საფრანგეთის მარშალი და სამხედრო მინისტრი იყო. იგი ხელმძღვანელობდა ლუი-ფილიპეს შვილიშვილების – შარტრის პერციოგისა და ორლეანის პრინცის – სამხედრო აღზრდას. 1848 წ. რევოლუციის შემდეგ გარდაცვალებამდე ალფონსის გუბერნატორი იყო. *Général J.-B. Dumas, op. cit., pp. 8, 43, 46; Biographie universelle ancienne et moderne, Michaud, t. XLII, Paris, 1861, pp. 140-142; Numa Broc, op. cit., p. 423.*

¹⁷³ ბერნარი – ლეიტენანტი, ინჟინერ-გეოგრაფი, გენერალ გარდანის ადიუტანტი. მან ასახა გზა კონსტანტინოპოლიდან ირანის საზღვრამდე. 1807 წ. 6 ნოემბერს შავი ჭირით გარდაიცვალა ხოში. *CP, Perse, vol. 11, doc. 181, fol. 306v. MD, Perse, vol. 3, doc. 9, fol. 154r; Alfred de Gardane, op. cit., p. 109; Ange de Gardane, op. cit., p. 33; J. M. Tancoigne, op. cit., t. I, p. 119.*

საქმეთა ოთხი კაპიტანი – ილარიონ ტრუიე¹⁷⁴, არმან-ფრანსუა ლამი¹⁷⁵, ბიანჩი დ'აღდა და ოგიუსტ დე ბონტამ-ლეფორი; არტილერიის ორი ლეიტენანტი – შარლ-ნიკოლა ფაეიე¹⁷⁶ და რებული¹⁷⁷; ინფანტერიის ოთხი ოფიცერი – 65-ე ხაზის პოლკის კაპიტანი ვერდიე¹⁷⁸ და იმავე პოლკის სამი სერჟანტი – ფინო, მარშალი და დამრონი¹⁷⁹; კავალერიის კაპიტანი – ჰეპენი¹⁸⁰. როგორც ფრანგი ისტორიკოსი პოლ გაფარელი წერს, ასეთი მზრუნველობით ალბათ არასოდეს არც ერთი ექსპედიცია არ მომზადებულა¹⁸¹. ჩვენ მიერ საგანგებოდ მოტანილი

¹⁷⁴ ილარიონ ტრუიე – 1807-1809 წწ. მან სირიის, მესოპოტამიის და ბაღდადის გზით იმგზავრა თეირანამდე ქერმანშაისა და ქამადანის გავლით. მეტად ძვირფასი მასალა მოიპოვა სამხედრო და ასევე ისტორიის თვალსაზრისით. ირანიდან საფრანგეთში დაბრუნების შემდეგ ტრუიემ, ტრეზვისისა და ფაეიეს მსგავსად, ნაპოლეონის რისხვა დაიმსახურა. N. Broc, *op. cit.*, p. 177.

¹⁷⁵ არმან-ფრანსუა ლამი – საინჟინრო საქმის კაპიტანი; მოგვიანებით პოლკოვნიკი და ჩრდილოეთის დეპარტამენტის ლილის საინჟინრო საქმეთა ხელმძღვანელი. შემდგომში გენერალი, ლუი-ფილიპეს ადიუტანტი და დეპუტატი ღორღონის დეპარტამენტიდან. J. M. Tancoigne, *op. cit.*, t. 2, p. 163; A. Debidour, *op. cit.*, 1904, p. 27; J. Calmard, *op. cit.*, p. 294.

¹⁷⁶ შარლ-ნიკოლა ფაეიე, ბარონი. (1782-1855) – 1802 წ. დაამთავრა პოლიტექნიკური ინსტიტუტი. შემდეგ საარტილერიო სასწავლებელი მეცში. აუსტრალიის ბროლის მონაწილე, 1806 წ. ლეიტენანტის ჩინით გენერალ სებასტიანისთან ერთად კონსტანტინოპოლს იცავდა ინგლისელთა თავდასხმისაგან. გენერალ გარდანის მისიაში საკუთარი ნებით შევიდა, დაგვიტოვა მეტად საინტერესო ნაშრომი – Fabvier, *cap. d'Artillerie, Itinéraire de Constantinople à Téhéran* (MD, Persé, vol. 3, doc. 9). 1823 წ. იგი ჩადგა აჯანყებულ ბერძენთა რიგებში, მეთაურობდა ფრანგ მოხალისეთა ლეგიონს, 1826-1827 წწ. იცავდა ათენის აკროპოლს თურქთა შემოსევისაგან, გახდა საბერძნეთის ეროვნული გმირი. 1830 წ. შარლ ფაეიე აღდგა ჯარში; 1839 წ. – გენერალი. 1845 წ. – საფრანგეთის პერი, 1848 წ. – საფრანგეთის ელჩი კონსტანტინოპოლში, 1849 წ. – დეპუტატი მერტის დეპარტამენტიდან. N. Broc, *op. cit.*, p. 177.

¹⁷⁷ რებული – არტილერიის მე-8 პოლკის ლეიტენანტი; ფაეიესთან ერთად ისფაჰანში აწარმოებდა საარტილერიო სამუშაოებს; შეადგინა სრული მარშრუტი თეირანიდან ხომდე. CP, Persé, vol. 11, doc. 181, fol. 306r.

¹⁷⁸ ვერდიე – შემდგომში ინდრასა და ლუარას ლეგიონის პოლკოვნიკი. J. M. Tancoigne, *op. cit.*, t. II, p. 163.

¹⁷⁹ სამივე უნტერ-ოფიცერი პარიზში დაბრუნების შემდეგ ოფიცერი გახდა. *idem*.

¹⁸⁰ კაპიტანი შარლ ჰეპენი, რომელიც ადრე ინდოეთში მსახურობდა, აბას მირზას რეგულარულ ცხენოსან ჯარს წერთიდა (Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 61). იგი ერეკნის გავლით ჩავიდა თბილისში, სადაც სურდა ცხელი წყლებით ემკურნალა ციურიხში მიიღებული ჭრილობები. Акты, т. III, д. 899, Отношение гр. Гудовича к гр. Салтыкову, от 21 марта 1809 года, №35, с. 512.

¹⁸¹ P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 409.

ინფორმაცია მოწმობს, რომ ფრანგული აღმოსავლეთმცოდნეობის სკოლა¹⁸² სწორედ ნაპოლეონის პერიოდში გაძლიერდა და მას უდიდესი პრაქტიკული ფუნქცია ჰქონდა – ის სახელმწიფოს სამხედრო-პოლიტიკური მიზნების სამსახურში იდგა.

თავის მხრივ, ფათა-ალი შაჰმა ნაპოლეონთან მეორე ელჩი, ასქერ ხან აფშარი წარგზავნა¹⁸³. კონსტანტინოპოლიდან 1808 წლის 28 იანვარს მიღებული ინფორმაციის საფუძველზე იმავე წლის 1 მარტის Moniteur-ი იუწყებოდა: “გენერალი გარდანი, იმპერატორ ნაპოლეონის ელჩი სპარსეთში, 8 ნოემბერს ხოიში, სპარსეთის სახელმწიფოს პირველ ქალაქში ჩაეიდა... პრინცმა აბას მირზამ, სპარსეთის მონარქის უფროსმა ვაჟმა¹⁸⁴, რომელიც ამ საზღვარს განაგებს, მისადმი უდიდესი ყურადღება გამოხატა. იგი [გარდანი] ამ ქალაქში შეხვდა საფრანგეთში სპარსეთის ელჩს, რომლის ამაღალიც ასზე მეტი ადამიანი იყო და თან მრავალ მილიონად შეფასებული უმშვენიერესი საჩუქრები მიჰქონდა; მათ შორის, ძვირფასი ქვებით შემკული ხმლები... ეს დაწერილებითი ცნობები მოგვაწოდებს საელჩოს წევრებმა, რომლებმაც თავად ნახეს ეს არაჩვეულებრივი საჩუქრები¹⁸⁵. ამ ფაქტს სპარსელი ისტორიკოსიც აღნიშნავს: “შემდეგ სამეფო კარმა ასქერ ხან ურუმელი¹⁸⁶, რომელიც ერთ-ერთი გამოჩენილი ბელადი იყო, სათანადოდ მოამზადა და ელჩად გაგზავნა საფრანგეთში. მას თან გაატანეს ძვირფასი საჩუქრები და დიადი ხელმწიფისა და უფლისწულ ნაიბ ოს-სალთანეს წერილები, რომლებითაც ისინი თავიანთ მეგობრობასა და კეთილგანწყობას გამოხატავდნენ საფრანგეთის მიმართ”¹⁸⁷. ასქერ ხანს “ევ-

¹⁸² ნაპოლეონის აღმოსავლური პოლიტიკის გამო საფრანგეთში ირანისტიკის განვითარების შესახებ იხ.: J. Hadidi, *op. cit.*, pp. 37-43.

¹⁸³ ასქერ ხანის შესახებ იხ.: M. Bāmdād, *op. cit.* t. 2, pp. 236-237; t. 3, p. 66.

¹⁸⁴ აბას მირზა ფათა-ალი შაჰის მეოთხე ვაჟი იყო. Tārīkh-e ‘Āzādi, ta’līf-e Shāh-zādch ‘Āzād-oddouleh Soltān Ahmad Mirzā, bā touzihāt va ezāfāti az doktor ‘Abdollahsan Navāi, Tehrān, 1376/1956, p. 360.

¹⁸⁵ Moniteur, № 61, 1.03.1808.

¹⁸⁶ ასქერ ხანი, როგორც ნადირ-შაჰი (1736-1747), აფშართა ტომიდან იყო.

¹⁸⁷ აბლ ორ-რაზაყ დომბოლი, მეფეთა საგმირო საქმეები, სპარსულიდან ქართულად თარგმნეს. წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთეს ზ. შარაშენიძემ და ა. ჭეიშვილმა, 1982 წ., (ხელნაწერი), გვ. 203. ხელნაწერის მოწოდებისათვის მადლობას ეუხებით

როპის დამპყრობლის”, ნაპოლეონისათვის, საჩუქრად “აზიის დამპყრობთა”, თემურ-ლენგისა და თამაზ ყული ხანის (ნადირ შაჰი), ხმლები მიჰქონდა. მისი მისიის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი “საქართველოს ბატონების” – რუსების მიერ სპარსელებზე იერიშის მიტანა იყო და ამ საქმეში მათ ნაპოლეონის დახმარების იმედი ჰქონდათ. რწმუნების სიგელში ფათჰ-ალი შაჰი ასქერ ხანს “გულწრფელობის ბულბულს” უწოდებდა, რომელიც “მუდამ უსხლტება ვერავი ყვავის ინსინუაციებს”¹⁸⁸.

გენერალი გარდანი თავისი მისიით თეირანში 1807 წლის 4 დეკემბერს ჩავიდა. მისი ჩასვლის დროისათვის ირანში უკვე იცოდნენ საფრანგეთ-რუსეთის კავშირის შესახებ, მაგრამ გენერალი გარდანი დიდი პატივით მიიღეს¹⁸⁹. 7 დეკემბერს საფრანგეთის ელჩი თავისი მისიის მდივნებისა და ოფიცერთა კორპუსის თანხლებით შაჰის სასახლეში მიიწვიეს. აუდიენციას შაჰის ორი ვაჟი და მისი მინისტრები ესწრებოდნენ, ელჩმა შაჰს საფრანგეთის იმპერატორის წერილები გადასცა. შაჰმა გენერალ დე გარდანს, ანჟ დე გარდანსა და ჟოზეფ რუსოს ხანის წოდება უბოძა. ანჟ დე გარდანის კომენტარით, ეს პატივი იმით იყო გამოწვეული, რომ ირანში გარდანთა და რუსოთა გეარები კარგად იყო ცნობილი¹⁹⁰. შაჰმა გენერალ გარდანს პირველი ხარისხის “მზის ორდენი” უბოძა¹⁹¹. მისიის მდივნები – ანჟ დე გარდანი, რუსო და ლაჟარი, პირველი დრაგომანი¹⁹² ჟუანენი, ოფიცრები – ლამი, ბონტამი, ვერდიე, ბიანჩი დ’ალდა, ფაეი¹⁹³ და რებული – შაჰმა მეორე

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ-თანამშრომელს ანდრეაფარ ჭვიშვილს.

¹⁸⁸ Bontemps-Lefort, *op. cit.*, p. 177-178.

¹⁸⁹ MD, Perse, v. 8, fol. 244r.

¹⁹⁰ Ange de Gardane, *op. cit.*, p. 50.

¹⁹¹ *ibid.*, p. 55.

¹⁹² სიტყვა თარჯიმანის ევროპეიზებული ფორმა აღმოსავლეთის ქვეყნებში. იხ.: А. Д. Мишлер, *ук. соч.*, с. 491.

¹⁹³ ამ დაჯილდოების გამო, ლეიტენანტი ფაეი, რომელსაც იუმორის შესანიშნავი გრძნობა ჰქონდა, თავის ძმას 1807 წლის 15 დეკემბერს სწერდა: “შე ვარ მეორე ხარისხის ამომავალი მზის კაუკალი... ვარ დასავლეთის სხივი, რომელიც აღმოსავლეთ-თამბუქოვდა ... როდესაც პირველი ხარისხისას მივიღებ – მზის [სხივი] გაეზღებო...”! A. Debidour, *op. cit.*, pp. 1904, 34-35.

ბარისხის “შზის ორდენებით” დააჯილდოვა¹⁹⁴. გენერალ გარდანის ერთ-ერთ ანგარიშში დაცულია ცნობა ლეიტენანტ ჟან რაიმონისა და თარჯიმან ჟუნარის დაჯილდოების შესახებ: “შისმა უმაღლესობამ¹⁹⁵ თავისი კეთილგანწყობის ახალი მოწმობის გამოხატვა ინება ბატონების რაიმონისა და ჟუნარის მიმართ და მათ გადასცა საიმპერატორო ფირმანი და მეორე ბარისხის შზის ორდენები¹⁹⁶”.

24 დეკემბერს გენერალმა გარდანმა საფრანგეთში ინდოეთზე ლაშქრობის გეგმა გაგზავნა¹⁹⁷. მას მეტად აქტიური მიმოწერა ჰქონდა საფრანგეთის მისიებთან კონსტანტინოპოლში, სანკტ-პეტერბურგსა და ილ-დე ფრანსზე¹⁹⁸. მისიის წევრ ოფიცერთა ნაწილი ირანის ტახტის მემკვიდრის, რუსების წინააღმდეგ მებრძოლი აბას შირზას ლაშქარს წერთნიდა, ნაწილი კი ინდოეთისაკენ მიმავალ სხვადასხვა მარშრუტებს სწავლობდა. ნაპოლეონმა მისიის მიერ წარმოებული სამუშაოების გამო კმაყოფილების ნიშნად გენერალ გარდანს უბოძა იმპერიის გრაფის ტიტული და ყოველწლიური შემოსავალი 50 000 ფრანკის ოდენობით ქანოვერისა და ვესტფალიის მიწებიდან. ირანში მყოფ ოფიცრებს მათი დამსახურების მიხედვით აწინაურებდნენ, რასაც

¹⁹⁴ გენერალი გარდანი ტალეირანს სწერდა: “მეძარბთვ თხოვნით თქვენს აღმატებულებას, რათა მან ამ ჯილდოების ტარებაზე მისი უდიდებულესობა იმპერატორის თანხმობა მოგვიპოვოს. ეს არის გასამრჯელო იმართების, ვინც ასეთი გაჭირვებით იმყოფება ასე შორეულ ქვეყანაში და იმართებისა, ვინც მომეაღიში ჩამოვა”. Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 110. უკიბმა სალუატორიმ და მისიის ატაშემ, დე ბუასონმა, იგივე ჯილდოები მოგვიანებით მიიღეს. Ange de Gardane, *op. cit.*, p. 55.

¹⁹⁵ ასე უწოდებდნენ ფრანგები ფათა-ალი შაას.

¹⁹⁶ Gardane à S. Exs. Monseigneur le Ministre de Relation Exterieur, 12.01.1809 Téhéran, CP, Perse, vol. 11, doc. 3, fol. 14v. ამ დოკუმენტის ნაწილი ციფრებითაა დაშიფრული.

¹⁹⁷ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 107-144.

¹⁹⁸ ილ-დე-ფრანსი – Maurice, Mauritius (île), Mascareignes-ის კუნძულები ინდოეთის ოკეანეში, მადაგასკარის აღმოსავლეთით, დედაქალაქი – პორტ-ლუისი. 1505 წ. ის პორტუგალელმა პერო მასკარენასმა (Pero Mascarenhas) აღმოაჩინა; 1598 წ. კი პოლანდიელებმა დაიკავეს და შორის დე ნასოს (Maurice de Nassau) პატივსაცემად Mauritius უწოდეს და იქ 1710 წ-მდე დარჩნენ. მათ შემდეგ 1715 წ. ამ კუნძულზე ფრანგები დამკვიდრდნენ, მას Île-de-France უწოდეს და ის საფრანგეთის ერთ-ერთი ძირითადი ბაზა გახდა ინდოეთის ოკეანეში. 1810 წ. დეკემბერში, ხანგრძლივი წინააღმდეგობის შემდეგ ილ-დე-ფრანსი ინგლისელებმა დაიპყრეს და 1814 წ. თავის კუთვნილებად აქციეს. – M. Mourte, Dictionnaire d'histoire universelle, Paris, 1968, p. 1343.

გენერალი გარდანი მუდმივად ითხოვდა საფრანგეთის მთავრობისაგან მათი თავდადებისა და ერთგულებისათვის¹⁹⁹.

1808 წლის ივნისში საფრანგეთის საგარეო საქმეთა ახალი მინისტრი შამპანი²⁰⁰ გენერალ გარდანს თეირანში სწერდა, რომ ფინკენშტეინის ხელშეკრულება ირანის მხოლოდ *“იმჟამინდელ ტერიტორიულ მოლიანობას ადასტურებდა”*; ხოლო იმის გამო, რომ *“მათ უკვე დაკარგული ჰქონდათ საქართველო, ტილზიტის ხელშეკრულების შემდეგ საფრანგეთი ვეღარ ჩაერეოდა რუსების მიერ დაპყრობილი ტერიტორიების დაბრუნების საკითხში”*²⁰¹. 2 ივლისს გენერალი გარდანი შამპანის საგანგებოდ აფრთხილებდა: *“სპარსეთი ნამდვილად არაფერს მოიმოქმედებს პინდოსტანის წინააღმდეგ, ვიდრე მისი ტერიტორია რუსთათვის ღია იქნება”*²⁰².

1808 წლის ზაფხულში ფათჰ-ალი შაჰს ჯერ კიდევ ჰქონდა საფრანგეთის მთავრობის დახმარების იმედი: 20 აგვისტოს გამართულ აუდიენციაზე მან გარდანს ნაპოლეონთან *საქართველოდან რუსების ევაკუაციის* საკითხის გარკვევა მოსთხოვა²⁰³, გენერალი გარდანი კი საფრანგეთიდან ინფორმაციას აღარ იღებდა²⁰⁴. 11 ოქტომბერს მას გააცნეს აბას მირზასადმი მარშალ გუდოვიჩის²⁰⁵ წერილი, რომელშიც იგი ირანის ტახტის მემკვიდრეს ადრე შეთავაზებული ხელშეკრულების სასწრაფო რატიფიკაციას ურჩევდა და ემუქრებოდა კიდევ: *“ჩემს იმპერატორს არ სურს თქვენი კარის მძიმე მდგომარეობით სარგებლობა, ვინაიდან რუსეთი სწორედ ისეთი სახელმწიფოა, რომელსაც წინ ვერაფერი დაუდგება”*²⁰⁶.

¹⁹⁹ *ibid.*, p. 45.

²⁰⁰ ჟან-ბატისტ დე ნომპერ დე შამპანი, პერტოვი დე კალორი (1756-1834) – საფრანგეთის სახელმწიფო მოღვაწე, დიპლომატი. ტალეირანის გადადგომის შემდეგ – 1807-1811 წწ. – საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი.

²⁰¹ Ed. Driault, *op. cit.*, 1904, p. 329.

²⁰² Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 182.

²⁰³ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, pp. 62-63.

²⁰⁴ H. Dchérain, *L'œuvre scientifique française*, p. 567.

²⁰⁵ ივანე ვასილის ძე გუდოვიჩი – ჯარის სარდალი კავკასიაში, 1807-1809 წწ. იბრძოდა სპარსელთა წინააღმდეგ.

²⁰⁶ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 202-203.

გენერალი გარდანი მეტად რთულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რადგან ირანის მხარე მისგან სამართლიანად მოითხოვდა ფინკენშტეინში დადებული ხელშეკრულების შესრულებას, მას კი სრულიად საწინააღმდეგო ტილზიტის ხელშეკრულების მიხედვით უნდა ემოქმედა. ამიტომ მან 12 ოქტომბერს აბას მირზასთან მყოფ ფრანგ ოფიცრებს ირან-რუსეთს შორის ომის განახლების შემთხვევაში თეირანში ჩასვლა და ნეიტრალიტეტის დაცვა უბრძანა²⁰⁷, რასაც სპარსელი ისტორიკოსიც აღნიშნავს²⁰⁸. ნაპოლეონის ელჩი უკმაყოფილებას გამოთქვამდა, რომ იგი 24 მაისითა და 29 ივნისით დათარიღებული წერილების შემდეგ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრისაგან არავითარ მითითებებს აღარ იღებდა. გენერალი აღნიშნავდა, რომ ირანის კავალერია შეძლებდა წინააღმდეგობის გაწევას *“უელანელების, ჰინდოსტანელებისა და სხვა უდისციპლინო ნაწილებისათვის, მაგრამ არა რუსებისათვის”*²⁰⁹.

არსებულ მძიმე ვითარებაში საფრანგეთის ელჩი გამოსავლს ეძებდა და ირანის კარის დასამშვიდებლად 1808 წ. 26 ოქტომბერს მან მისი-ის მესამე მდივანი, ფელიქს ლაჟარი, მოსალაპარაკებლად თბილისში ფელდმარშალ გრაფ გუდოვიჩთან გაგზავნა²¹⁰. არქივში დაცულ ერთ-ერთ ხელნაწერში გენერალ გარდანის ეს დიპლომატიური ნაბიჯი ასეა შეფასებული: *“ნაპოლეონის ძველი ჯარისკაცი ფიქრობდა, რომ მისი იმპერატორის სახელი რუსებისთვისაც ისევე პრესტიჟული იქნებოდა, როგორც მისთვის. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ნაპოლეონის ხმა რუსეთის ჯარს შეაჩერებდა. მაგრამ გენერალი გუდოვიჩი ნაკლებად შეწუხდა იმ უკმაყოფილების გამო, რასაც მისი უდიდებულესობა იმპერატორი და მეფე იგრძნობდა. მან სპარსელები გარდანის მიერ მიცემულ სასიამოვნო დაპირებებში ჩააძინა, სასაცილოდ აიგლო ნაპოლეონის წარგზავნილთა მიერ მიცემული სიტყვა, გადავიდა ზაზს და იერიში მიიტანა (ერევნის ციხეზე)”*²¹¹.

²⁰⁷ *ibid.*, pp. 207-210.

²⁰⁸ აბდ ორ-რაზაყ დომბოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 224-225.

²⁰⁹ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 207-211.

²¹⁰ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 64.

²¹¹ Précis des relations entre la France et la Perse, Mission du Général Gardane, MD, Perse, vol. 8, fol. 51.

27 ოქტომბერს გამართულ აუდიენციაზე ფათა-ალი შაჰის პირველი ვეზირი, მირზა შაფი²¹² წუხდა, რომ ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ მიღებული პასუხი ირანის კარის არც ერთ თხოვნაზე²¹³. 29 ოქტომბერს შამშანი გარდანს ურჩევდა: *“ისე მიუდევით ამ ორ ქვეყანას (რუსეთსა და ირანს – ი.წ.), რომ საფრანგეთი არ ჩარიოთ იმ დისკუსიაში, რომელიც მისთვის უკვე აღარ არის საინტერესო, მაგრამ ისე, რომ სპარსეთთან მეგობრობა არ შესუსტდეს, თუკი ის თავად სპარსელების ნებით არ დასრულდება”*²¹⁴. 1 ნოემბერს კი ფრანგებს ბომბეში ირანში გასამგზავრებლად მომზადებული ინგლისელი აგენტის, ჯონსის, ჩამოსვლა აუწყეს²¹⁵.

5 ნოემბერს შამშანი გენერალ გარდანს მოკლედ სწერდა ერფურტის (1808 წლის სექტემბერი) შეხვედრაზე, ყველა ევროპული სახელმწიფოს თანხმობასა და ესპანეთის ამბებზე: საფრანგეთის მთელი ყურადღება ამ საკითხებისკენ იყო მიპყრობილი²¹⁶. ფრანგთა მდგომარეობა შეტად გართულდა. 8 ნოემბერს ირანის კარმა პარიზიდან ნაპოლეონთან გაგზავნილი ასპერ ხანისაგან შეიტყო, რომ ვერ შეხვედროდა იმპერატორს, რადგან ის ჯერ კიდევ არ დაბრუნებულიყო პარიზში. ედუარდ დრიოს კომენტარით, ნაპოლეონი იძულებული იყო, დროებით უარი ეთქვა ინდოეთზე ლაშქრობის გეგმაზე²¹⁷. ამ მოსაზრებას ადასტურებს სპარსელი ისტორიკოსის შემდეგი ცნობა: *“ნოვრუზის”²¹⁸ დღესასწაულის დამთავრების შემდეგ, ხაყანმა²¹⁹ ქვეყნის საქმეების მოგვარებას მიჰყო ხელი. ამ დროს მოვიდა საფრანგეთიდან სახელმწიფოს მინისტრის, მუსიე შამშანის წერილი, რომელიც ეხებოდა საფრანგეთ-ირანის ხელშეკრულებას. იგი იწერებოდა აგრეთვე, რატომ დაყოვნდა*

²¹² მირზა მოჰამედ შაფი – აღა-მაჰმად ხანისა და ფათა-ალი შაჰის პირველი ვეზირი, გარდაიცვალა 1818 წ. ყაზვინში (აბდ ორ-რაზაყ დომოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 438).

²¹³ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 64.

²¹⁴ MD, Perse, vol. 8, fol. 241r-243v.

²¹⁵ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 209-211; P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 413.

²¹⁶ Ed. Driault, *op. cit.*, 1904, p. 330.

²¹⁷ *ibid.*, p. 330.

²¹⁸ ირანული ახალი წელი ევროპული კალენდრის მიხედვით იწყება 21 მარტს და ემთხვევა გაზაფხულის ბუნიობას.

²¹⁹ ხაყანი – მონღოლთა უზენაესი ყაენების ტიტულია და ნიშნავს მონარქს, მმრძანებულს, იმპერატორს. ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., 1970, გვ. 18.

ასქერ ხანი საფრანგეთში... ასქერ ხანი კი საკმაო ხანს იყო პარიზში და ნაპოლეონმა მისგან გაიგო ირანის იმ ვილაიეთების სახელები, რომლებიც რუსებს ჰქონდათ დაპყრობილი, რათა რუსეთის მეფეს მეორედ შეხვედრის (ერფურტი - ი.წ.) დროს მოლაპარაკებოდა ამის თაობაზე. გამოიჩინა, რომ ამ შეხვედრისას აღნიშნულ საკითხებზე საუბარი არ ყოფილა, მაგრამ ნაპოლეონმა ასქერ ხანს დიდი პატივი სცა და ყოველი წესი, რაც სტუმართმოყვარეობის ცერემონიალისათვის იყო საჭირო, შესრულა”²²⁰. შესაბამისად, რა თქმა უნდა, ნაპოლეონი ფათხ-ალი შაჰს ვერც ადრე შეპირებულ საქართველოს დაუბრუნებდა.

გენერალ გარდანიას და მისი მისიის უმძიმეს მდგომარეობას ფათხ-ალი შაჰის კარზე, სრულად ასახავს შაჰთან გენერლის 1808 წლის 23 ნოემბერს შემდგარი აუდიენციის ანგარიში²²¹. შაჰის სამართლიან საყვედურებსა და მისთვის ინგლისელთა მიერ შეთავაზებულ დახმარებაზე გენერალმა გარდანმა უპასუხა: “თუ ყველა მოლოდინის მიუხედავად სპარსეთი ინგლისის დახმარებით რუსეთის მიერ სპარსეთის ოკუპირებული ტერიტორიებისა და საქართველოს დაბრუნებას მაინც მოახერხებს, ნაპოლეონის თანხმობის გარეშე სპარსეთი მათ მაინც ვერ შეინარჩუნებს”. ამაზე შაჰმა ბრძანა: “შეძლებს კი საფრანგეთი ჩვენთვის ჩვენი იმპერიის შემკვიდრეობითი პროვინციების დაბრუნებას, ცვლის რა თავის მეგობრობას [ჩვენდამი] მოულოდნელი უსამართლო სიძულვილით და შეძლებს კი ნაპოლეონი, რომ ეს ტერიტორიები სხვა სახელმწიფოს (რუსეთს) ჩვენთვის დააბრუნებინოს?”²²².

ინგლისელები ემუქრებოდნენ, უფრო სწორად კი შანტაჟს უწყობდნენ ფათხ-ალი შაჰს, რომ თუკი იგი საფრანგეთ-ინგლისის დაპირისპირებაში ინგლისის მხარეს არ დაიჭერდა, ინგლისელები ტახტზე ზენდების შთამომავალს აიყვანდნენ! შესაბამისად, 1808 წლის 26 ნოემ-

²²⁰ აბდ ორ-რაზაყ დომბოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 224.

²²¹ ამ დოკუმენტს აქვს შემდეგი მინაწერი: “ქვემოთ ხელის მომწერი, მისი საიმპერატორო და სამეფო უდიდებულესობის პირველი თარჯიმანი სპარსეთის კარზე აღასტურებს, რომ ზემოთ მოტანილი ტექსტი სრულ ჭეშმარიტებას შეესაბამება. თეირანი, 25.11.1808, თ.-მ. ჟუანენი”. Alfred de Gardane, op. cit., pp. 247-248.

²²² *ibid.*, pp. 247-252.

ბერს გენერალი გარდანი საგარეო ურთიერთობათა მინისტრს, დე შამპანის წერდა: "(...) აშკარაა, რომ ინგლისელებმა ამ კარის მინისტრთა უმრავლესობა საჩუქრებითა და მეფისათვის საქართველოს დაბრუნების დაპირებით მოიხსიდეს, აგრეთვე სპარსეთში მათ მიერ გავრცელებული მუქარით დააშინეს. ინგლისელებმა განაცხადეს, რომ თუკი მისი უდიდებულესობა არ ინებებს მათ მიღებას, ისინი იერიშს მიიტანენ სპარსეთზე და ტახტზე ქერიმ ხანის დინასტიის ერთ-ერთ შთამომავალს, ალი მურად ხანის ვაჟს, მოჰამედ ალი ხანს აიყვანენ. ეს ახალი ამბები ბაღდადიდან²²³ მოვიდა და ინგლისელთა მიერაა ნათქვამი"²²⁴.

გენერალ გარდანის მისიის მდივანმა, ჟოზეფ რუსომ, საფრანგეთის მთავრობას ჯერ კიდევ 1808 წლის იანვარში წარუდგინა თავისი ანგარიში²²⁵, რომელშიც საგანგებოდ იხილავს ირანის ტახტის მიმართ

²²³ ფაქ-ალი შაჰს ნაპოლეონის დახმარებით საქართველოს გარდა "სპარსეთის იმპერიისადმი ძველად დაქვემდებარებული პროვინციის" - არაბული ერაყის დაბრუნებაც სურდა (CP, Perse, vol. 9. fol. 274r-274v). ამასვე ადასტურებს ლეიტენანტ კამილ ტრეზელის შემდეგი ცნობაც: "შეგრამ სპარსელები უფრო მეტად საქართველოსა და აგრეთვე ბაღდადის საფაშოს ქვედა ნაწილს აყრდნობენ თავიანთი შშერას, სადაც მათი რელიგიის გულა წმინდა ადვილია". MD, Perse, vol. 3, doc. 4, fol. 119v.

²²⁴ Alfred de Gardane, op. cit., pp. 251-252.

²²⁵ "ინგლისელები აღარ ფარავენ თავიანთ გეგმას, აღადგინონ სპარსეთის ტახტზე ზენდათ დინასტია, რომელიც დიდი ხანი ფაჯართა მიერაა განადგურებული. ამ შემთხვევაში მათ შშერა მოაყრეს მოამედ ალი ხანს, ამ დინასტიის მეექვსე მეფის, მურად ალი ხანის ვაჟს, რომელიც თხუთმეტი წლის წინ დაქცილდა დეკანში, სკანდერ-ჯაბთან (Skender-Djahl), ამ პროვინციის ნაბთან და ინგლისელთა მოხარკესთან; მოამედ ალიმ მისი და შვირთო ცოლად. ინგლისელები შშად იყვნენ მისთვის 7 000 სიფაქი მიეცათ და ამ ნაწილთან ერთად გადაეცათ სპარსეთის ყურის რომელიმე პუნქტში, სადაც ინგლისელები უშარმაზარი სუბსიდიების მეშვეობით სპარსელთა დიდი ნაწილის მიზიდვას ეცდებოდნენ. ირწმუნებან, რომ ისინი ქვეყნის ყოველ მოსახლეს, ვინც კი მათი ღროშის ქვეშ დადგომას მოისურვებდა, დღიურად ერთ დეკატს კპირდებოდნენ. (...) შეენიშნა, რომ ამს წლის (1808) ივლისიდან მოამედ ხანმა, ალტაეკებულმა ინგლისელთა მოულოდნელი დახმარებით და ამბიციით გამსჭვავებულმა აღსადგენად იმ გვირგვინისა, რომელსაც მისი წინაპრები ატარებდნენ, იწარა, სათუშლოდ ვაგვ ზენა თავისი ერთ-ერთი ოფიცერი ქერმანშაში, ქულის ტომში თავისი ლტოლვილი ნათესავების - ქანჯან-ხანისა და აბდალა-ხანის - მოსაწვევად, რათა ისინი მამინე მასთან წასულიყვნენ და მონაწილეობა მიეღოთ ოჯახის აღდგენის ზეიმში. (...) ქანჯან-ხანი და აბდალა-ხანი თითქმის ორი თვის წინ ბაღდადში გაეშვ ზაერენ ბასრაში ჩასასვლელად, იქიდან კი ინგლისელთა გეზით დეკანში მოსახეულად. ჩვენი მტრების ამ ინტრიგებმა ზენდათ ოჯახის სბეა წვერების გამოაფხიშლა, რომლებიც დღეს გაფანტულნი არიან

ინგლისელთა ზრახვებს და ზენდთა დინასტიის ათი წარმომადგენლის მძიმე მდგომარეობას. მისი დასკვნა კი შემდეგია: *“ზენდთა ოჯახის ათამდე ცოცხალი და ცნობილი წარმომადგენელი ალბათ [ყველა] ოჯახის პატრონია. მათთვის რომ ოდესმე ხელსაყრელი გარემოება შეიქმნას, ისინი ამით უეჭველად ისარგებლებენ, უბედურ სპარსეთს კვლავ სისხლში ჩაახრჩობენ და ფათჰ-ალი შაჰის სუსტად მდგომ ტახტს საშიშროებას შეუქმნიან”*²²⁶.

1809 წლის 12 იანვარს გენერალი სასოწარკვეთილებით სავსე წერილს სწერდა შამშანის: *“ვემუდარები თქვენს აღმატებულებას, რომ პოლიტიკის [ვატარების] თვალსაზრისით მომცეს ინსტრუქციები და ბრძანებები, რომელთა მიხედვითაც შევძლებ ჩემი მოქმედებების წარმართვას”*²²⁷. ამ დაძაბული საერთაშორისო დიპლომატიური და პოლიტიკური დაპირისპირებების ფონზე, ფათჰ-ალი შაჰმა ინგლისის ელჩის, სერ პარფორდ ჯონსის მიღება გადაწყვიტა. ამის შეტყობისთანავე გენერალმა გარდანმა დაუყოვნებლივ მოითხოვა შაჰთან მიღება²²⁸ და 1809 წლის 8 თებერვალს შემდგარ აუდიენციაზე განაცხადა, რომ თეირანს პარფორდ ჯონსის ჩამოსვლისთანავე დატოვებდა, რაზეც ფათჰ-ალი შაჰმა უპასუხა, რომ ნაპოლეონმა არ გაითვალისწინა ირანის ინტერესები ტილზიტის ხელშეკრულების დროს²²⁹. მიუხედავად ამისა, ჩანს, ფათჰ-ალი შაჰს კიდევ კჰონდა დარჩენილი ფრანგთა იმედი; მან გენერალს საფრანგეთიდან ახალი ამბების მიღებამდე თავრიზში მოცდა შესთავაზა, რადგან ირანის კარს ინგლისელებთან იძულებით ურთიერთობას საფრანგეთთან კავშირის შენარჩუნება ერჩივნა. ამასთან, შაჰმა გენერალ გარდანს ჟოზეფ ჟუანენისა და ოგიუსტ დე

სპარსეთში, თურქეთსა და ინდოეთში. ისინი მრავალრიცხოვანი უნდა იყვნენ, მაგრამ უცნობა მათი ადგილსამყოფელი. მხოლოდ თავიანთი ლეგიტიმური უფლებების აღდგენის იმედს შეუძლია მათი გამოვლენა იმ გამუდმებით დამამკირებელი მდგომარეობიდან, რომელშიც ისინი მათი პროსკრიფციის შემდეგ ჩაყვივდნენ”. Plan du passage de l'armée française par la Turquie et la Perse avec des observations sur les lieux et les peuples, présenté à M. le général Gardanne, ambassadeur, // J.-B. Louis Jaques Rousseau, *op. cit.*, pp. 28-33.

²²⁶ *ibid.*, p. 33.

²²⁷ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 276-277.

²²⁸ Ed. Driault, *op. cit.*, 1904, p. 337.

²²⁹ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 276-277.

ნერსიას²³⁰ თეირანში დატოვება სთხოვა და მათ თავის და მირზა შაფის მფარველობას დაჰპირდა. ამით შაჰს სერ ჰარფორდ ჯონსონსათვის საფრანგეთისადმი თავისი კეთილგანწყობის ჩვენებაც და უკან დასახევი გზის დატოვებაც სურდა. 1809 წლის 12 თებერვალს გამოსამშვიდობებელ აუდიენციაზე, შაჰმა მისიის ყველა წევრს მადლობა გადაუხადა გაწეული სამსახურისათვის, გამომშვიდობებისას კი მრავალჯერ გაიმეორა: *“გენერალო, და ბატონო ოფიცრებო, თქვენი ჩამოსვლა სასურველი იყო, მეტად სასურველი”*²³¹.

საფრანგეთის მისია მეტად მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა პოლიტიკური, მატერიალურ და მორალური თვალსაზრისით: *“გენერალი გარდანი თავისი მთავრობისაგან ფულს არ იღებდა და შეურაცხყოფილს ფათა-ალი შაჰის მოწყალებით უნდა ეცხოვრა. მირზა შაფის გარდა, ფრანგების მიმართ ყველა მტრულად იყო განწყობილი... ფრანგებიცა და მათი სპარსელი მსახურებიც ადვილობრივი ხალხის შეურაცხყოფის საშიზნედ იქცნენ”*²³². ფრანგთა მიმართ ირანში ნეგატიურ დამოკიდებულებას მოწმობს ნაპოლეონის სამსახურში მყოფი კურიერის, აბდულ ქადერის²³³ თავგადასავალზე ამედე ჟობერის მიერ შედგენილ ანგარიშში დაცული ცნობაც: *“(...) აბდულ ქადირმა შირაზს 1809 წლის იანუარში მიადწია და გზა ინგლისის მისიასთან ერთად განაგრძო, გაიარა ისფაჰანი და სპარსეთის ახალი დედაქალაქიდან ორი დღის სავალზე ქაშანში გაჩერდა. გენერალი გარდანი თეირანს ტოვებდა; ამ ქვეყანაში ფრანგთა სახელს პატივს აღარ სცემდნენ...”*²³⁴.

1809 წლის 13 თებერვალს გენერალი გარდანი თეირანიდან თავრიზს გაემგზავრა იმ იმედით, რომ საფრანგეთის მთავრობა შესაბამის მითითებებს მისცემდა. მაგრამ პარიზი თავისი ელჩის შემდგომ მოქმე-

²³⁰ CP, Perse, v. 14, doc. 126, fol. 132r.

²³¹ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 280-285.

²³² H. Dehérain, *L'œuvrc scientifique française*, p. 567.

²³³ ამედე ჟობერის ცნობის თანახმად, აბდულ ქადერი ილ-დე-ფრანსის იმამის ვაჟი, დაახლოებით 29 წლისა, საკმაოდ გამართულად ლაპარაკობდა სპარსულად, არაბულად, მალაიურად, ინდურ დიალექტებზე და საკმაოდ გასაგებად – ფრანგულად, პორტუგალიურად და ინგლისურად. *Relation analytique des diverses voyages entreprise par le Indien Abdoul Kader attaché au sevisse de France*, CP, Perse, vol. 15, doc. 49, fol. 88r.

²³⁴ CP, Perse, vol. 15, doc. 49, fol. 89v.

დებებზე ღუშდა. ამიტომ მან თავრიზიდან გამგზავრება იმავე წლის 17 აპრილს გადაწყვიტა და სპარსელთა თხოვნის მიუხედავად კატეგორიულად უარყო გამგზავრების ყოველი ახალი გადაადება. მისიის პირველი დრაგომანის, ჟოზეფ-მარი ჟუანენის შემდეგი ცნობა ერთგვარად ხსნის გარდანის წასვლის მოტივებს: *“მას შემდეგ, რაც გენერალმა 1809 წ. 30 მარტს საფრანგეთის მთავრობის დეპეშები მიიღო, რომლებმაც მას, ასე ეთქვათ, გადაუწურეს სპარსეთის საქმეებში მონაწილეობის ყოველგვარი იმედი და ამასთან, [მათში] არავითარი შესაძამისი ბრძანებები არ იყო იმ საშინელ მდგომარეობაზე, როგორშიც მისია აღმოჩნდა, გარდანმა სპარსეთში თავისი ყოფნა უსარგებლოდ მიიჩნია”*²³⁵. საფრანგეთის მისია თავრიზიდან 1809 წ. 17 აპრილს, დღის 2 საათსა და 25 წუთზე გავიდა ყაჯართა ტომის ერთ-ერთი ბელადისა და ოცდაათიოდე ცხენოსნის თანხლებით, რომელთაც ფრანგები მდ. აჯისუსთან მდებარე აჯივალის ფორტამდე გააცილეს. სპარსელებთან დამშვიდობების ლეიტენანტ ტრეზელისეული შეფასება შემდეგია: *“აქ [ფორტთან] ერთმანეთს დაეცილდით, ორივე მხრიდან ერთმანეთის ნახვის ყოველგვარი იმედისა და სურვილის გარეშე”*²³⁶. მისია ირანიდან *“თბილისის გზით გაემგზავრა საფრანგეთში, რადგან გარდანს აცნობეს, რომ საფრანგეთსა და ოსმალეთის სახელმწიფოებს შორის მტრობა იყო და შეშინდა, ოსმალეთის ფაშებმა ისეთივე საქმე არ დამმართონ გზაზე, რაც მუსიე ჟობერს დამართესო”*²³⁷. ამ შემთხვევაში ფრანგთათვის უკვე გამოიკვეთა თბილისის, როგორც ირანსა და ევროპას შორის სატრანზიტო ფუნქციის მქონე ქალაქის მნიშვნელობა, რაც საფრანგეთ-რუსეთს შორის დადებული ტილზიტის ზავის შედეგი იყო. გენერალ გარდანის მისია ერევანის, თბილისის, მოსკოვის, სმოლენსკის, ვარშავის, კრაკოვისა და ვენის გავლით ჩავიდა სამშობლოში²³⁸.

²³⁵ CP, Perse. vol. 14, doc. 289, fol. 294r.

²³⁶ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 73.

²³⁷ აბღ ორ-რაზაყ ღომბოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 226.

²³⁸ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 73. საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს თბილისის ლეიტენანტ კამილ ტრეზელისეული აღწერა და აღქმა. პარიზის პოლიტექნიკური სკოლის კურსდამთავრებულმა ფრანგმა ოფიცერმა თავისი სამსახურის სპეციფიკიდან

ამგვარად, გენერალმა გარდანმა თვითნებურად დატოვა ირანი, რითაც ევროპაში დაბრუნების შემდეგ ნაპოლეონის დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია²³⁹. აქვე არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ამედე ჟობერის²⁴⁰ მსგავსად გენერალი დე გარდანი, კამილ ტრეზელი და შარლ ფაეიე – იმპერატორის ერთგული ჯარისკაცები – 1815 წელს ასი დღის განმავლობაში კვლავ მის გვერდით იდგნენ.

ქართველი ბატონიშვილები და “გვირგვინთა გამანაწილებელი”: დასავლეთის ამაო იმედი. ირანში გადახვეწილმა, მეფისწულ აბას მირზას კარზე მყოფმა ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილებმა ისარგებლეს გენერალ გარდანის სამშობლოში დაბრუნებით და ნაპოლეონთან წერილები გაატანეს. ორივე წერილი 1809 წლის 30 მარტითაა დათარიღებული.

გამომდინარე, ერთი მხრივ – ევროპის, ხოლო მეორე მხრივ ინდოეთში საღაშქროდ მარშრუტების დადგენის მიზნით ოსმალეთის იმპერიის სამხრეთ-დასავლეთი პროვინციებისა და ირანის მრავალი ქალაქი დაზვერა. იგი წერს: “*ტიფლისი პირველი ქალაქია, სადაც ჩვენ კვლავ საიმოვნებით ვაოვეთ ევროპული წესები. ორი წლის განმავლობაში აზიის მდებარე ავღოშურაქიებით ვაპეზრებულნი, რომელთა ვიწრო და უკაცრიელ ქუჩებში მტერის დარუბებს მიღმა მხოლოდ ღობეები ჩანდა, ჩვენ ბარბად ეტკეპბულით ამ ცოცხალი ქალაქის მოძრაობითა და იმ ათასი წერილმანით, რასაც ადრე ყურადღებას არ ვაქცევდით ან მომაპეზრებელი გვეჩვენებოდა: საკებითა და საპრობოლო მასლით სავსე ურუმების ჭრიალი; ძვირფასი ეტლების მოძრაობა, მრავალი ეკლესიის ზარების მკეთილი რეკვა, მაზრების ხმაური, რომლებიც სავსე იყო ქართველებით, სომხებით, სპარსელებითა და მოზღვაკებული რუსი ჯარისკაცებით; საჯარისო ნაწილების სიმღერა და სამხედრო მუსიკა, ამ გამოცოცხლებით გამოწვეული ადგ ზნება, სახელეთა ეს უწესრიგო საეკტაქლი და ბევრი სხვა რამ ჩვენი ქვეყნის ცივილიზაციას გვაგონებდა. ეს ის გრძობა იყო, რომელიც ჩვენ ნათესავეებთან და საფრანკეთთან გვახლოვდა და ჩვენში ძლიერ ეძოვიან იწვევდნენ” (ibid., p. 77). ლეიტენანტ ტრეზელის ცნობები საქართველოზე მოყვანილია ი. ტაბალუას ნაშრომში (ი. ტაბალუა, ნაპოლეონ პირველის ემისარი საქართველოში, // “განთიადი”, №5, თბილისი, 1982, გვ. 158). რამდენიმე წლის შემდეგ ინგლისელი ოფიცერი, ჯონ მაკონანდლ კინერი წერდა, რომ საქართველოში მისი დედაქალაქი – ტიფლისის გარდა, ამ სახელის ღირსი არც ერთი სხვა [ქალაქი] არ არისო. J.M. Kinncir, Geographical Memoir, p. 236.*

²³⁹ Ed. Driault, *op. cit.*, 1904, p. 341.

²⁴⁰ ასი დღის განმავლობაში (1815 წ. 20 მარტი-22 ივნისი) ა. ჟობერი კვლავ ნაპოლეონის სამსახურშია: 1815 წ. 12 ივნისის ღამეს სწორედ მან შეკვალა კონსტანტინოპოლში საფრანკეთის საელჩოს – Palais de France-ის პორტალზე ბურბონთა შროშანის ყვავილი ნაპოლეონის საიმპერატორო არწივით. H. Dehérain, Sylvestre de Sassy, pp. 4, 18.

პროფ. ი. ტაბალუამ 1972 წლის აგვისტო-დეკემბერში საფრანგეთის არქივებსა და წიგნსაცავებში მუშაობისას მოიძია და თავის ნაშრომში გამოაქვეყნა ალექსანდრე ბატონიშვილის სპარსულ ენაზე შედგენილი წერილის ფრაგმენტი და ამ წერილის სრული ქართული თარგმანი, აგრეთვე თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ქართულ ენაზე დაწერილი წერილი, მისი ამედე ყობერისეული ფრანგული თარგმანი²⁴¹, რომელიც მეცნიერმა ქართულად თარგმნა²⁴².

1996-1999 წლებში საფრანგეთში სამეცნიერო მივლინების დროს საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში ნაპოლეონის მიერ ირანში გაგზავნილ მისიებზე არსებული მასალების მოძიებისას, სხვა დოკუმენტებთან ერთად, ალექსანდრე²⁴³ და თეიმურაზ ბატონიშვილთა²⁴⁴ და იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის წერილების²⁴⁵ ასლებიც გადავიღეთ. ამ დოკუმენტებს შორის აღმოჩნდა ალექსანდრე ბატონიშვილის²⁴⁶ მიერ ნაპოლეონისათვის გაგზავნილი სპარსულად²⁴⁷ შედგენილი წერილის ფრანგული თარგმანი²⁴⁸, შესრულებული 1809 წ. 1 აგვისტოს ენაში ამედე ყობერის მიერ. განსახილველ საკითხთან დაკავშირებით მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების აღნიშნული წერილების ფრანგული ვარიანტების ქართული თარგმანე-

²⁴¹ ამის შესახებ ქვემოთ შევიჩრდებით.

²⁴² ი. ტაბალუა, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 48-59. პროფ. ი. ტაბალუას აღნიშნულ ნაშრომში იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის წერილიც აქვს გამოქვეყნებული.

²⁴³ CP, Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 232r-232v.

²⁴⁴ CP, Perse, vol. 11, doc. 135, fol. 221r; თარგმანი: CP, Perse, vol. 11, doc. 136, fol. 222r-222v.

²⁴⁵ CP, Perse, vol. 13, doc. 205, fol. 322r-322v.

²⁴⁶ ი. ტაბალუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917-1921 წლებში, გვ. 325.

²⁴⁷ საქ. მეც. აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომლის ანდრეაფარ ჭეიშვილის დასკვნით, ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ ნაპოლეონისათვის გაგზავნილი ხელმოწერილი წერილი, რომელიც დედანში "აზხა" არის მოხსენიებული, დაწერილია ბატონიშვილის კარნახით პროფესორადი კალიგრაფის მიერ, ე. წ. "სეკსიუსსაჰოიუს" ხელით. რადგან ჩვენ ამ დოკუმენტის მხოლოდ ასლი გავაჩნია, საუარაუდოა, რომ იგი დაწერილი უნდა ყოფილიყო სპარსულ ქალაღზე. მაგრამ აუცილებლად სპარსული მეღნითა და ლერწმის ყალბით. ბატონ ა. ჭეიშვილს მაღლობას მოვახსენებთ საქმიანი კონსულტაციისათვის.

²⁴⁸ CP, Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 231r-231v. ეს წერილი მოხსენიებული არის ი. ტაბალუას მიერ. იხ.: ი. ტაბალუა, საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917-1921 წლებში, გვ. 325.

ბის მოტანა, რადგან ნაპოლეონს აღნიშნული წერილების სწორედ ფრანგულ თარგმანებს წარუდგენდნენ. ქვემოთ მოგვყავს ალექსანდრე ბატონიშვილის მიერ სპარსულად დაწერილი წერილის ფრანგული ვარიანტის ქართული თარგმანი:

“საქართველოს სპარსეთის კაის, პრინს ალექსანდრეს მიერ”²⁴⁹

მის უდიდებულესობასადმი მიწერილი წერილის თარგმანი

სიძრ.²⁵⁰

საქართველოს პრინს ალექსანდრეს პატივი აქვს მთასეთის თქვენს სამძიროსა და სამეფო უდიდებულესობას. რომ არეულობათა ეძს. რომლებსაც ათხრა სპარსეთი, მისმა იმ დროს ახლოგზადა და გამოუცდელმა მამ სისუსტე გამოიჩინა და შეედა

²⁴⁹ Traduction d'une lettre écrite à sa Majesté par le prince Alexandre fils d'Héraclius de Géorgie

Sire,

Le Prince Alexandre de Géorgie a l'honneur d'exposer à Votre Majesté Imperial et Royale que pendant les troubles qui desolèrent la Perso, son frère jeune alors et sans expérience eut la faiblesse de se mettre sous la protection des Russes, et de leur faciliter le passage pour la Géorgie ; mais à peine eurent ils pénétré dans cette province qu'ils s'en emparèrent injustement, et qu'ils conduisirent à Petersbourg la famille d'Heraclius chargé des chaînes. L'oiseau timida ignore si la branche sur laquelle il était perché, ne fut pas destinée à former sa cage.

Pour moi fuisant persécution des Russes, je me réfugias sur le territoire Persan. Cependant l'Éternel qui dirige cet univers ne permet pas que l'injustice triomphe et dans sa colère il suscite à nos ennemis un Vengeur dont la puissance toujours croissante, fait trembler sur leurs trônes les plus redoutables monarques du monde.

Je considererais comme une devoir le soin d'aller porter moi même mes vœux à Votre Majesté, et de placer mes lèvres sur la poussière de ses pieds, si je la pourais, mais privé de ce honneur je saisis avec empressement l'occasion du départ du général Gardane pour supplier Votre Majesté de prendre mon sort en considération, quoique chrétiens, les habitans de la Géorgie sont amis des Persans et à ce double titre ils n'esperent qu'en nous. Votre Majesté ne souffrira pas qu'une famille investé depuis plus de cinq siècles d'un grand pouvoir en soit tout à coup dépouillée. Je la supplie d'agréer les vœux que je ne cesse de former pour Elle

Traduit par le soussigné, à Vienne

le 1er Sem^e 1809

P. Amédée Jaubert

CP, Perse. vol. 12. doc. 122. fol. 231r-231v.

*1 ავეისტო.

ალექსანდრე ბატონიშვილი სპარსულად შედგენილ “აზნაზი” თავის თავს საქართველოს კალს ქვს უწოდებს.

რუსთა მფარველობის ქვეშ და გაუღვივლა მათ საქართველოში შემოსვლა; მაგრამ ამ პროცესში შემოსვლისთანავე ხიზნი მას უსამართლოდ დაესტრონინენ და ერეკლეებს ოჯახი ბიზი კლდედებული გაცხენეს პეტერბურგში. გაუბედავმა ჩიტმა არ იცის, რომ ტოტა, რომელიც იმ შემთხვევაში, არ იყო განსაზღვრული მისი გლობის გასაკეთებლად.

მე ეს გამოგვიყვანა რუსთა დეენას და ხმარისეთში ვარ ლტოლვილი. ამასობაში უზუნაქია, რომელიც ამ სამყაროს განაგებს, არ დაუშვებს უსამართლობის ზედას და ჩვენს მტრებსე განრისხებული შურის იძიებს თავისი მუდამ ცხოველი შესძლოებით. შეადრწუნებს რა თავიანთ ცნებებსე მსოფლიოში ყველაზე უფრო მრისხანე მონარქებს.

რომ შესძლოვდა, ჩემს მოვლოებლად მიქანევიდა თავად მომეყანა ჩემი სურვილები თქვენს უძლეოებისადაე და ბატონთი შევენობა თქვენს ფენთა მტკერს, მაგრამ მოკლუბული ვარ რა ამ პატივის, სასწრაფოდ ესარტებლობ ტერორალ გარდანის გამოძგზერებით, რათა შევეკლით თქვენს უდიდებულესობას, გათველისწინოს ჩემი ბედა: თუქა ეს ქრისტიანები, საქართველოს მტროფენს ხმარისლთა შეგობრები არიან და ამ ორმაგი უფლებით მათ მხოლოდ თქვენს იმედა აქეთ. თქვენს უდიდებულესობა არ მოითქმის, რომ ხუთ საუკუნეზე მეტი ხნის მანძილზე დიდი ძალაუფლების მქონე ოჯახი სრულიად გაძარტული იყოს. მე მას ვთხოვე, მივიღოს ჩემი მარად საუკეთესო სურვილები”.

თარგმნილია ქვემოთე ხელისმომწერის მიერ

ვენაში 1809 წლის 1 აგვისტოს

პ. ამედეე ფობერი²⁵¹.

თეიმურაზ ბატონიშვილის ქართულ ენაზე დაწერილი წერილის ფრანგული ვარიანტის ქართული თარგმანი²⁵²:

“მისი უდიდებულესობა ამჟრატორისა და მეფისადმი

საქართველოს პრინციის მიერ მიწერილი წერილის თარგმანი

ხარ,

თქვენს სამეფოტორო და სამეფო უდიდებულესობა ინფორმირებულია²⁵³, რომ საქართველოს დასატავად ჩვენს ხისხლის დურისა და მრავალი წლის მანძილზე ამ

²⁵⁰ აქაც და შემდეგაც ვიცავთ ა. ფობერის სტილს - ი.ნ.

²⁵¹ CP, Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 231r-231v.

²⁵² რედაქცია და თარგმანი ჩვენია - ი.ნ.

²⁵³ ფრანგულ ტექსტში: est informée.

ძიშენ ელო ვანი პრიონტის ბეგონ-ბეგონად²⁵⁴ ყოფის შექვე უსამართლო
გაქვანსეწით.

ჩუმი ძეკი, ჩუმი შეგობრები რუსეთში დასტამბრებულნი წაიყენეს იმ იმედის გარეშე
რომ ოღესვე [კვლავ] იხლოვენ საყის საყოფიერ სამშობლოს თავად შე ლტოლივლი²⁵⁵
ვარ სამარსეთს ცეროცორობაზე და ვისი რა, რომ თქვენ უღდებულესობა დამკვლია
[იმი] პრინციბისა, რომლებიც მას მიძინათ ვენ, გაქვლე მოკვეთ თქვენ მფარველობის
ჩრდლოქვეს და თანადგომა შეგთხოვით. კვედრები თქვენ უღდებულესობას
(გერეგინთა გამანწილებელს) იხლოს ჩუმი უწინდელ სამფლობელოში ჩუმი დაპრინციბით
დაინტერესეს და ამ გამოჩინეული საკეთის წილი მადლოვრების ნიშნად ჩუმი სახეობწიფი
განხილოის საკუთრებად იმპერატორ ნაოლოვონისა, მიუძღვნით რა მას ჩუმა და ჩუმი
შეღობის სამსახურს.

ამასთან ერთად, უნდა ვაცნობოთ თქვენ უღდებულესობას, რომ თუკი მიძინებთ,
შედე ვარ კვანლო მისი ცანცის ფენს და მას ჩუმი უპიზნოლესი ბეგონებეს
დაეუყვასეწით. კვედრები მას, იხლოს ჩუმი თვისის უხეხესი ნების შეგობონება.

ხელმოწერილია: თეიმურაზ მირზა

საქართველოს პრინცი

პერაკლიუს ხანის ვაჟი

თავრიზი, 1809 წლის 30 მარტი

მთარგმნელია ქვემოთ ხელისმომწერი,

სახელმწიფო საბჭოს მომხსენებელი

პარიზი, 1809 წლის 25 ივლისი

პ. ამედე ჟობერი²⁵⁶

დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ამედე ჟობერმა ქართული
ენა არ იცოდა, მაგრამ ბრწყინვალედ იცოდა ინგლისური, ლათინური,
ბერძნული, სპარსული, თურქული და არაბული ენები²⁵⁷, ამიტომ თეი-
მურაზ ბატონიშვილის წერილი ფრანგულად მას ერთ-ერთი შუამავალი

²⁵⁴ ფრანგულ ტექსტში: maître.

²⁵⁵ ფრანგულ ტექსტში: réfugié.

²⁵⁶ CP, Perse, vol. 11, doc. 136, fol. 222v-222r.

²⁵⁷ ა. ჟობერის დიპლომატიური და სამეცნიერო საქმიანობის შესახებ იხ. ამედე ჟობე-
რი, მოგზაურობა... გვ. 5-43.

ენიდან, სავარაუდოდ სპარსულიდან ან თურქულიდან უნდა ეთარგმნა. ამასთან, წერილის ბოლოს ამედე ჟობერი თეიმურაზ ბატონიშვილს *თეიმურაზ-მირზად – საქართველოს პრინცის, კერაკლიუს-ხანის ვაჟად იხსენიებს*, თუმცა ქართული ტექსტის ბოლოს თავად ბატონიშვილი სავსებით გარკვევით აწერს ხელს: *საქართველოს მეფის გიორგის მეთაქმეტის ძე თეიმურაზ*, რაც პროფ. ი. ტაბაღუას თავის ნაშრომში აღნიშნული აქვს²⁵⁸. ამედე ჟობერის მხრიდან თეიმურაზ ბატონიშვილის ერეკლე II-ის ვაჟად მიჩნევის ეს მეორე შემთხვევა²⁵⁹ კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს, რომ საქართველო და მისი სამეფო ოჯახი კვლავ ერეკლე II-ის სახელს²⁶⁰ უკავშირდებოდა მისი გარდაცვალებიდან (1798 წ.) 12 წლის შემდეგაც!

თუ ნაპოლეონი გაეცნო ქართველ ბატონიშვილთა წერილებს, მათი თარგმანებიდან შემდეგ ინფორმაციას შეიტყობდა: 1. ქართლ-კახეთის სამეფო მოხსენიებულია პროვინციად, რომელსაც რუსები შემოსვლისთანავე უსამართლოდ დაეპატრონენ; 2. ალექსანდრე ბატონიშვილი საქართველოში რუსების შემოსვლაში, რასაც ირანში არეულობებს უკავშირებს, თავის ძმას, გიორგი XII-ს ადანაშაულებს; 3. ბაზგასმულია ბატონიშვილთა საგვარეულოს უძველესი ფესვები; 4. რუსების მიერ თავიანთი სამშობლოს *დაპატრონება* და მათი *უსამართლოდ გაძარცვა*; 5. ერეკლეს ოჯახის წევრთა და დაახლოებულ პირთა რუსეთში იძულებით გადასახლება; 6. ორივე ბატონიშვილი რუსთა დევნის გამო ირანს შეეფარა; ფრანგულ თარგმანში ისინი ლტოლვილებად (*réfugiés*) არიან მოხსენიებულნი, რაც ამძაფრებს მათ მდგომარეობას; 7. თუმცა კი ქრისტიანები, საქართველოს მცხოვრებნი *სპარსელთა*

²⁵⁸ ი. ტაბაღუა, *დასაბ. ნაშრ.*, 1974, გვ. 29.

²⁵⁹ CP, Perse, vol. 8 doc. 133, fol. 334r-334v.

²⁶⁰ ი. ტაბაღუა, *ევროპული ცნობები ერეკლე II-ის შესახებ*, თბილისი, 2000. ცნობები ერეკლე II-ის მოღვაწეობის შესახებ დაცულია 1747-1757 წწ. სპირნაში (დღეს – ქ. იზმირი) საფრანგეთის კონსულის, შარლ დე პეისონელის ორ ნაშრომში: 1. *Essai sur les troubles actuels de Perse, et de Géorgie*, par M. de Peyssonel, Paris, 1754, chap. IV, pp. 119-155 (ამ ნაშრომის შესახებ იხ.: მ. იამანიძე, *ფრანგი მოგზაური შარლ დე პეისონელი ერეკლე II-ის შესახებ*, // *მაკნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, №1-4, თბილისი, 2000, გვ. 177-189); 2. *Traité sur le commerce de la mer Noire*, par M. de Peyssonel, ancien Consul-Général de France à Smirne, t. II, Paris, 1787, pp. 45, 51-52.

პაში მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენებისაგან შორს იყვნენ²⁶³. მათ არ თუ ვერ გაითვალისწინეს, რომ თავად გენერალი გარდანი ირანიდან საფრანგეთში პოლიტიკურად ხელმოცარული ბრუნდებოდა, რომ საფრანგეთის იმპერატორს გაუნელდა ინტერესი ინდოეთის ექსპედიციისა და, შესაბამისად, ირანის მიმართაც, საქართველო კი უკვე

თემურაზ ბატონიშვილის წერილი:

„უღაფთაყობოღოესთ მონაზნთ

ყოღად მიწყალო სჯომიყო

იცი თოღად უღადებოღოესთამან თქუქსან იოჯანი ჩუქნი ბუქლი და მკეიდრი არს საქათოქლითა შნა და თოქვლს ეთბ საქათოქლითა თვის ჩუქნი ხისხლი შეკეფიწათა ეს მთოქოთათა ცუდომქმების ცხოქრებანი ბუქლით ჩუქნათა და სსეთათა ენათა ზედა მრავალთა; და უბუქდურებითა ჩუქნითა ამ ეთსა მუქობთა იოჯანისა ჩუქნისა ჯოთესურა და მანთა ჩუქნი და სათესენი თოქვლითა წარბისხენ ზანათა შნა ხელა აქესთ თელი მთო ქდექ თათანთი მთოქლი და ხასურეკლი ქეკანა ხელთნ. დღეს უღადებოღოესთ თქუქსანი თოქვლითა სჯომიყოთა შირის უღადებოღოესთ და შენგანა ტაქეს თელი შეკლისა შენის საყარეკლის ჩრდილი მოჯეინე და ჩუქნი ერთისგანთ შეკეპი; საძელოთელი ჩუქნი მოჯეკეს ჩუქნი და ნება ჩუქნი იყოხ სელისა შნა შენისა თოქვლითა უღადებოღოესთისათა ეთსა ცუდომქმებო ჩუქნი ეთსასურეთ მას და შექექნისა თქექნისა სანატოლოდ შექექნათი მასასურეთისა თქექნისათის ხისხლათა ჩუქნათა და ჯორებ ერთათა არს იოჯანისა ჩუქნისათანი შენის თოქვლითა უღადებოღოესთის მატქოქსანი თქუქსანთი უქუქნისამდე; კელი მე მასუსსა უღადებოღოესთა და თუ მბზინებთ წარმოქოქა თაქანსკემად თოქვლითა უღადებოღოესთისა. ამით ეს მქორე არზი არის და მოქელი მასუსსა;

უქანას ქელი მონა თოქვლითა უღადებოღოესთისა თქექნისა. საქათოქლოს მეთის ტოორგის მეთოქ ამეცის მე თოქვლითა;

მარტს 30.

თათნოზით.

წელსა 1809.

CP, Perse, vol. 11, doc. 135, fol. 221r-222v.

²⁶³ ინფორმაციის მიღების ერთადერთ საშუალებას საკურიერო ინსტიტუტი წარმოადგენდა, დიდ მანძილებზე მგზავრობა ხშირ შემთხვევაში სახიფათო და ხანგრძლივი იყო, პოლიტიკური მოვლენები კი იმაზე სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე წერილი ადრესატამდე მიადღწევდა. ფათა-ალი შაჰის პირველი წერილი ნაპოლეონისადმი, რომელიც 1804 წლის სექტემბერში გაგზავნეს, კონსტანტინოპოლში იმავე წლის დეკემბერში, პარიზში კი 1805 წლის იანვრის ბოლოს – თითქმის ხუთი თვის შემდეგ მიიღეს. მასზე პასუხი გენერალმა რომემ ირანში მხოლოდ 1805 წლის სექტემბერში ჩაიტანა. ამედე ფობერი კი 1805 წლის 7 მარტს ნაპოლეონის მიერ გატანებული წერილით ირანში მხოლოდ 1806 წლის ივნისში – ერთი წლისა და სამი თვის შემდეგ ჩავიდა. ამასთან, მგზავრობისას ორივე ემისარი ძლივს გადაურჩა სიკვდილს.

ჩართული იყო საფრანგეთის ძლიერი პოლიტიკური მოკავშირე-შეტოქის, რუსეთის იმპერიის, გეოპოლიტიკურ სივრცეში. ამას ადასტურებს თეიმურაზ ბატონიშვილის ქართულ ენაზე შედგენილი წერილის დასასრულიც – *“ამით ეს მეორე არზი არის და მოველი პახუხსა”*. აქედან ჩანს, რომ ნაპოლეონს ქართველი ბატონიშვილის უფრო ადრე გაგზავნილ წერილზეც არ გაუცია პასუხი. ამიტომ, ბატონიშვილთა იმედი, რომ ნაპოლეონი ანუ ქრისტიანული ევროპა ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახს დახმარებას გაუწევდა, საერთაშორისო პოლიტიკური კონტექსტიდან გამომდინარე, კვლავ ამო აღმოჩნდა²⁶⁴.

სერ ჰარფორდ ჯონსის *“პოლიტიკური ქამელეონიზმი”*. ჯეიმს მორიერის ცნობის თანახმად, ირანში შესვლის მომენტიდან დედაქალაქში ჩასვლამდე ინგლისის საელჩოს ყველგან და ყველა ფენის წარმომადგენელი *“გულწრფელი ყურადღებითა და უდიდესი პატივისცემით”* ხედებოდა, თეირანში კი ისინი *“საგანგებოდ გამორჩეული ყურადღებითა და უდიდესი მლიქვნელობით”* მიუღიათ²⁶⁵. ინგლისის ელჩი, სერ ჰარფორდ ჯონსი თეირანში 1809 წლის 14 თებერვალს – დედაქალაქიდან გენერალ გარდანის წასვლის მეორე დღესვე შევიდა²⁶⁶. მის შესვლას ოგიუსტ დე ნერსია ასე აღწერს: *“ჯონსი დიდი შარ-ზეიმით მივიდა... და უსაზღვრო გულუბნობით დაარბია რეა-*

²⁶⁴ კონსტანტინოპოლის დაკეპამ 1453 წ. და ტრაპიზონის იმპერიის დასასრულმა 1461 წ. საქართველო ევროპასთან თავის ტრადიციულ ურთიერთობებს მოსწყვიტა და ძველი სავაჭრო-კულტურული ურთიერთობები მოუშალა. XV საუკუნის მეორე ნახევარში კონსტანტინე III-მ იზაბელა კასტილიელს წერილით მიმართა: *“(...) ჩვენ კი ტრაპიზონის დაკეპის შემდეგ მარტონი დაერჩით... (...) XVIII საუკუნემდე შვი ზღვა მილიანად თურქების ხელში იყო და ქართველთა მხრიდან ევროპასთან კავშირის დამყარების მცდელობა ვერც აღმოჩნდა. XVIII საუკუნის დასაწყისში სულხან-სამა ორბელიანის მიერ ევროპაში მოგზაურობისას გადატანილმა სიმძიმემ მშვენიერად აჩვენა ის გადაუღაბაზე კედელი, რომელიც საქართველოს ევროპისაგან გამოყოფდა. 1783 წ. ბელმგერულესამდე ვრცელე II-მ ღრე XIV მიმართა მცრამ ამოჯდ”*. 3. Авалов, ук. соч., с. 24, 261-262.

შ. ხანთაძე აგრეთვე აღნიშნავს: *“ვეიკეტესა და სირიაში ნაპოლეონის ლაშქრობის შედეგო ქართველთა ფანტაზია აღევ შნო, მცრამ ამ იმედებს რეალური საფუძველი არ ქონდა”*. შ. ხანთაძე, საინტერესო ცნობა ნაპოლეონ ბონაპარტის შესახებ, // “ღროშა”, № 9, თბილისი, 1958, გვ. 17.

²⁶⁵ Sir Harford Jones, A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809, London, 1812. p. 184.

²⁶⁶ CP, Persc, v. 14, doc. 126, fol. 132r.

ლები...²⁶⁷ თეირანში ინგლისის ელჩი ირანის მეორე ვეზირის, ჰაჯი მოჰამედ ჰოსეინ ხანის, სახლში დააბინავეს²⁶⁸. სპარსელი ისტორიკოსის ცნობის თანახმად, სერ პარფორდ ჯონსის მიერ შაჰისათვის ინგლისის მეფის გეორგ III-ის²⁶⁹ მიერ გამოგზავნილ წერილში ერთი ისეთი ბრილიანტი იღო, რომ "(...) როდესაც წერილი გახსნეს, ეს ბრილიანტი მშესავით ეღუარებდა..."²⁷⁰ ჯეიმს მორიერის ცნობა აზუსტებს ინგლისის ელჩის მიერ ფათჰ-ალი შაჰისათვის მირთმეულ საჩუქრებს: 1. ბრილიანტებით შემკული ინგლისის მეფის პორტრეტი; 2. 20 000 ფუნტ სტერლინგად ღირებული სამოცდაერთ კარატიანი ბრილიანტი; 3. პატარა ზარდახშა, რომელზეც სპილოს ძვლისაგან გამოკვეთილი უინძორის სასახლე იყო გამოსახული; 4. ხის ზარდახშა, რომელზეც სპილოს ძვლისაგან ტრაფალგარის²⁷¹ ბრძოლაში ინგლისელთა გამარჯვება იყო ასახული; 5. ოპიუმისათვის განკუთვნილი პატარა ინკრუსტირებული ზარდახშა²⁷².

თეირანში სერ პარფორდ ჯონსის შესვლის მეორე დღიდანვე გააფთრებული ბრძოლა გაიმართა მასა და გენერალ გარდანის მიერ იქ დატოვებულ საფრანგეთის მისიის პირველ დრაგომან, ფოზეფ ეუანენს შორის. ამ უკანასკნელს თეირანში "ამ ინგლისელის" თვალთვალი და მისი მცდელობების პარალიზება ევალებოდა²⁷³. გენერალი გარდანისათვის მიცემული დაპირების მიუხედავად, ფათჰ-ალი შაჰი და მირზა შაფი ვერ ახერხებდნენ ფრანგი ემისრების მფარველობას, რომელ-

²⁶⁷ *idem.*

²⁶⁸ James Morier, A Journey Through Persia... p. 186.

²⁶⁹ გეორგ III (1760-1820) – დიდი ბრიტანეთისა და ირლანდიის მეფე.

²⁷⁰ აბდ ორ-რაზაყ დომბოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 221-222.

²⁷¹ 1805 წლის აგვისტოში ტრაფალგარის კონცხთან ბრძოლაში ინგლისის საზღვაო ძალებმა ადმირალ ნელსონის ხელმძღვანელობით საფრანგეთ-ესპანეთის ფლოტი გაანადგურა. ჩანს, ფათჰ-ალი შაჰისათვის ამგვარი საჩუქრის მირთმევის მიზანი ფრანგებზე ინგლისელების უპირატესობის ხაზგასმა იყო.

²⁷² James Morier, A Journey Through Persia, Armenia, p. 186-187. თავის სხვა ნაშრომში ჯეიმს მორიერი მეტად ბატონად აღწერს ფათჰ-ალი შაჰისათვის "ინგლისური ოქროს" გადამწყვეტ მნიშვნელობას ინგლისის სასარგებლოდ საფრანგეთ-ინგლისის დიპლომატიურ დაპირისპირებაში. Дж. Морьер, Походы в Мирзы Халиджи-Бабы Исфавани в Персии и Турции, или персидский Живнлязъ, часть IV, СПб., 1831, сс. 247-250.

²⁷³ CP, Perse, vol. 14, doc. 289, fol. 294r.

თაც სერ პარფორდ ჯონსის მისიაში მყოფი სომხები უთვალთვალებდნენ²⁷⁴. ჟოზეფ ჟუანენი და ოგიუსტ დე ნერსია კი ინგლისის ელჩს მათი მკვლევლობის არაერთგზის მცდელობაში ადანაშაულებდნენ²⁷⁵. თავად ფრანგები არაფერს ტოვებდნენ უყურადღებოდ, განსაკუთრებით ინგლისელთა საქმიანობასთან დაკავშირებულ მცირე ინფორმაციასაც კი და ყოველივეს გარდანს ატყობინებდნენ თავრიზში²⁷⁶.

ინგლისის ელჩმა დიდი გავლენა მოიპოვა თეირანის კარზე. იგი ფათჰ-ალი შაჰის ვაჟებს, აბას მირზასა და მოჰამედ ალი მირზას²⁷⁷ შორისაც აღვივებდა უკვე არსებულ დაპირისპირებას, რაც ჟოზეფ-მარი ჟუანენის მიერ ილ-დე-ფრანსის გუბერნატორისათვის, გენერალ დეკანისათვის გაგზავნილი წერილიდან ჩანს: *“(...) ჯონსი აცხადებდა, რომ დაანგრევდა ყოველივეს, სპარსეთში ფრანგთა მიერ შექმნილს და გამუდმებით ცდილობდა აბას მირზას დისკრედიტირებას. იგი მას მის ძმას – მოჰამედ ალი მირზას უპირისპირებდა; (...) შაჰის სიძუნწემ, რაც მან ჯარის ნაწილებისათვის ხარჯებშიც გამოავლინა, უკვე გამოიღო შედეგი და გადაწყდა ევროპულად გაწვრთნილი ნაწილების მოშლა. თავად აბას მირზა განადგურების პირას იყო. (...) მოჰამედ ალი ხანმა ბანაკი 14 ივნისს (1809 წ.) დატოვა და თავისი ჯარით ერევნისაკენ გაემართა რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ძმებს შორის მეტოქეობა გრძელდებოდა და მოჰამედ ალი ხანი*

²⁷⁴ CP, Perse, v. 14, doc. 126, fol. 132r.

²⁷⁵ MD, Perse, v. 8, f. 250. ჟოზეფ ჟუანენი წერდა: *“თეირანის კარმა 13 აპრილს განმიცხადა, რომ მე დედაქალაქიდან ჩემივე პირადი უსაფრთხოების გამო უნდა წავსულიყავი. კონფიდენციალურად შემატვობინეს, რომ ჯონსი ჩემს მოკვლას სანაშაუროდ, იარაღით ან ცეცხლით ცდილობდა. მარტის თვიდანვე ვიციდი, რომ ბრიტანელმა წარგზავნილმა ჯონსმა ჩვენს მოსასპობად უშუალოდ დახარჯა 12-14 ათასი თუმანი (280 000 ფრანკი)”*. CP, Perse, vol. 14, doc. 289, fol. 295r.

²⁷⁶ CP, Perse, v. 14, doc. 127, fol. 132v.

²⁷⁷ მოჰამედ ალი მირზა – დოულათშაჰი (1788-1821), ფათჰ-ალი შაჰის უფროსი ვაჟი, 1798 წელს ყაზვინის მმართველი იყო, 1806 წლიდან სიკვდილამდე – ხუზისტანს, ლურისტანს, ქერმანშაჰს, ჰამდანსა და ქურთისტანს მართავდა, ცხოვრობდა ქერმანშაჰში. ირანში 1832-1838 წწ. რუსეთის იმპერიის სრულუფლებიანი მინისტრი, პოლკოვნიკი გრაფი ი. ო. სიმონიჩი თავის “მოგონებებში” გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ შესაძლოა, მოჰამედ ალი მირზა უფრო მსხვილი პოლიტიკური ფიგურა იყო, ვიდრე ევროპელთა მიერ ნაქები მისი ძმა, აბას მირზა. И. О. Симонович, Воспоминания полномочного министра 1832-1838 гг., Москва, 1967, с. 33.

პრეტენზიას აცხადებდა ძმისათვის აზერბაიჯანის წართმევაზე და ტახტის მემკვიდრის ტიტულის მოპოვებაზე, თუკი რუსებთან ომში ბედი გაუღიმებდა. მას ამ კამპანიის ხარჯებისათვის საუკეთესო ნაწილები და მილიონი ფრანკი (50 000 თუმანი) მისცეს...²⁷⁸ ძმების დაპირისპირება მათი საგარეო პოლიტიკური ორიენტაციის კონტექსტში განიხილებოდა: “აბას მირზა უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ინგლისელებს ყურადღებითა და პატივისცემით ეპყრობოდნენ; იგი ფრანგთა ერთგული დარჩა, თავის ხალხს კი ყურადღებითა და სამართლიანად ექცეოდა”²⁷⁹.

ირანის ტახტის მემკვიდრის, აბას მირზას ყველაზე მნიშვნელოვან და რეალურ მოწინააღმდეგედ ირანის ტახტის პოტენციურ პრეტენდენტთა შორის, ფრანგებიცა და ინგლისელებიც შაჰის პირველშობილ ვაჟს, მოჰამედ ალი მირზას მიიჩნევდნენ²⁸⁰. ამ უკანასკნელის დედა ქართველი²⁸¹ ტყვე, გვარად წიქარიშვილი უნდა ყოფილიყო²⁸², აბას მირზას დედა, ასიე ხანუმი კი ყაჯართა ტომის წარმომადგენელი,

²⁷⁸ CP. Perse, vol. 14, doc. 289, fol. 295r-295v.

²⁷⁹ *idem*.

²⁸⁰ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 157-158, 305-306; Trézel, *Observation général*, MD, Perse, vol. 3, doc. 4, fol. 118v; A. Dupré, *op. cit.*, t. I, pp. 239-240, t. II, p. 451-452. სკოტ-ვარინგი წერდა: “მოჰამედ ალი მირზას (...) ხშირად გამოუცხადებია შაჰისათვის, რომ მოსაპოვებ თუ არა მის გზაზე არსებულ ყველა წინააღმდეგობას, იგი ან მოიპოვებს გეორგიანს, ან იარაღით ბელში დაკარგავს მას...” Scott-Waring, *Voyage de l'Inde à Shyrax*, Paris, 1813, p. 141. მოჰამედ ალი მირზს შესახებ იხ.: M. Bāmdād, *op. cit.*, t. 3, pp. 430-431.

²⁸¹ ჟოზეფ რუსოს მიერ 1806-1807 წწ. ტალეირანის დავლებით დაწერილ, ნაპოლეონისათვის წარსადგენად განსაზღვრულ ნაშრომში კეთისულობთ: “სპარსეთში ყველაზე კარგი სისხლი შერევის შედეგია ქართველებთან და ჩერქეზებთან, რომლებიც ყოველთვის იყვნენ ღიდეკალთა კარამანებში და რამაც შეუწყო ბელი [მათი] ჯიშისათვის ცოცხალი სახის ფერისა და სასიამოვნო გარეგნობის მიცემას”. *Tableau de la Perse moderne, ou mémoires géographique, historique et politique sur la situation actuelle de cet Empire*, Perse, MD, Perse, vol. 6, doc. 19, fol. 106v.

²⁸² ზ. შარაშენიძის თანახმად, ეს არის მარი ბროსეს მოსაზრება, რომელსაც სპარსელი ისტორიკოსი საიდ ნაფისიცი იზიარებს (ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 36). შაჰის 49-ე ვაჟის, აზად ოდ-დოულე სოლთან აჰმად მირზას წიგნში მასზე შემდეგი წერია: “ზიჰაჯარ-ბანუმი, ქართველი, დედა [არის] მოჰამედ ალი მირზა დოულათ-შაჰისა და ქალიშვილისა, სახელად ამშე საღმე, რომლის ლაყაბია გოლიზ-ბანუმი”. Shāh-zādch ‘Āzād-oddoulch Soliān Ahmad Mirzā, *op. cit.*, p. 342.

ფათა-ალი შაჰის ოფიციალური ცოლი იყო²⁸³. აბას მირზას გამოკვეთილად პროფრანგული ორიენტაცია ქქონდა, მოჰამედ ალი მირზას კი, რომელიც *მიჯაჭვეული იყო ძველ ადათ-წესებზე და ეჯავრებოდა ევროპული სიახლეები*²⁸⁴, მომავალში შეიძლება ინგლისელთა მხარდაჭერის იმედიც ქქონოდა.

სერ ჰარფორდ ჯონსი ირანს რუსეთთან ომის მთელი ძალით განახლებას მოუწოდებდა, რადგან ირანის მხრიდან რუსეთზე შეტევით, ინგლისი ფრანგებზე მიიტანდა იერიშს და ამ გზით დაიცავდა ინდოეთს უცხოთა ყოველგვარი შეჭრისაგან. სწორედ ამიტომ ჰპირდებოდა იგი შაჰს *საქართველოს დაბრუნებას* და თან არწმუნებდა, რომ *“ინდოეთის უღვევი განძის წყალობით სპარსეთის ჯარი საქართველოს ადვილად დაიპყრობს”*. ინგლისელების ამგვარ პოლიტიკურ მანევრს ჟოზეფ-მარი ჟუანენი *“ცუდად გათვლილ პოლიტიკურ ქმედუნი ზმს”* უწოდებდა²⁸⁵. ხოლო რადგან ირანი რუსეთ-ინგლისის დაპირისპირებაში ბუფერის მოვალეობას ასრულებდა²⁸⁶, ტილზიტის ხელშეკრულების დადების შემდეგ ქართლ-კახეთმა უკვე ინგლის-რუსეთის დაპირისპირებაში შეიძინა პოლიტიკური ლაკმუსის ფუნქცია.

საქართველო – *“უსარგებლო, მაგრამ სამკაული”*. ირანისათვის საქართველოს მნიშვნელობაზე მეტყველებს ინგლისელი და სპარსელი დიპლომატების შემდეგი ცნობები. სერ ჰარფორდ ჯონსის საელჩოს ერთ-ერთი წევრი, შერიდანი 1810 წლის 28 თებერვალს თავის დღიურში წერდა, რომ როდესაც ირანში რუსეთის წარგზავნილმა, ბარონმა ვრედემ მირზა ბოზორგს²⁸⁷ საფრანგეთთან კავშირის დარღვევა

²⁸³ *ibid.*, p. 336.

²⁸⁴ Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 305.

²⁸⁵ CP, Persc, vol. 14, doc. 289, fol. 294r-297r.

²⁸⁶ «Дело в том, что волею истории Персия была приговорена служить смягчающим буфером в столкновениях между Россией и Англией». Г. В. Шктов, Персия под властью последних Каджаров, Ленинград, 1933, с. 50.

²⁸⁷ მირზა ისა, მირზა ბოზორგ ფაიემ მაყამი – როცა აბას მირზა აზერბაიჯანის მმართველის გახდა (1803 წ.), ფათა-ალი შაჰმა თავის ვაჟს ევზირად მირზა ისა დაუნიშნა და მას თავის მიერ შემოდებული ფაიემ მაყამის ტიტული უბოძა (აბდ ორ-რაზაყ დომოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 437). გ. დრიუილი ასე ახასიათებს მირზა ბოზორგს: *“ზედმიწვენით წინდაბედული და პრწყინეული პოლიტიკოსი, რომელმაც აბას მირზა ბაქშობიდანვე აზიარა მმართველობის ხელოვნებას”*. G. Drouville, *op. cit.*, t. II, p. 58.

შეახსენა, ვეზირმა უპასუხა: – *“ის სპარსეთმა კი არ დაარღვია, არამედ საფრანგეთმა. ამ ხელშეკრულების აზრი საქართველოს დაბრუნება იყო. საფრანგეთს არ უნდა ან არ შეუძლია თავისი დანაპირების შესრულება. ჩვენ გადავწყვიტეთ, დრო არ დაეკარგოთ და კავშირი ინგლისთან დაეკამაროთ”*²⁸⁸.

ირანიდან გენერალ გარდანის წასვლის შემდეგაც, საქართველოს საკითხი ინგლის-ირანის შემდგომ დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში ირანისათვის კვლავ უმთავრესი იყო, რასაც მოწმობს ინგლისში 1809-1810 წლებში ფათ-ალი შაჰის ელჩის მირზა აბულ ჰასანის დღიურში დაცული ჩანაწერები. მათ თანახმად, 1809 წლის 21 დეკემბერს ლონდონში დიდი ბრიტანეთის მეფესთან, გეორგ III-თან აუდიენციაზე, ირანის ელჩმა სწორედ საქართველოს საკითხი დააყენა. სპარსელი ელჩის მხრიდან ამ საკითხის მნიშვნელობა ნაპოლეონის ეგვიპტის კამპანიასთან პარალელის გავლებითაა ხაზგასმული: ირანის შაჰი ინგლისის მეფისაგან ითხოვდა, რომ *“როგორც თურქეთის სულთანს დაეხმარნენ [ინგლისელები] საფრანგეთის ჯარისაგან ეგვიპტის გათავისუფლებაში”*, ირანსაც ასევე დახმარებოდნენ *“ქალაქ თბილისის (თბილის) რუსეთის ოკუპაციისაგან გათავისუფლებაში”*²⁸⁹. იმავე წლის 22 დეკემბერს ირანში ინგლისის მომავალ ელჩთან (1811-1818 წწ.), სერ გორ აუსლისთან ასევე *“თბილისიდან რუსების განდევნასა და მის გათავისუფლებაზე”*²⁹⁰ იყო საუბარი. 26 დეკემბერს დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრთან მარკიზ ვალესლეისთან²⁹¹ მოლაპარაკებებისას ირანის ელჩმა საქართველოს საკითხი კვლავ სხვა ქვეყნის მაგალითს დაუკავშირა. მირზა

²⁸⁸ Sir Harford Jones Brydges, An Account of the Transactions of His Majesty's Mission to the Court of Persia, in Years 1807-1811, vol. I, London, 1834, // Note XVIII, Baron Wrede. – From Mr. Sheridan's Journal, 28 february, 1810, p. xxiv.

²⁸⁹ Mirza Abul Hassan Khan, *op. cit.*, p. 60.

²⁹⁰ *ibid.*, p. 64.

²⁹¹ რიჩარდ კოლლეი ვალესლეი, მარკიზი (1760-1842) – განათლება მიიღო იტონსა და ოქსფორდში. 1797-1805 წწ. იყო ინდოეთის გენერალ-გუბერნატორი (Encyclopædia Britannica, Vol. 23, Chicago-London-Toronto). მირზა აბულ ჰასანი მარკიზ ვალესლეის ჯერ კიდევ იმ დროიდან იცნობდა, როდესაც ეს უკანასკნელი კალკუტის გენერალ-გუბერნატორი იყო. James Morier, A Journey Through Persia, p. 219-221.

აბულ ქასანმა აღნიშნა, რომ *“როგორც ზამან შაჰის²⁹² ავღანურ ტომებს შორის მოსპო ინგლისმა არეულობა, ასევე სჭირდებოდათ სპარსელებს ინგლისელების მეგობრობა და დახმარება თბილისის გასათავისუფლებლად და რუსებისაგან მის გამოსახსნელად”*. 1810 წლის 11 იანვარს მარკიზ ვალესლეი ირანის ელჩს იმედს აძლევდა, რომ *“დაეხმარებოდნენ ირანის ჯარს რუსების განდევნაში და თბილისის დაბრუნებაში”*, რაც ორ მონარქს შორის მეგობრობას განამტკიცებდა²⁹³. მაგრამ როდესაც რამდენიმე დღის შემდეგ, 27 იანვარს, მირზა აბულ ქასანმა მინისტრს კვლავ შეახსენა, რომ *“მისი უდიდებულესობა ირანის შაჰისათვის პირველი მნიშვნელობის საკითხი იყო რუსეთის კლანჭებიდან თბილისის დახსნა მისი უდიდებულესობა ინგლისის მეფისა და ინგლისის მთავრობის მეგობრული დახმარებით”*, ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრის პასუხი უკვე საკმაოდ თავშეკავებული იყო: *“ინგლისელები სპარსელებს კიდევაც რომ დახმარებოდნენ რუსების განდევნაში თბილისიდან, მისი მოსახლეობა გაურკვეველ მდგომარეობაში აღმოჩნდებოდა და მზად იქნებოდა რუსების მხრიდან ხელახალი დაპყრობისათვის”*. ინგლისელი მინისტრის ამ ვარაუდზე ირანის ელჩის პასუხი სპარსელთა შორს გამიზნულ გეგმას აჩენს: *“თუ სპარსელები მოახერხებდნენ ქალაქის განთავისუფლებას, მოსახლეობა აყრილი და ჩანაცვლებული იქნებოდა თბილისის დასაცავად მზად მყოფი მამაცი და ერთგული მოქალაქეებით”²⁹⁴*. მიუხედავად იმისა, რომ ინგლის-ირანის მთავრობები ერთმანეთის მიმართ იღებდნენ ვალდებულებებს, რომელთა თანახმად ირანის შაჰს ყველა ღონე უნდა ეხმარა ინგლისის მეფის მტრების, კერძოდ კი ფრანგებისა და ავღანელების გასანადგურებლად, ინგლისის მეფეს კი უნდა გაეძლიერებინა თავისი მხარდაჭერა ირანისათვის *“რუსეთის ჯარის სრული განადგურებისა და*

²⁹² ზამან შაჰი (1793-1801) – თიმურ შაჰის შვილი. 1801 წ. ზამან შაჰი ტახტიდან ჩამოაგდო მისმა ძმამ, მაჰმუდმა, დააბრმავა და ქაბულის ბალაქსარის ციხეში გამოკეტა. ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., 1984, გვ. 25.

²⁹³ Mirza Abul Hassan Khan, *op. cit.*, p. 69.

²⁹⁴ *ibid.*, p. 117.

ქალაქ თბილისის რუსეთის კლანჭებიდან დახსნის საქმეში”, ლორდ ვალესლეის მიერ გამოხატული ეჭვი მოწმობს, რომ ინგლისი ირანის გამო რუსეთთან ომში არ ჩაებმებოდა. ინგლისის მთავრობა ირანის მიმართ კვლავ თავის ნაცად და უცვლელ – დაპირებებისა და მოსყიდვის – პოლიტიკას აგრძელებდა, რითაც ხელს უწყობდა რუსეთ-ირანის ომის პერმანენტულობას: გეორგ III თანახმა იყო *“ირანის შაჰის მთავრობისათვის ყოველწლიურად 200 000 თუმანი ნაღდი ფული გადაეხადა და 30 000 თოფი და სხვა საბრძოლო იარაღი მიეცა”*²⁹⁵.

ფრანგი ავტორები საგანგებოდ აღნიშნავენ ოსტ-ინდოეთის იმდროინდელი გენერალ-გუბერნატორის, ლორდ მინტოს²⁹⁶ მიერ წარმოებულ პოლიტიკას, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში ინგლისი ყველა ხერხით ცდილობდა თავისი გავლენის გაერცობა-განმტკიცებას მახლობელ და შუა აღმოსავლეთში: ფრანგი ავტორები წერენ: *“ინგლისელებმა ხელი მოაწერეს წლიურად 200 000 ლივრი სტერლინგის სუბსიდიას ფათჰ-ალი შაჰის სასარგებლოდ, ვიდრე ირანს ომი ექნებოდა რუსეთთან. ლორდ მინტოს აგრეთვე სურდა მშვიდად ყოფილიყო ავღანელების გამო და მათთან დაიწყო კავშირის დამყარება საელჩოს მეშვეობით, რომელიც ქაბულში გაგზავნა”*. ფრანგ ავტორთა კომენტარი შემდეგია: *“ამგვარად, ინგლისის გავლენა გაერცეულა ინდუსის გარშემო და უფრო შორსაც – თეირანში, სპარსეთის ყურესა და კასპიის ზღვას შორის, ლამის ვოლგის შესართავამდე! ის დღესაც იქაა...”*²⁹⁷

ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირი, მირზა შაფი, მირზა აბულ ქასან ხანს ინგლისში სწერდა, რომ მათ სურდათ ინგლისის მხრიდან უმაღლესი სტატუსის მქონე ელჩის დანიშვნა, რათა მას წარმოედგინა ქრისტიანი ქვეყანა რუსეთთან მოლაპარაკებებისას როგორც მშვიდო-

²⁹⁵ *ibid.*, p. 119.

²⁹⁶ გილბერტ ელიოტ მინტო, ლორდი (1751-1814) – 1807-1813 წწ. ინდოეთის გენერალ-გუბერნატორი. *Encyclopædia Britannica*, v. 15, Chicago-London-Toronto, p. 580.

²⁹⁷ *Inde, par M. Dubois de Jancigny, aide de camp du roi d'Oude, et par M. Xavier Raymond, attaché à l'ambassade de Chine, Paris, 1845, p. 546.*

ბის, ისე ომის დროს. მირზა შაფის ვარაუდით, *“გამოცდილ დიპლომატს უნდა უზრუნველყო თბილისისა და მისი შემოგარენის უეჭველი დაბრუნება”*²⁹⁸.

ლონდონში სპარსელი ელჩის მოლაპარაკებების უცვლელი თემა *თბილისიდან რუსების ევაკუაცია* იყო. ამგვარად, ინგლის-ირანს შორის წარმოებულ დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში საკუთრივ თბილისს მიენიჭა მთავარი სტრატეგიული მნიშვნელობა: სპარსელებს სწორედ თბილისის “დაბრუნების” შემთხვევაში მიეცემოდათ თავიანთი მუდმივი მიზნის – აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობის – მიღწევის იმედი თუ შესაძლებლობა. ამას შემდეგი ცნობაც მოწმობს. ირანში 1812 წელს ინგლისის საელჩოს²⁹⁹ მდივანი, ჯეიმს მორიერი³⁰⁰, შემდეგს წერდა: *“მირზა ბოზორგთან ჩვენი ერთ-ერთი შეხვედრისას”*³⁰¹, როდესაც განიხილებოდა [საკითხი], თუ რა სარგებლობა ჰქონდა ირანისათვის საქართველოს, როგორც სამფლობელოს, ვეზირმა გააკეთა შენიშვნა, ჭეშმარიტად დამახასიათებელი აზიური ლოგიკისათვის. მან ხელი წვერზე ჩამოისვა და თქვა: *“ის უხარგებლოა, მაგრამ სამკაულია”*³⁰².

ამგვარად, ისტორიის ამ კონკრეტულ მონაკვეთში ინდოეთის – *“ინგლისის მეფის გვირგვინის საუკეთესო მარგალიტის”*³⁰³ – დაცვა ფრანგთა ლაშქრობისაგან გარკვეულწილად ირანის *“სამკაულმა”*, საქართველომაც იტვირთა, რაც უკვე განსაზღვრული პოლიტიკური

²⁹⁸ Mirza Abul Hassan Khan, *op. cit.*, p. 164.

²⁹⁹ 1811 წლის ბოლოს ირანში ინგლისის ელჩი სერ ჯარჯორდ ჯონსი შეცვალა სერ გორ აუსლიმ, რომელიც იქ 1818 წლამდე დარჩა.

³⁰⁰ საუარაულოა, რომ ჯეიმს მორიერს ჰქონდა გარკვეული წარმოდგენა თბილისის შესახებაც, რადგან 1809 წლის 24 თებერვალს ოგიუსტ დე ნერსია თავის დღიურში აღნიშნავს, რომ *“ინგლისელი აგენტი მორიერი-ვატი თბილისში უნდა წასულიყო”*. CP, Perse, vol. 14, doc. 127, fol. 132v.

³⁰¹ ეს საუბარი შედგა 1812 წელს, რუსეთ-ირანს შორის 1813 წლის 24 ოქტომბერს გულისთანის (ყარაბაღი) ზავის დადებამდე, რომლითაც დასრულდა რუსეთ-ირანის პირველი (1804-1813 წწ) ომი.

³⁰² *“This is of no use, but it is an ornament”*. James Morier, A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816, London, 1818, p. 217.

³⁰³ *«Лучшей жемчужины в короне английского короля»*. Г. В. Шитов, *ук. соч.*, 1933, с.50-51.

ხედრით – მისი რუსეთის იმპერიაში ინტეგრირებით. – იყო განპირობებული.

ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირი, მირზა შაფი. მეტად საინტერესოდ გვეჩვენება ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირის, მირზა შაფისეული³⁰⁴ მოკლე, მაგრამ ტევადი ანალიზი ირანიდან ფრანგების წასვლის შემდეგ იქ ჩასულ ინგლისელთა მიზნებზე, რის შესახებაც ვეზირმა 1810 წ. დეკემბერში ნაპოლეონის სამსახურში მყოფ კურიერს, აბდულ ქადერს უთხრა: *“ჩვენი ინტერესები და სურვილები, შევინარჩუნოთ მისი უდიდებულესობის (ნაპოლეონის) მეგობრობა, ევროპაში აქამდე ან ცულად იყო ცნობილი, ან საკმაოდ კარგად ვერ იქნა გაგებული; რუსებისაგან ჩრდილოეთით, ავღანელებისაგან აღმოსავლეთით, ეპაძებისაგან კი სამხრეთით შევიწროებულებს, არ შეგვიძლია ჩვენი იმპერიის უფრო დიდ უბედურებაში ჩაგდება ზედმეტი მტრის მოზიდვით, მით უფრო საშიშისა, რადგან მისთვის ადვილია ჩვენი ნავსადგურების გადაწვა და ჩვენი უმშვენიერესი პროვინციების გაცატყვევება. იმპერატორის თვალთახედვის არეში შესვლა რომ ყოფილიყო შესაძლებელი, რუსეთისათვის [საფრანგეთის მხრიდან] ომის გამოცხადება ან ჩვენთვის ამ სახელმწიფოსთან [რუსეთთან] ზავის დადების გაადვილება, უმჭვლედა, რომ ჩვენ არ დავაყოვნებდით ინგლისელებთან კავშირის გაწვევტას, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი აქ მუჭვით აფრქვევდნენ ოქროს...³⁰⁵ (...) ვიცით, რომ მათ ჩვენთვის ამ საჩუქ-*

³⁰⁴ ფათჰ-ალი შაჰის 49-ე ვაჟი მირზა შაფის შესახებ შემდეგს წერს: *“მისი ბასიით ისეთი იყო, რომ ბაყანს (ფათჰ-ალი შაჰს – ი.ნ.) მშვიდად ფოფნის საშუალებას არ აძლევდა, ყოველთვის იმის ფიქრში იყო, რომ სადმე ჯანყი ან არეულობა მომხდარიყო, რათა ბელმწიფეს მისი რჩევა-დარიგებები დასტორიერებოდა...”* Shāh-zādch ‘Azād-oddoulch Soltan Ahmad Mirzā, *op. cit.*, p. 113. იხ. აგრეთვე M. Bāmdād, *op. cit.*, t. 2. pp. 146-147.

³⁰⁵ ლეიტენანტი კამილ ტრეზული სპარსელებზე წერდა, რომ *“ოქრო ერის ღმერთი იყო”* (MD, Perse, vol. 3, doc. 4, fol. 121r). ინგლისელთა მიერ ირანში გაწეული ზარჯი კი იღვნად დიდი იყო, რომ ეოზუფ ფუანენის ცნობის თანახმად, *“ინგლისელთა განძითა და ფუფუნებით დაარბავეულ ბაღბს ისინი სამყაროს პირველი ვერად მაინდა”*. თავად სპარსელებს კი ფრანგი თარჯიმანი ასე ახასიათებს: *“მათ მხოლოდ ხელით ოქროს აჯებს, თვალთ კი მისი პრეზინგალების დანახვა შეუძლიათ”* (CP, Perse, vol. 14, doc. 294, fol. 297r-297v, 18.09.1809). ფრანგი ორიენტალისტი, ფილოსოფიის დოქტორი ეენ ბორე, რომელიც საფრანგეთის მთავრობამ 1837 წ. აღმოსავლეთში სამეცნიერო მივლინებით გაგზავნა, აგრეთვე ადასტურებდა (10.2.1839, თაერიზი), რომ ინგლისელებმა უზარმაზარი თანხების შეწირვით (2 000 000 ფრანკი) ჩაშალეს ნაპოლეონის

რების მეტად ძვირად დასმა სურთ; ცოტა ხნის წინ მათ ჩვენი უნაყოფიერესი კუნძულების გადაცემა მოვეთხოვეს და ჩვენი სანაპიროების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან პუნქტებში დამკვიდრებას ცდილობენ. მათი თავზედობა ძირითადად ცნობილია და ის არც მხოლოდ ჩვენ მიმართ სიმთვრალეში გამოხატული შეურაცხყოფით იფარგლება... (...) ინგლისელები აქაც იმავეს გაკეთებას ფიქრობენ, რაც ინდოეთში გააკეთეს, მაგრამ ცდებიან, რადგან სპარსელები უფრო ძნელად დასამარცხებელნი და ინდოელებზე ნაკლებ მიმნდობნი არიან. ვეზირმა დაუმატა, რომ მისი უდიდებულესობის მიერ სპარსეთში გავზავნილ ყველა პირთაგან, ბატონი ყობერი ერთადერთი იყო, რომელმაც შეძლო სპარსელთა ნდობის მოპოვება და ერთადერთი, რომლის იქ წარგზავნილად ხილვასაც კვლავ ისურვებდა ამ ქვეყნის მთავრობა...³⁰⁶

მირზა შაფის ეს ნათქვამი ფათჰ-ალი შაჰის პოზიციასაც გამოხატავს, რადგან 1809 წლის 8 თებერვალს შემდგარ აუდიენციაზე შაჰმა აღნიშნა, რომ გენერალ გარდანს მისი კარი “ისევე აღტაცებით შეხვდა, როგორც ბატონ ყობერს”³⁰⁷. ჩანს, ახალგაზრდა ფრანგმა დიპლომატმა პირადად ფათჰ-ალი შაჰთანაც დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა...

“ტილზიტის მირაჟს” შეწირული ფინკენშტეინის ხელშეკრულება. ფინკენშტეინის ხელშეკრულება, არსებითად, ირანსა და ევროპულ სახელმწიფოს შორის დადებული პირველი სამხედრო-პოლიტიკუ-

მიერ ფათჰ-ალი შაჰთან გაგზავნილი გენერალი გარდანის გეგმები (Correspondance et Mémoires d'un voyageur en Orient, par Eugène Borée, chargé d'une mission scientifique par le Ministère de l'Instruction Publique, et par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, 1840, t. II, pp. 124, 127, 355). ფრანგი ავტორი, ლუი დოუბე თავის ნაშრომში შემდეგს წერს: “თავის ამჟამინდელ დამოკიდებულ მდგომარეობაში, სპარსეთს მეტად უმნიშვნელო ადგილი უჭირავს. მნიშვნელოვანია, რომელიც ამ ქვეყანას შეიძლება პოზიციას, მთლიანად პოლიტიკურია და რუსეთის იმპერიასა და პრიტანულ სამფლობელოებს შორის მის მდებარეობას ეფუძნება. იმპერატორ ნაპოლეონს ინგლისზე ინდოეთში თავდასხმა სპარსეთისა და ქაბულის გზით სურდა. სწორედ ამ გეგმისათვის წინააღმდეგობის გასაწევად პრიტანეთის მეფის მინისტრებმა თეირანის კარზე მრავალი ელჩობა გაგზავნეს და ფათჰ-ალი შაჰის კეთილგანწყობის მოპოვებას შეეცადნენ ყოველგვარი ხაზუქრებითა და ყოველწლიური სუბსიდიებით”. La Perse par M. Louis Dubcux, conservateur adjoint à la bibliothèque de l'Académie des sciences de Turin, Paris, 1841, pp. 377-378.

³⁰⁶ CP, Persc, vol. 15, doc. 49, fol. 94r-94v-95r.

³⁰⁷ Alfred de Gardanc, op. cit., p. 276.

რი შეთანხმება იყო. იმ ფაქტის გამო, რომ იგი ირანისათვის საქართველოს “დაბრუნების” პერსპექტივის საფუძველზე აიგო, ნაპოლეონის აღმოსავლური პოლიტიკის კონტექსტში საქართველომ საერთაშორისო პოლიტიკური მნიშვნელობა შეიძინა. საფრანგეთის იმპერატორის ამ ავანტიურას ფრანგი ისტორიკოსი ლეფევერ დე ბეკურო უკვე სამი ათეული წლის შემდეგ, 1839 წელს, მეტად ობიექტურად აკრიტიკებდა: *“ფინკენშტეინის ხელშეკრულება მიმართული იყო ინგლისელებისა და რუსების წინააღმდეგ. სპარსეთისათვის უმნიშვნელოვანესს, ლამის ერთადერთსა და აუცილებელს, წარმოადგენდა მუხლები საქართველოს შესახებ, დანარჩენი კი მხოლოდ ზედმეტ ტვირთს. იმ მომენტში იმპერატორის მიერ ფინკენშტეინის ხელშეკრულებიდან პირველი გადახრა თეირანის კარის რატიფიკაციამდე ამ ხელშეკრულების გამოაქვეყნება იყო. ნაპოლეონმა, როდესაც რუსებთან ტილზიტის ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი, საერთოდ არ გაითვალისწინა ფინკენშტეინის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლი ირანისათვის საქართველოს დაბრუნების თაობაზე”³⁰⁸.*

ფინკენშტეინის ხელშეკრულების 5-16 მუხლების თანახმად, საფრანგეთის მხარე ვალდებულია იღებდა, რომ ირანის მიერ განსაზღვრული რაოდენობის ოფიცრებს, ხელოსნებს, ზარბაზნებსა და თოფებს გაგზავნიდა ირანში. ირანი თავის მხრივ, საფრანგეთის მიმართ იღებდა ვალდებულებას, დაუყოვნებლივ გამოეცხადებინა ომი ინგლისისათვის, გაეძევიებინა ინგლისელები თავისი ტერიტორიიდან, დაეხურა ირანი ინგლისელი ვაჭრებისათვის; შეთანხმებოდა ავღანელებს, მარათებსა და ყანდაპარში მცხოვრებ სხვა ხალხებს ინდოეთში ინგლისურ სამფლობელოთა დასალაშქრად, გაეტარებინა თავის ტერიტორიაზე საფრანგეთის ჯარი ნაპოლეონის მიერ ინდოეთზე ლაშქრობის შემთხვევაში. ეს მუხლები, ირანის მხრისაგან განსხვავებით, საფრანგეთისათვის მეტად მომგებიანი იყო³⁰⁹. ჩანს, აღმოსავლეთში მყოფი ფრანგი რეზიდენტები იმდენად ესწრაფოდნენ ინდოეთის კამპანიის წამოწყებას, რომ აქცენტებს კონიუნქტურის მიხედვითაც აკეთებდნენ; გენერალ

³⁰⁸ MD. Perse, vol. 8, fol. 241v-243r.

³⁰⁹ Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 30.

გარდანის ვაჟი, ალფრედ დე გარდანი თავის ნაშრომში აღნიშნავს, რომ ალექსანდრ რომიეს ჩანაწერები ირანის შესახებ ნაპოლეონისათვის არ წარუდგენიათ და ამიტომ მან ვერ გაითვალისწინა იმჟამინდელი ირანის სამხედრო-ეკონომიკური სისუსტე³¹⁰.

ზ. შარაშენიძეს თავის ნაშრომში მოჰყავს ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაზე ცნობილი ირანელი ისტორიკოსის საიდ ნაფისის მოსაზრება. ის მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან აღნიშნული დოკუმენტი ირანის პოზიციიდანაა შეფასებული: *“ამ ხელშეკრულებაში გამოვლინდა ირანის სისუსტე. გამოძვლავნდა, რომ შაჰის მთავრობა სრულიად ვერ ერკვეოდა იმდროინდელ სიტუაციაში. იგი მზად იყო, გადაეკიდებინა მეზობელი რუსეთი და ინდოეთში გაბატონებული ინგლისი და შეთანხმებოდა შორეულ საფრანგეთს, რომელსაც არაფერი არ აკავშირებდა ირანთან. ამ ხელშეკრულებას არაეითარი შედეგი არ გამოუვლია. ეს იყო ირანის პოლიტიკური მარცხი. ინგლისმა ამ ხელშეკრულების შემდეგ დაიწყო სხვადასხვა საშუალებების გამოყენება ირანის შესაეიწროებლად. ინდოეთმა შეწყვიტა ირანთან ვაჭრობა, რაც მეტად საზიანო იყო ამ უკანასკნელისათვის”*³¹¹. ობიექტურობის მიზნით საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ნაპოლეონის მისიებს ირანში უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა თავად ირანისათვის, რადგან სწორედ ფრანგმა ოფიცრებმა ჩაუყარეს საფუძველი ყაჯართა ლაშქრის ევროპულ ყაიდაზე ორგანიზებას³¹². ამას გარდა, ევროპელთა შორის პირველებმა

³¹⁰ Alfred de Gardane, *op. cit.*, p. 31.

³¹¹ ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 105.

³¹² ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 112-149; ნ. ტერ-ოვანოვი, დასახ. ნაშრ., გვ. 6-27. ეს გარემოება მრავალ წყაროშია აღნიშნული: აბდ ორ-რაზაყ დომპოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 224, 225-227. MD, Perse, vol. 2, doc. 29, fol. 250r; vol. 3, doc. 4, fol. 119v; vol. 8 fol. 49v; Freygangs, *Lettres sur le Caucase et la Géorgie, suivies, d'une relation d'un voyage en Perse*, en 1812, Hambourg, 1816, pp. 252, 322; James Morier, *A Second Journey*, pp. 253, 305; A. Dupré, *op. cit.*, t. II, pp. 298-299; J. M. Tancoigne, *op. cit.*, t. II, pp. 163, 165; И. О. Симоилов, *ук. соч.*, с. 33; Eugène Flandin, *Voyage de M. Eugène Flandin, peintre et Pascal Coste, architecte attachés à l'ambassade de France en Perse*, Paris, 1851, t. I, p. 497; Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, pp. 51-53. პოლკოვნიკი დრიუვილი ასე ახასიათებდა ფრანგ ოფიცრთა საქმიანობას: *“სპარსეთის სამხედრო მდგომარეობა კვლავ მეტად მოუწესრიგებელი იყო. ვიდრე საფრანგეთის საულომ არ შექმნა ინფანტერიის რამდენიმე ნაწილი, თორემ რუსეთის ჯარს არაფერი შეუშლიდა ხელს თეიარანზე ვალაშქრებასა და არაქსის მთელი მარცხენა ნაპირის დაჭრობაში... ჯარის რეალური ორგანიზება*

სწორედ ნაპოლეონის ემისრებმა და გენერალ გარდანის მისიის წევრებმა შეისწავლეს ირანი სხვადასხვა კუთხით (ისტორია, გეოგრაფია, მოსახლეობა, ქალაქები, ვაჭრობა და სხვ.). რაც არაერთგზის არის აღნიშნული მკვლევართა მიერ³¹³.

საინტერესოა ფრანგი ისტორიკოსის, პოლ გაფარელის მიერ ნაპოლეონის აღმოსავლური პოლიტიკის შემდეგი შეფასება: *“სამწუხაროდ, ნაპოლეონმა ვერ გაიაზრა ვერც თავისი ინტერესები, ვერც თავისი პოლიტიკა, და თავი ტილზიტის მირაჟს დააბრძალებინა. სპარსეთი მან რუსეთს შესწირა: პირველი ისე მოიწყვიტა თავისი სახელმწიფოსაგან, რომ მეორე არ ჰყავდა მოპოვებელი, ბედისწერა კი მისი ძტრების [ინგლისელების] მხარეს აღმოჩნდა”*³¹⁴. ტილზიტის ზავის შესახებ ირანელი მეცნიერების მიერ გამოთქმული აზრი კი დღესაც მრავლისმეტყველია: *“აშკარა იყო, რომ ტილზიტის ზავის დადების შემდეგ საფრანგეთი აღარაფერს გააკეთებდა ირანისათვის საქართველოს დასაბრუნებლად”*³¹⁵.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, გენერალ გარდანის მისიის პოლიტიკურ ასპექტზე³¹⁶ შემდეგი დასკვნის გაკეთება შეიძლება: ნაპოლეონისა და ფათჰ-ალი შაჰის ინტერესები ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდა და სხვადასხვა მხარეს იყო მიმართული: იმპერატორისა – ირანის აღმოსავლეთით, ინდოეთში ინგლისელების წინააღმდეგ, შაჰისა კი – თავისი ქვეყნის ჩრდილო-დასავლეთით, რუსების წინააღმდეგ. იმ-

დაინფო მხოლოდ გენერალ გარდანისა და მისი ოფიცერების ჩამოსვლის შემდეგ, რომელთაც კაცები ჯარისკაცებს დაამსგავსებს”. G. Drouville, *op. cit.*, t. III, pp. 10, 13.

³¹³ Nicolas de Khanikoff, *Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie Centrale*, // *Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géographie*, t. VII, deuxième partie, Paris, 1864, p. 248; H. Dehérain, *La vie de Pierre Ruffin*, v. II, pp. 70-71; Ch. De Voogd, *op. cit.*, p. 248; *Russia and Britain in Persia, 1864-1914, A Study in Imperialism*, by F. Kazemzadeh, New Haven and London, Yale University Press, 1968, p. 100; ი. ნაჭყებია, ირანში გენერალ გარდანის მისიის (1807-1809 წწ.) მიზანი და შედეგები, // პროფ. შოთა ანდრონიკაშვილისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბილისი, 2000, გვ. 55-56.

³¹⁴ P. Gaffarel, *op. cit.*, p. 416.

³¹⁵ M.H. Kāvusi ‘Erāgī, H. Ahmadī, *op. cit.*, p. 41.

³¹⁶ გენერალმა გარდანმა ირანიდან წასვლისას თავის ანგარიშში სრულად ასახა ირანში მისიის 18 წუერის საქმიანობა. *État des travaux executés pendant la durée de ma mission en Perse*, 23.04.1809, CP, Perse, vol. 11. doc. 181, fol. 305r-308v.

უამინდელი საერთაშორისო პოლიტიკური ვითარების გამო საფრანგეთის იმპერატორის “დიდი აღმოსავლური პროექტი” არ განხორციელდა და, შესაბამისად, ნაპოლეონმა ფაქტობრივად შაჰს ვერც დაპირებული საქართველო დაუბრუნა³¹⁷. XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთი თავ გამოდებით იცავდა ამიერკავკასიაში მის მიერ უკვე დაპყრობილ ტერიტორიებს და წინ მიიწევდა³¹⁸. ფინკენშტეინში ნაპოლეონმა არ ან ვერ გაითვალისწინა, რომ რუსეთი კავკასიასა და კასპიისპირეთში, ხოლო ინგლისი ინდოეთში ადარასოდეს დათმობდნენ თავიანთ პოზიციებს. ტილზიტში კი ნაპოლეონის მიერ “*რუსების მიმართ ძირფესვიანად მხოლოდ წინა დღით შეცვლილ*”³¹⁹ გეგმებს ფაქტობრივად შაჰის ინტერესები აღარ დაემთხვა. როგორც გენერალი ეან-ბატისტ დიუმა წერს, წმ. ელენეს კუნძულზე გადასახლებულ ნაპოლეონს წარსულის გახსენებისას უთქვამს: “*ისინი, ერთი და მეორეც [ირანი და თურქეთი],*

³¹⁷ 1809 წლის აპრილში ნაპოლეონი ებრძოდა ავსტრიის ერცჰერცოგ კარლოსს, რომელიც დაამარცხა და 13 მაისს საფრანგეთის ჯარმა ევნა დაიკავა; თავად ნაპოლეონი კი 21-22 მაისს ესლინგთან დამარცხდა კარლოსთან ბრძოლაში. ესლინგთან დამარცხება, წარუმატებლობა ესპანეთში, ოკუპირებულ გერმანიაში ეროვნულ-პატრიოტული მოძრაობის გაღვივება – ეს იყო დასასრულის დასაწყისი. ნაპოლეონი ერფურტდან პარიზში 19 ოქტომბერს ჩაეიდა და თავად გაუბღვა ჯარს ესპანეთში. А. З. Маицкев, *Наполеон Бонапарт, Сухуми*, 1990, с. 543, 551-554.

³¹⁸ საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივში არსებულ დოკუმენტებში ამ საკითხზე შემდეგი ცნობებია: “*მაქვს აქტივი, გაეუვ ზენო თქვენს აღმატებულებას ასლი ანგარიშისა სპარსეთისა და საქართველოს მდგომარეობის შესახებ, რომელსაც ერთიან ზოგიერთი მოსაზრება რუსეთის მიერ იქ წარმოებულ ომზე. მის უდიდებულესობა იმპერატორ ალექსანდრეს ეს საბუთო 1811 წელს გადაეცა საქართველოს გენერალ-გუბერნატორის მიერ, რომელსაც მან აზიის ამ ნაწილში რუსეთის პოზიციის შესწავლა და ამ გეგმებზე მოსაზრების გამოთქმა დაავალა. მათი ცნობიდან მიღება შეიძლება. შორს არ არის ის დრო, როდესაც გონების დაძნელება, რომელმაც დღეს ევროპის ძველი ბალები მოიკლა, ჩანს, დაიწყებს მათ გახლეჩას, რაც ამ ბალებს უთუოდ დაასუსტებს, რუსეთს კი აზიასა და ინდოეთში თავისი ფართო გეგმების განხორციელების საშუალებას მისცემს”. Lettre de M. Libessart relative à l'aperçu sur la situation de la Géorgie, en date de Riga, 12.10.1820, MD, Russie, vol. 10, doc. 27, fol. 297r.*

“*(...) ჩემძღვე უკვე ითქვა და მეც დაეგეითესთ გაიქვირებ, რომ რუსეთი თავის გამარჯვებას მხოლოდ იმ ინტერესთა სხვადასხვაობას უნდა უმადლოდეს, რომელმაც სწრაფად გაითიშა ერთმანეთისაგან ყველა ეს ერი და მათ მცირედ აღიანსაც ყოველთვის წინ აღუდგება”. Letellie, Orientaliste St. Pétersbourg, 10.07.1832, MD, Russie, vol. 36, fol. 161.*

³¹⁹ Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, pp. 37-38.

გადამწვევტ მომენტში გაიქცნენ. ინგლისური ოქრო უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე ჩემი კომბინაციები”³²⁰.

აქ გასათვალისწინებელია ჯერ კიდევ 1839 წელს საფრანგეთ-ირანის ურთიერთობების შეფასებისას ლეფევერ დე ბეკუროს მიერ გამოთქმული მოსაზრება, რომელიც მკვლევართა ყურადღების მიღმა დარჩა: “ალექსანდრ რომიეს იმპერატორისათვის რომ მოეხსენებინა ვველა მოსაზრება იმ მისიაზე, რომელიც მას სიცოცხლის ფასად დაუჯდა, ხაეჭვო არ იქნებოდა, რომ ნაპოლეონი სპარსეთთან ალიანსის ყოველგვარ გეგმას, როგორც უსარგებლოს, უარყოფდა”³²¹. ჩვენი ვარაუდითაც, თავად ნაპოლეონს გენერალ რომიეს ანგარიში არ უნახავს. იგი ამ დოკუმენტს რომ გასცნობოდა, ვფიქრობთ, უფრო რეალურად შეაფასებდა ირანთან შემდგომი ურთიერთობის საჭიროებასაც და, შესაბამისად, ამ რეგიონში რუსეთთან და ინგლისთან დაპირისპირების სირთულესაც.

³²⁰ *ibid.*, p. 25.

³²¹ MD, Perse, vol. 8. fol. 239v.

TIMURAT-MIRZA და "VOCABULARIO ITALIANO, PERSICO ET TURCO"

საფრანგეთში "Vocabulario"-ს მოხვედრის მიზეზი და მისი გამოცემა. 1809 წელს საფრანგეთში გამოცემულ ანუ დე გარდანის ნაშრომს – "Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808", Paris-Marscille, 1809 – ერთვის "Vocabulario Italiano, Persico et Turco", რომლის ავტორადაც თეიმურაზ ბატონიშვილია მითითებული¹. ადრე იმის ჭეშმარიტებაში, რომ "Vocabulario"-ს² ავტორი ქართველი ბატონიშვილია, ეჭვი არც კი შეგვიტანია, რაც აღნიშნული გვაქვს კიდევ ნაპოლეონის თანამებრძოლისა და დიპლომატის, ცნობილი ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნის, ამედე ჟობერის "მოგზაურობის" ჩვენ მიერ გამოცემული ქართული

¹ ამ საკითხის შესახებ იხ.: გ. იმედაშვილი, თეიმურაზ ბაგრატიონის რუსთველოლოგიური ცვანი, // ლიტერატურული ძიებანი, V, თბილისი, 1949, გვ. 182-183; შ. ხანიაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილის "იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი", გაზ. "ლიტერატურა და ხელოვნება", 1950, № 39; О. П. Маркова, Восстание в Кахетии 1812 г. Москва, 1951, с. 221; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, ცხოვრება, თბილისი, 1972, გვ. 32, 37-38; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, შემოქმედება, თბილისი, 1974, გვ. 240-243; მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული უტიულები, II, თბილისი, 1975, გვ. 221-224; თეიმურაზ ბაგრატიონი, წიგნი ლექსიკონი. მასალები შერება, ანბანზე გააწყო, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გ. შარაძემ, თბილისი, 1979, გვ. 11, 175-194. თეიმურაზ ბატონიშვილის შესახებ აგრეთვე იხ.: თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ს. ყუბანეიშვილმა, თბილისი, 1964; თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბილისი, 1972; აღ. ბარამიძე, გ. შარაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), // ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბილისი, 1979, გვ. 642; თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბილისი, 1983; კ. შარაძე, XVII-XIX საუკუნეების ქართველი მოგზაურები, თბილისი, 1987, გვ. 54-59.

² ვოკაბულარი – [ლათ. vocabularium] – ჭრესტომათიის, სახელმძღვანელოს ან მისი ცალკეული ნაწილის ლექსიკონი (უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, შეადგინა მ. ჭაბაძე-ციხლაძემ, მესამე შესწორებული და შესესებული გამოცემა, თბილისი, 1989, გვ. 178). **Вокабуларий** – сборник слов для учебных и др. целей, напр. трехязычные шумеро-аккадо-хеттские таблички (14-13 вв. до н.э.), списки слов по тематическим группам в Египте, 1750 до н. э., // Лингвистический энциклопедический словарь, М., 1990, с. 258.

თარგმანის წინასიტყვაობაში³. ქვემოთ ვცდილობთ, პასუხი გავცეთ წამოჭრილ კითხვებს.

ნაპოლეონმა 1807 წლის სექტემბერში ირანში, ფათჰ-ალი შაჰთან კავშირის განსამტკიცებლად და ინდოეთში ლაშქრობის მოსამზადებლად გაგზავნა მისია, რომელსაც მეთაურობდა მისი ადიუტანტი, გენერალი კლოდ-მატიე დე გარდანი⁴, მისი უფროსი ძმა, პოლ-ანჟ-ლუი დე გარდანი, მისიის პირველი მდივანი იყო⁵. ირანის ტერიტორიაზე საფრანგეთის მისია 1807 წლის 4 ნოემბერს შევიდა, მხოლოდ ოთხი დღე - 11-15 ნოემბერი⁶ - დაჰყო თავრიზში და 4 დეკემბერს თეირანში ჩავიდა⁷. თავად ანჟ დე გარდანი ძალიან მალე - 1808 წლის 27 იანვარს - თეირანიდან ევროპისაკენ ჰამადანის, ბაღდადის, მოსკოვის, თოქათის, მარდინის, სივასისა და კონსტანტინოპოლის გზით გაემგზავრა⁸. ასე, რომ თავრიზში⁹ მან მხოლოდ თეირანისაკენ მიმავალ გზაზე გაიარა და თეიმურაზ ბატონიშვილს მისთვის "Vocabulario" სწორედ იმ დღეებში უნდა გადაეცა. აღსანიშნავია, რომ მოგზაურობის შთაბეჭდილებები ნაპოლეონის მიერ ირანში წარგზავნილ პირთაგან პირველმა - 1809 წ. - სწორედ ანჟ დე გარდანმა გამოაქვეყნა. საგანგებოდ უნდა ითქვას, რომ "დღიურის" სატიტულო ფურცელზე საერთოდ არ წერია ავტორის გვარი. განათლებული ევროპელი მკითხველი ტექსტის მიხედვით მიხვდებოდა მის ვინაობას¹⁰, გაუთვითცნობიერებელი კი - მისი ნაშრომის ბოლოს დართული "მიძღვნის" მიხედვით.

³ ამედე ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 15.

⁴ იხ.: პირველი ნარკვევი, შენ. № 63.

⁵ Ange de Gardane, *op. cit.*, p. 1.

⁶ ანჟ დე გარდანის ნაშრომს დართული აქვს მისიის გადაადგილების კალენდარი, რის საფუძველზეც ზუსტად გახდა შესაძლებელი ამ თარიღის დადგენა. Ange de Gardane, *op. cit.*, pp. 37-38.

⁷ გენერალმა გარდანმა ირანი 1809 წლის აპრილში საკუთარი გადაწყვეტილებით დატოვა და არა "1809 წლის მარტში შაჰის მოთხოვნით", როგორც ეს აღნიშნულია ზოგიერთ ნაშრომში. შდრ.: გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 33.

⁸ Ange de Gardane, *op. cit.*, pp. 80, 88, 98, 103, 114, 119.

⁹ როდესაც არ იბრძოდნენ, ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები თავრიზში ცხოვრობდნენ. E. Pakravan, Abbas Mirza, Paris, 1973, p. 183.

¹⁰ მაგ.: "ამჟეროდან ყაჭინამდე შეიდი საათის საუკლია... ერთ ბნთან დაეძინავდით. მისი სასახლე ერცეულია; ჩვეულებრივ იქ მხოლოდ პირველი სართულია: ეს მე ერთ

“დღიურზე” ორი გამოცემელია მითითებული: ლე ნორმანი (Le Normant) – პარიზში, ჟან მოსი (Jean Mossy) – მარსელში. ავტორის მოკლე “წინათქმამში” ანუ დე გარდანი წერს: *“ეს ჟურნალი კურთხევის მარტივი ჩანაწერებია: ის ეხება მანძილს ჟენეტიკებს შორის და მოსახლეობას. მე აქ ვურთავ Vocabulaire-ს იტალიურად, თურქულად და სპარსულად; თუმცა ის სრული არ არის, მოიცავს ყოველდღიურ ლექსიკას და შესაძლოა მოგზაურს გამოადგეს. პრინცმა თიმურათ-მირზამ (Timurat-Mirza) მე ის (Vocabulaire) თავრიზზე გაეღისას მომცა. ეს ქართველი სენიორი კათოლიკეა, დაახლოებით 45 წლისა, გამორჩეული თავისი ცოდნით (ses connaissances) და გაელენით (son crédit) თავრიზის კარზე”* (აქ და შემდეგ ხაზი ყველგან ჩვენია – ი.ნ.)¹².

“დღიურის” ავტორად და ლექსიკონის ადრესატად შ. ხანთაძემ საფრანგეთის ელჩი, გენერალი დე გარდანი მიიჩნია და არა მისი ძმა, ანუ დე გარდანი, რაც გ. შარაძემ შეასწორა¹³, მაგრამ იქვე დაშვებულია უზუსტობა, როდესაც “დღიურის” ავტორი პოლ-ანჟ-ლუი დე გარდანი, ჩანს, მისი ძმის სახელის – კლოდ-მატიეს – ანალოგიით ანჟ-მატიედ¹⁴ არის მოხსენიებული.

ანუ დე გარდანის “წინათქმის” ერთგვერდიანი, მსხვილი შრიფტით აკრეფილი ტექსტი ასე სრულდება: *“P.S. მე არ ვიცო ადმოსავლური ენები და არავითარი მონაწილეობა არ მიმიღია Vocabulaire-ის დაბეჭდვაში. მის მოწესრიგებაზე კი ბ-ნმა მოსიმ იზრუნა”*. სულ ეს არის თავად ანუ დე გარდანის ინფორმაცია “Vocabulario”-სა და

ოჯახურ ამბავს მაგონებს. პაპაჩემი სპარსეთის მეფეს და მის კარს ვერსაღზე მოუთხოვრებდა, ზოლო მათთვის სასახლის დიდებულების შესახებ რომ შეეკმნა წარმოდგენა. მარმარილოს კიბეც არ დაეიწყა”... Ange de Gardane. op. cit., p. 44.

ანუ დე გარდანის ნაშრომის ყველა აქ ციტირებული მონაკვეთის თარგმანი შესრულებულია ჩვენ მიერ.

¹² Ange de Gardane, Préface de l’Auteur. პროფ. გ. შარაძის ნაშრომში ამ უკანასკნელი წინადადების ბოლო ნაწილი ასეა წარმოდგენილი: *“... გამორჩეული თავისი ნაცნობობის წრითა და ქონებით თავრიზის კარზე”*. გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 241.

¹³ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 32.

¹⁴ იქვე.

მის ავტორზე. ის ფაქტი, რომ "Vocabulario" ჟან მოსის მიერაა გამოცემული, აღნიშნული აქვთ გ. იმედაშვილსა და შ. ხანთაძეს¹⁵.

თეიმურაზ ბატონიშვილის მოღვაწეობა ირანში 1803-1807 წლებში. თეიმურაზ ბატონიშვილი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის ვაჟი, პავლე ციციშვილის მიერ დავით და ფარნაოზ ბატონიშვილების რუსეთს გადასახლების ღამესვე¹⁶ – 1803 წლის 25 თებერვალს¹⁷ – გაიქცა ირანში¹⁸, სადაც უკვე იმყოფებოდა ერეკლე II-ის ვაჟი ალექსანდრე ბატონიშვილი¹⁹. საქართველოდან ირანში გაქცეული თეიმურაზ ბატონიშვილი მაშინვე ბრძოლაში ჩაერთო: 1803 წლის 9-11 მარტს იგი ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად ბე-

¹⁵ გ. იმედაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 182; შ. ხანთაძე, დასახ. გაზ., 1950, № 39.

¹⁶ თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, გვ. 35.

¹⁷ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 4.

¹⁸ სპარსელი ისტორიკოსი ასე გადმოგვცემს ბატონიშვილების ირანში გაქცევის ვითარებას: *"ალექსანდრე კაგლეს ძემ, კატერინა II მსგავსად, მოინდომა ირანიან ძეგლად დადებული ხელშეკრულების დარღვევა. ამ დროს ერეკლე ხანი გარდაიცვალა. ჩამოყარდა შუღლი და მტრობა ერეკლეს უფროს ვაჟს, გურგინ-ხანსა და ერეკლეს სხვა შვილებს შორის. ერეკლეს შვილი ალექსანდრე მირზა ირანში გაიქცა და დიდი პატივით იქნა მიღებული. (...) თეიმურაზ-მირზა, დედოფლის ვაჟიშვილი (სპარსელი ავტორი შეკლომით თეიმურაზს გიორგი XII შორე ცოლის, მარიამის ვაჟად მიიჩნევს – ი.ნ.) საქართველოდან გაიქცა და თავი ჩაგრულთა მფარველი ფაიშაჰის სასახლეს შეაფარა. თბილისის ვაჟიების მრავალწლიანი გვარი მოისპო. ისინი ერთიანად გადაასახლეს პეტერბურგში და მათი ღინასტიიდან აღარაინ დარჩა. მიუხედავად იმისა, რომ ირაკლი-ხანმა და გურგინ-ხანმა მოაჩივლა გამოუცხადეს უცხო ლაშქარს და ჭრისტიანულ სახელმწიფოს, ამის სანაცვლოდ ის მიიღეს, რომ საქართველოში მათი შვილების კვალი წაიშალა"*: აბდ ორ-რეზაყ დომბოლი, დასახ. ნაშრ., გვ. 115-116.

¹⁹ ალექსანდრე ბატონიშვილის შესახებ იხ.: შ. ხანთაძე, მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, // ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. 22B, თბილისი, 1961, გვ. 239-273; ლ. შენგელია, დასახ. ნაშრ., გვ. 18-30; მ. თოდუა, "შირე-გურჯი", // გაზეთი "მამული", № (29), ნოემბერი, 1990, გვ. 4-5; შ. ხანთაძე, ალექსანდრე ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), // "საქართველო. ენციკლოპედია", ტ. 1, თბილისი, 1997, გვ. 100; გ. იობაშვილი, ქართული პოლიტიკურ-დიპლომატიური აზრი XIX საუკუნეში. 1. ეროვნული ავტონომიის აღდგენის საკითხი და ქართული პოლიტიკურ-დიპლომატიური აზრი XIX ს-ის I მესამედში (დავით გიორგის ძე და ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონები), // ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ნაწ. II, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 1998, გვ. 326-340; ე. ორჯონიკიძე, ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ, ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები, თბილისი, 1999.

ლაქანში იბრძოდა რუსების წინააღმდეგ და ძლიერ გადაურჩა რუსთა ტყვეობას²⁰.

ქართველი ბატონიშვილები ფათხ-ალი შაჰმაც კარგად მიიღო. 1803 წლით დათარიღებულ ერთ ფირმანში შაჰი *“ამირებს ალექსანდრე მირზასა და თეიმურაზ მირზას დამოუკიდებელ ეაღიებად ამტკიცებს საქართველოში”*²¹. მეორე ფირმანში შაჰი ალექსანდრესა და თეიმურაზის ავტორიტეტზე დაყრდნობით საქართველოს *“ირანის სამფლობელოთა განუყოფელ ნაწილად”* იხსენიებს, რაც კახელების რუსეთის წინააღმდეგ ასაჯანყებლად იყო გამიზნული²². 1803 წელსვე ფათხ-ალი შაჰი იმერეთის მეფეს, სოლომონ II-ს, წერს, რომ უწარჩინებულესი ალექსანდრე მირზა და თეიმურაზ მირზა მის კარზე წარდგომის ღირსნი გახდნენ, მისი უზუნაესი ნება-სურვილი კი მათთვის რუსეთისაგან საქართველოს დახსნაში დახმარება იყო. ამიტომ შაჰმა მეფური კეთილგანწყობის ნიშნად ისინი გაგზავნა თავის *“თეალის სინათლესთან, აბას მირზასთან, ტახტის მემკვიდრესთან”*²³, რომელიც რუსეთის უშუალო მოსაზღვრე პროვინციას, აზერბაიჯანს განაგებდა. ამდენად, ქართველ ბატონიშვილებს მათი ანტირუსული ორიენტაციის გამო, ირან-რუსეთის დაძაბულ ურთიერთობაში ორივე მხრისათვის დიდი პოლიტიკური მნიშვნელობა მიენიჭათ: ერთმორწმუნე რუსეთის დაუძინებელი მტრები ყაჯართა ირანის პოლიტიკური პარტნიორები გახდნენ!

1803-1804 წწ. თეიმურაზი, ისევე როგორც ალექსანდრე ბატონიშვილი, აგრძელებდა საქართველოში დარჩენილ ახლობლებთან ურთიერთობას, რაც კარგად ჩანს აქტებში დაცული წერილებიდანაც²⁴. პაველე ციცინანოვი თავადაც²⁵ და ბატონიშვილის მიერ საქართველოში დატო-

²⁰ პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. “საქართველო”, 1916, № 144.

²¹ Акты, т. II, д. 1652, с. 802-803; Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. I. Подготовка к печати, перевод, комментарии и словарь М. Толуа, Кутанси, 1995, д. 163, с. 203.

²² Акты, т. II, д. 1654, с. 804; Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. I, д. 165, с. 204-205.

²³ Акты, т. II, д. 727, с. 362-363; Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. I, д. 164, с. 204.

²⁴ Акты, т. II, с. 101 (5.06.1803); д. 167 (27.10.1803), с. 103; сс. 288, 288-290 (29.03.1804), 161; д. 287 (29.04.1804), с. 159.

²⁵ Акты, т. II, д. 161 (5.10.1803), с. 100; д. 346 (31.07.1804), с. 184.

ვებული მეუღლის, ელენე ამილახერის, მეშვეობითაც ამაოდ ცდილობდა თეიმურაზის საქართველოში დაბრუნებას²⁶.

ბატონიშვილების ცხოვრება ირანში მეტად მძიმე უნდა ყოფილიყო: ვის უნდა მინდობოდნენ, როდესაც რუსებს აქტიური ურთიერთობა ჰქონდათ ირანის დიდმოხელეებთან²⁷? პ. ციციანოვი ყარაბაღის ხანის აბას ყულისაგან მისი ერთგულების დასამტკიცებლად ბატონიშვილების გაცემას მოითხოვდა²⁸; თეიმურაზისათვის თვალყურის დევნება დაევა-ლა ერევნის ხანს მეჰდი ყულის, რომელიც საიდუმლოდ რუსეთისაკენ იხრებოდა²⁹. ბატონიშვილებს უთვალთვალებდა თავრიზის ბეგლარბეგი აჰმედ ხანიც³⁰, რომელსაც 1804 წლის ზამთარში თავადი ციციანოვი საიდუმლოდ ურიგდებოდა: თუ ხანი ბატონიშვილებს განჯაში ჩაიყვანდა, საჩუქრებსაც მიიღებდა და მომავალში თავშესაფრის იმედიც ექნებოდა³¹.

ირანში თეიმურაზის მეტად აქტიურ პოლიტიკურ ცხოვრებაზე მეტყველებს სწორედ რუსეთ-ირანის პირველი ომის (1804-1813 წწ.) წინ ასლან ორბელიანისადმი³² გაგზავნილი წერილი, დათარიღებული 1804 წლის 12 მაისით: “(...) Ты смеялся надо мною, уехав отсюда, веду теперь шаха, сына его и весь Иран...”³³ 1804 წლის ზაფხულში, რუსეთ-ირანის ომის დაწყებამდე, გენერალი ციციანოვი ფათხ-ალი შაჰის პირველ ვეზირს, მირზა შაფისაც კი მოუწოდებდა ბატონიშვილების გაცემას და ემუქრებოდა: “... и кровью Персиян не намочены

²⁶ Акты, т. II, д. 343 (2.09.1803), с. 182.

²⁷ Акты, т. II, д. 1434, с. 702.

²⁸ Акты, т. II, д. 1695, с. 824.

²⁹ Акты, т. II, с. 604.

³⁰ Акты, т. II, с. 643.

³¹ Акты, т. II, д. 1656 (22.02.1804), с. 805.

³² ორბელიანი ასლან ნიკოლოზის ძე (1766–18..) – დაკითხული იყო ლაზარევის მკვლელობასთან დაკავშირებით. ცოლად ჰყავდა გიორგი ციციშვილის – გიორგი XIII-ის სიმამრის – ქალი (ანუ გიორგი XIII-ის მეორე ცოლის, მარიამის და – ი.წ.). იცოდა აღმოსავლური ენები – “თათრული, სპარსული, არამული, ჯალათაის”. მ. ბერძენიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, II, მასალები ბიოგრაფიული ლექსიკონისათვის, (ე-ჯ), თბილისი, 1983, გვ. 129.

³³ Акты, т. II, д. 345 (12.05.1804), с. 184.

*судят обильные нивы*³⁴. ამჯერად ბატონიშვილები უკვე რუსებისათვის იქცნენ მეტად ხელსაყრელ სასპეკულაციო პოლიტიკურ ფიგურებად. 1805 წლის 17 ივნისს პავლე ციციანოვი ფათქ-ალი შაჰისაგან არა მხოლოდ აღექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების, არამედ ლევან ბატონიშვილის³⁵ გაცემასაც მოითხოვდა³⁶.

1805 წლის 29 აგვისტოს გენერალი ციციანოვი თავად ჩარტორიჟისკის³⁷ წერდა, რომ გენერალმა გლაზენაჰმა ხელში ჩაიგდო ბაბახანის, მისი მინისტრების, აღექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების 36 წერილი, სადაც ისინი მთის ბელადებს, ირანის დახმარებით, რუსებისათვის გზების ჩაკეტვისაკენ მოუწოდებდნენ³⁸. 1805 წლის 29 აგვისტოს მეორე რაპორტით კი პავლე ციციანოვი ჩარტორიჟისკის ატყობინებდა, რომ 1805 წლის ზაფხულში, *ყაზახ თათრებთან* აბას მირზას ჯარის წარუმატებელი კამპანიის შემდეგ ბატონიშვილებმა დაკარგეს სპარსელთა ნდობა, რადგან შაჰის კარს უკვე აღარ სჯეროდა ქართველთა ერთგულება. ამ ბრძოლაში თეიმურაზ ბატონიშვილი მძიმედ დაჭრილა. ცნობები ამის შესახებ 1805 წლის 24 ივლისიდან 7 აგვისტომდე მონაკვეთში ხუთ სხვადასხვა დოკუმენტშია დაცული³⁹, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ რუსებისათვის ბატონიშვილის სიცოცხლის საკითხს პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდა.

რუსეთის დაზვერვა დიდი ყურადღებით ადევნებდა თვალყურს ორივე ბატონიშვილის მიწერ-მოწერას⁴⁰. 1805 წლის 29 აგვისტოთი

³⁴ Акты, т. II д. 1666, с. 809.

³⁵ ბატონიშვილი ლევან იულონის ძე (1785–1811) – იულონ ბატონიშვილის (ერეკლე II-ის ძის) და სალომე რევაზის ასული ამილახერის უფროსი ვაჟი. საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ განაგრძობს ბრძოლას მამის – იულონის გასამეფებლად. 1811 წელს იგი ღალატით მოკლეს ლეკებმა პეტრეს ციხესთან. მ. ბერძენიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 76–77.

³⁶ Акты, т. II с. 832. "*ჰრიტი ლეონ მირზა*" სომეხთა პატრიარქ დავითთან ერთად გენერალ გარდანის მიხისი წყევები 1809 წლის 6 მაისს ჟმჰაიძინში შეხვდნენ თბილისისაკენ მიმავალ გზაზე. Général J.-B. Dumas, *op. cit.*, p. 74.

³⁷ აღამ ადამის ძე ჩარტორიჟისკი (1770–1861) – პოლონეთისა და რუსეთის დიპლომატი. რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს გამგებელი.

³⁸ Акты, т. II, д. 1748, № 585, с. 848.

³⁹ Акты, т. II. с. 643; с. 717, д. 1467; д. 1737, с. 844; д. 1740, с. 843; с. 846.

⁴⁰ Акты, т. II, д. 321, с. 171 (28.08.1805).

დათარილებულ წერილში პაველ ციციანოვი ვარაუდობდა, რომ რადგან ქართველმა ბატონიშვილებმა ბაბა-ხანის ნდობა დაკარგეს, ისინი სხვა ქვეყანაში სცდიდნენ ბელს: *“(…) намерены теперь испытать еще счастья в другом месте и уйти к Туркам, или, может быть, и во Францию, чего почти также можно ожидать, ежели упомянутым мною в отношении к в.с. от 13-го августа под № 546, Бонапартиев эмисарь генерал Французской службы Ромье прибыл уже в Персию и имел с ними свидание”⁴¹*. ჩანს, სწორედ ამ ცნობის საფუძველზეა გამოტანილი შემდეგი დასკვნა: *“ზოლო რუსული დაზვერვის ცნობით, იმავე წლის აგვისტოში თეიმურაზი შეხვედრია სპარსეთში ჩასულ ნაპოლეონის ემისარს გენერალ რომიეს”⁴²*. ამ მოსაზრებას თავის ნაშრომში ი. ტაბაღუაც იზიარებს: *“1805 წლის აგვისტოში თეიმურაზი შეხვედრია ნაპოლეონის ემისარს – გენერალ რომიეს, რომელიც იმ ბნებში ნაპოლეონის სპეციალური დაკავლებით იმყოფებოდა ირანში”⁴³*. რუსეთის დაზვერვამ კი ალექსანდრ რომიეს მარშრუტი მხოლოდ მოგვიანებით დაადგინა: 1805 წლის 8 სექტემბრით დათარილებულ წერილში ჩარტორიესკი ციციანოვს სწერდა, რომ გენერალი რომიე ირანისაკენ ალექოს გზით გაემართა, მისი მისიის მიზანი კი ირანის პოლიტიკური და სამხედრო რეორგანიზება უნდა ყოფილიყო⁴⁴.

⁴¹ Акты, т. II, д. 317, Отношение кн. Цицианова к кн. Чарторыйскому, от 29-го августа 1805 года. № 591, с. 169-170.

⁴² გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 31. მკვლევარს თავის ნაშრომში ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი ციტატა არ მოჰყავს, უთითებს მხოლოდ წყაროს – Акты, II, стр. 169.

⁴³ ი. ტაბაღუა, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 13. ამ ცნობის მოტივსას მკვლევარი აქტებს ეყრდნობა – АСКАК, т. II, стр. 149. აქტების II ტომის 149-ე გვ-ზე არის სამი დოკუმენტი: საქმე № 261, დათარილებული 1803 წ. 16 თებერვლით, რომელიც 148-ე გვ-დან გადადის 149-ეზე; საქმეები №№ 262-263 – ორივე 1803 წ. 19 თებერვლით დათარილებული. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ნაპოლეონმა გენერალი რომიე მხოლოდ 1805 წ. მარტში გაგზავნა ირანში.

⁴⁴ რადგან რუსებს ფრანგი გენერლის გზაში დაკავების იმედი გადაუწყდათ, მაგრამ მეტად აშფოთებდათ მისი მოგზაურობის მიზანი, ამიტომ მის თავიდან მოსაცილებლად სხვა გზას მიმართეს. ჩარტორიესკი წერდა: *“სპარსეთის მხრიდან რაიმე უსაძოვრების თავიდან ასაცილებლად სხვა გზა, ვარადა უხვი მოსყიდვისა ფართო მნიშვნელობით, არ არის, ოღონდაც კი ბაბა-ხანს ფრანგ ემისარებზე გული აეუკრეკოთ... აქედან გამომდინარე, უსარგებლო იქნება გაეიმეორო, რომ თქვენთვის გამოყოფილი თანხა – 200 200 რუბლი სწორედ ამ საქმისათვის არის განსაზღვრული და მან მოსალოდნელი წარ-*

პ. ციციანოვისათვის გენერალ ნესვეტაევის მიერ წარდგენილ, 1805 წლის 8 დეკემბერთი დათარიღებულ რაპორტში წერია, რომ ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილები ფათ-ალი შაჰთან 1805 წლის ოქტომბერში ჩასულან⁴⁵, თუმცა დღე არ არის მითითებული. თავად გენერალ რომიეს მიერ გარდაცვალებამდე – 1805 წ. 12 ოქტომბერი – საგანგებოდ ტალიერანისათვის მეტად დეტალურად შედგენილ ანგარიშში⁴⁶ უკანასკნელი ინფორმაცია 4 ოქტომბრით თარიღდება, ხოლო ანგარიშის დასასრულს რომიეს მინაწერი: *“აი, მონსენიორ, ყოველივე, რისი შეგროვებაც შეეძლო ჩემი ჩამოსვლის შემდეგ ამ ქალაქში”*⁴⁷, გვაფიქრებინებს, რომ ამ რელაციაში მან ყველა მნიშვნელოვანი ცნობა შეიტანა. სამწუხაროდ, ალექსანდრე ან თეიმურაზ ბატონიშვილებისა და გენერალ რომიეს შეხვედრის შესახებ ცნობები არც ბატონიშვილების წერილებიდან. არც რუსეთის დახვედრის მონაცემებიდან არ ჩანს.

1805 წელს პ. ციციანოვის დაუთარიღებელ ანგარიშში წერილი შრიფტით საგანგებოდაა გამოყოფილი სათაური *“სანდო ცნობები”*, რომლის №3 პუნქტში წერია: *“ქართველი ბატონიშვილები ალექსანდრე და თეიმურაზი თათრების მიერ ბაბა-ხანის შვილის სასტიკი დამარცხების შემდეგ დარჩნენ ერევანში და იქ ალბათ ორი მიზეზით არიან: ან იმისათვის, რომ უფრო მოხერხებული იყოს საქართველოსთან მოლაპარაკების წარმოება, ან, როგორც ამბობენ, და ეს დასაზუსტებელია, იმიტომ, რომ ბაბა-ხანმა ამ მარცხიანი კამპანიის შემდეგ*

მატყაყ უნდა მოიტანოს, თუკი რაიმე მოულოდნელი წინააღმდეგობა არ გამოჩნდეს”.
Акты, т. II, л. 1809, с. 886.

ინგლისელები უფრო შორს წაიხილნენ და რომიეს დაქირაებული მკვლელი მიუჩინეს (CP, Perse, vol. 8, doc. 163, fol. 393r-396v; doc. 164, fol. 397r-398r; vol. 9, doc. 21, fol. 41r-42r. ყოველივე ამან ისე დაძაბა მდგომარეობა, რომ ამ საკითხის განხილვა დიპლომატიური ურთიერთობების ჩარჩოებს გასცდა და ფრანგი გენერლის გარდაცვალებიდან შეიძინა თვის შემდეგ პრესის ფურცლებზე გადაიანაცვლა (Moniteur, № 142, 22.05.1806).

⁴⁵ Акты, т. II, л. 1885, с. 916.

⁴⁶ CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 54r-60r. გენერალ რომიეს სიკვდილს იმ დროს აღმოსავლეთში მყოფი ფრანგი რეზიდენტები და რუსეთის ელჩი ოსმალეთში, ა. ი. იტალინსკი, ინგლისელებს მიაწერდნენ (CP, Perse, vol. 8, doc. 163, 164, 165, 169; vol. 9, doc. 8, 10, 18, 52; vol. 17; MD, Perse, vol. 6, doc. 19; Arch. Nat., AF, 1686, fol. 12; A. P. Иоаннисян, ук. соч., с. 99).

⁴⁷ CP, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 60r.

მათ უარი უთხრა სპარსეთზე, ე.ი. მათი [ბატონიშვილების] აღარ სჯერა და მათ ბედის საცდელად თურქეთში გადასვლა უნდათ⁴⁸. ალბათ ძნელი წარმოსადგენია, რომ მძიმედ დაჭრილი ბატონიშვილი თეიმურაზი ფაქობ-ალი შაჰის მხრიდან ნდობის დაკარგვის შემდეგ ერევნიდან თეირანში⁴⁹ შაჰის კარზე ჩასულიყო ფრანგი გენერლის სანახავად, რომელიც დედაქალაქში ირანის ქურთისტანის მხრიდან ჩავიდა.

არ არის გამორიცხული, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს, რომელსაც შეეძლო შეეტყო ირანში ფრანგი ემისრის მოსალოდნელი ჩასვლის ამბავი, ევროპაში წასვლაც მოესურვებინა. ამას გვაფიქრებინებს თავისი ერთი-ერთი ძმისათვის 1805 წელს თვისა და რიცხვის მიუთითებულად მიწერილი წერილი: *‘Причем, прошу вас покорно, ежели можно, достать для нас одну грузинскую историю, словарь (რომელი, არ არის მითითებული – ი.ნ.) и план всему свету, хоть французский, лишь бы хороший и легкий для дороги’*⁵⁰.

თავადი ციციანოვი მეტად ფხიზლად უთვალთვალებდა ბატონიშვილებს: ასტრახანში რუსეთის სხვადასხვა ქალაქებიდან ჩამოსულ ‘*жизиятц*’-ებთან ხომ არ ჰქონდათ ურთიერთობა, რაც ჩანს ასტრახანის სამოქალაქო გუბერნატორისადმი გაგზავნილი, 1806 წლის 10 იანვრით დათარიღებული მიმართვიდან. პავლე ციციანოვი სიკვდილამდე ცდილობდა⁵¹ თეიმურაზ ბატონიშვილის გადაბირებას⁵².

ირანში თავისი ყოფნის შესახებ მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს თავად თეიმურაზ ბატონიშვილი გვაწვდის: ეს ცნობები ეხება 1806 წ. პავლე ციციშვილის ბაქოსთან მოკვლის ამბავს⁵³, გენერალ გუდოვიჩის საქართველოს მმართველად წარგზავნას, 1807 წ. გენერალ ნესვეტაევის ბრძოლას ყარსში იუსუფ ფაშას⁵⁴ წინააღმდეგ, 1808 წ. გენერალ

⁴⁸ Акты, т. II д. 1749, № 585, с. 848.

⁴⁹ დაახლოებით 850-900 კმ.

⁵⁰ Акты, т. II, д. 350, с. 185.

⁵¹ Акты, т. II, № 42, с. 94.

⁵² Акты, т. II, д. 4387 (7.03.1805), с. 184.

⁵³ 1806 წ. თებერვალი.

⁵⁴ იუსუფ ფაშა (1747-1818) – ოსმალეთის იმპერიის დიდი ეეზირი (1798-1804 წწ.), წარმოშობით ქართველი. ამჟღე თობერი, მოგზაურობა... გვ. 87, 234.

გუდოვიჩის ბრძოლას ერეენის ასაღებად⁵⁵. წარმოდგენილი მასალა მოწმობს, რომ თეიმურაზს ირანში მეტად დაძაბული პოლიტიკური⁵⁶ და მძიმე სამხედრო ცხოვრება ჰქონდა, რაც როგორც ქართველების, ისე სპარსელების მხრიდან გამცემლობის ფონზე მიმდინარეობდა⁵⁷.

თეიმურაზ ბატონიშვილის საქმიანობაზე ირანში ანუ დე გარდანი კონკრეტულ ინფორმაციას არ გვაძლევს. ერეკლე II-ის შვილიშვილის თავრიზის კარზე სამხედრო დაწინაურების შესახებ პირველი ცნობა ეკუთვნის გენერალ გარდანის მისიის პირველ თარჯიმანს ჟოზეფ-მარი ტანკუნს და 1808 წ. 10 ივნისით თარიღდება: *“არტილერიას, რომელიც ირანში ფრანგების ჩასვლამდე თითქმის არ არსებობდა, მეთაურობს ქრისტიანი სენიორი, თიმურათ-ხანი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის ოჯახიდან”*⁵⁸. საეარაუდოა, რომ ქართველი ბატონიშვილის ამგვარი დაწინაურება სწორედ ფრანგების რჩევით უკვე ირანიდან ანუ დე გარდანის გამგზავრების შემდეგ მოხდა. არ არის გამორიცხული, რომ თეიმურაზის ასეთ საპასუხისმგებლო თანამდებობაზე დანიშვნა მხოლოდ მისი სამხედრო ნიჭით კი არ განისაზღვრებოდა. არამედ პოლიტიკური მოტივებითაც: ირანს თავშეფარებულ ანტირუსული ორიენტაციის ქართველ ბატონიშვილს მეტად მნიშვნელოვანი სამხედრო-პოლიტიკური ფუნქცია დაეკისრა რუსეთთან მეზობლი და ფინკენშტეინის ხელშეკრულების (4.05.1807) შესრულების მოსურნე სპარსელებისათვის – აღნიშნული ხელშეკრულების მე-3 და მე-4 მუხლებით ნაპოლეონი ფათჰ-ალი შაჰს ქართლ-კახეთის დაბრუ-

⁵⁵ თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, გვ. 72-73.

⁵⁶ Акты т. III, д. 117, № 185, с. 64; д. 407, № 1333, с. 225.

⁵⁷ Акты т. III, д. 93 (11.08.1806), с. 226.

⁵⁸ J. M. Tancoigne, *op. cit.*, pp. 165-166. ირანში თეიმურაზ ბატონიშვილის სამხედრო თანამდებობაზე აქტებში დაცული დოკუმენტები 1810 წლით თარიღდება: *“(…) Грузинский царевич Теимураз, сын последнего царя Георгия, начальствовавший в Персии над всею артиллериею”*... (Акты т. IV, д. 187, с. 948). გენერალ გარდანის მისიის ატაშე ადრიენ დიუპრე წერდა, რომ ირანში არტილერიის კორპუსი 840 კაცს ითვლიდა და *“ეს საქმე იცოდა მხოლოდ რამდენიმე ქართველმა, რომლებიც ადრე რუსების სამსახურში იღვნენ. მეზარმაზნეთა უმეტესობაც ქართველი იყო”*. Adrien Dupré, *op. cit.*, t. II, p. 295.

ნებას კპირდებოდა⁵⁹. იმ დროს სპარსელთა და თეიმურაზის ინტერესებიც ჯერ კიდევ ემთხვეოდა ერთმანეთს.

როდის უნდა დაწერილიყო "Vocabulario"? სპეციალურ ლიტერატურაში ამ საკითხის გამო აზრთა სხვადასხვაობაა. გ. იმედაშვილი (1949), შ. ხანთაძე (1950) და ი. ტაბაღა (1974) ამ საკითხს საერთოდ არ ეხებიან. რუსი მეცნიერი ო. პ. მარკოვა (1951) *ლექსიკონის* საკითხს ქართველ ბატონიშვილთა გენერალ გარდანის მისიის წევრებთან ურთიერთობის კონტექსტში განიხილავს და თეიმურაზის ავტორობის შესახებ ეჭვს გამოთქვამს: *‘Царевич Теймураз Георгиевич не мог быть автором этого словаря, так как ему в 1809 г. когда вышел словарь, было 27 лет, – он родился в 1782 г. К тому же занятия политической и военным искусством вряд ли могли благоприятствовать кропотливой работе по составлению словаря, его автор Теймураз – из старшего поколения. Кто именно, нам неизвестно’*⁶⁰.

მეცნიერი ბატონიშვილის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას გ. შარაძემ საგანგებო შრომები მიუძღვნა. 1972 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში ავტორი არ ეთანხმება ო. პ. მარკოვას ამ არგუმენტებს: *“აქ საქმე გვაქვს გაუგებრობათა მთელ წყებასთან: ჯერ ერთი, გაუგებრობაა ამ დროისთვის საერთოდ, და მით უმეტეს, სპარსეთში სხვა უფროსი თაობის თეიმურაზ ბატონიშვილის ძიება: თეიმურაზ გიორგის ძის გარდა, არც ერეკლე II და არც გიორგი XII შთამომავლობაში სხვას არავის რეშევიდა ეს სახელი*⁶¹. *მეორეც: ჩვენთვის დანამდვილებითაა ცნობილი, რომ სპარსეთში მაშინ გაქცეული იყო მხოლოდ ალექსანდრე ერეკლეს ძე, თეიმურაზ გიორგის ძე და ერთხანს ლეევან იულონის ძე ბატონიშვილები*⁶². არგუმენტი, რომ იმ დროისათვის ირანში სხვა უფროსი თაობის თეიმურაზ ბატონიშვილი არ იყო, მისაღებია; ამავე

⁵⁹ Alfred de Gardane, *op. cit.*, pp. 73-73.

⁶⁰ О. П. Маркова, *ук. соч.*, с. 221. იხ.: М. Броссе. «Кавказ», № 47, 1846.

⁶¹ დაეაზუსტებთ, რომ ერეკლე II-ის ვაჟის, ანტონ II კათალიკოსის საერო სახელი თეიმურაზი იყო: *“...თეიმურაზ იგივე შემდგომად კათალიკოსი ანტონი მეორე 8 წლისა”*... ცხოვრება მეფისა გიორგი მუთაკმეტისა აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანისაგან, თბილისი, 1978, გვ. 11.

⁶² გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 38.

დროს მეტად ანაგრიშგასაწევია ო. მარკოვას არგუმენტი იმის შესახებ, რომ ირანში გაქცეული თეიმურაზ ბატონიშვილი პოლიტიკითა და სამხედრო საქმეებით იყო დაკავებული და არ ეცლებოდა "Vocabulario"-ს შესადგენად, რაც კარგად ჩანს ზემოთ მოტანილი მასალიდან. ამ აზრს არ იზიარებს გ. შარაძე და ირანში *"პოლიტიკითა და სამხედრო საქმეებით ვართული"* თეიმურაზ ბატონიშვილის *"ლიტერატურულ-მეცნიერული საქმიანობის"* დამამტკიცებელი მაგალითები მოჰყავს: მათ შორის დასახელებულია თეიმურაზის *"სპარსეთში მგზავრობის დღიურები (1803-1804)"*, რომელიც მზადა გვაქვს გამოსაცემად⁶³. უნდა აღვნიშნოთ, რომ რუსი ისტორიკოსის ზემოთ მოყვანილ მსჯელობას მეტად ანაგრიშგასაწევი საფუძველი აქვს: *'Известный М. Броссе в некрологе царевича Теймураза, перечисляя его научные труды, не упоминает о работе над словарем'*⁶⁴.

მარი ბროსე აღნიშნულ ნეკროლოგში წერდა: *'Научившись в Персии персидскому и татарскому языкам, усовершенствовав в этой стране свое воспитание, он умел ценить и действительно ценил литературные разыскания, особенно же те, которые касались его отечества. Собрав мало по малу и составив себе Грузинскую библиотеку, он прилежно занимался чтением, выписками, переводами, составлением рассуждений о разных отраслях Грузинской словесности'*⁶⁵.

თეიმურაზ ბატონიშვილის ასაკი და აღმსარებლობა. ანუ დე გარდანიისათვის "Vocabulario"-ს გადაცემის დროს, ანუ 1807 წლის 11-15 ნოემბერს, 1782 წელს დაბადებული ბატონიშვილი 25 წლისა იყო და არა 45-სა. ამასთან იგი არც კათოლიკე არ იყო, როგორც ამას ფრანგი დიპლომატი წერს თავის "წინათქმამში".

აქ რამდენიმე კითხვა ისმის: რატომ მიიჩნია ფრანგმა შევალემ ქართველი ბატონიშვილი 20 წლით უფროსად? რატომ წარადგინა იგი კათოლიკედ? რატომ გადასცა თეიმურაზმა მას "Vocabulario"?

⁶³ იქვე, გვ. 36, 38.

⁶⁴ О. П. Маркова, ук. соч., с. 221.

⁶⁵ М. Броссе, Грузинский царевич Теймураз, «Кавказ», № 47, 1846.

აუცილებლად უნდა ითქვას, რომ XIX საუკუნის დასაწყისში ირანში წარგზავნილი ფრანგი და ინგლისელი დიპლომატები თუ სამხედროები ხშირად საკმაო ცდომილებით გადმოსცემდნენ ამა თუ იმ პიროვნების ასაკს. ასე, მაგალითად: 1789 წელს დაბადებული აბას მირზა 1807 წლის ნოემბერში⁶⁶ 18 წლისა იყო, ანუ დე გარდანმა კი იგი 27 წლისად მიიჩნია⁶⁷, მაგრამ ქართველი ბატონიშვილის შემთხვევაში მეტად დიდ – 20 წლიან – განსხვავებასთან გვაქვს საქმე.

რაოდენ მძიმე და დაძაბული ცხოვრებაც არ უნდა ჰქონოდა ირანში ლტოლვილ თეიმურაზ ბატონიშვილს, ძნელი წარმოსადგენია, 25 წლის ვაჟკაცი 45 წლის ჭარბავ მამაკაცად მიეჩნიათ, ან არ აღენიშნათ, რომ იგი, მაგალითად, ავადმყოფურად გამოიყურებოდა. მითუმეტეს, რომ იმ პერიოდში ირანში მყოფი ფრანგები თავის ნაწერებში მზვერავთათვის დამახასიათებელი პროფესიული სიზუსტით აღწერდნენ მოვლენებსა თუ პიროვნებებს⁶⁸. ანუ დე გარდანი კი წარმოგვიდგენს პიროვნებას, “*გამორჩეულს თავისი ცოდნითა და გავლენით თავრიზის კარზე*”. ეს ცნობა პოლიტიკურ მნიშვნელობას იძენს: რასაკვირველია, რუსეთთან საომარ მდგომარეობაში მყოფ აბას მირზას კარზე თავადაც რუსეთის წინააღმდეგ გაშმაგებით მებრძოლი ქართველი ბატონიშვილი ირანელთათვის მეტად სასურველი და მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ღირებულების მქონე პარტნიორი იქნებოდა.

აქ სხვა რამ არის გასაოცარი. ანუ დე გარდანი “დღიურში” საერთოდ აღარ ახსენებს თეიმურაზ ბატონიშვილს, თუმცა კი არაფერს

⁶⁶ Shāh-zādeh ‘Āzād-oddouleh Soltān Ahmad Mirzā, *op. cit.*, p. 360.

⁶⁷ Ange de Gardanc, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁸ ამედე ჟობერის თვალსაზრისით, რომელიც 1806 წლის ივნისში წარუდგინეს ფაშალი შაჰს, იგი დაახლოებით 40 წლისა იყო (ამედე ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 148). ე.-მ. ტანკუანის აზრით, 1807 წლის 15 დეკემბერს შაჰი დაახლოებით 40-44 წლისაა (J. M. Tancoigne, *op. cit.*, t. I, p. 168-169), ანუ დე გარდანის ცნობით კი 46 წლისა უნდა ყოფილიყო (Ange de Gardane, *op. cit.*, p. 50); 1808 წელს ინგლისელი დიპლომატის ჯეიმს მორიერის თანახმად, შაჰი 45-ოდე წლისა იქნებოდა (J. Morier, *Voyage en Perse*, t. I, p. 271). ალექსანდრ რომიე ერთადერთია ევროპელთა შორის, რომელიც ზუსტად აღნიშნავს შაჰის ასაკს – 35 წელს (CP, *Perse*, vol. 9, doc. 27, fol. 58v). თეირანში მისი ჩასვლის დროისათვის, 1805 წლის სექტემბერში, 1771 წელს დაბადებული მონარქი მართლაც 35 წლისა იყო. ევროპელთა ამგვარი შთაბეჭდილება გამომწვეული იყო მისი გარეგნული შესახედაობით, რაც მისი ცხოვრების წესით იყო განპირობებული.

ტოვებს უყურადღებოდ და დეტალურად აღწერს თავრიზში საფრანგეთის მისიის ჩასვლას, ჩამოთვლის იქ დამხვედურ ხანთა სახელებსა და საქმიანობას, აღწერს მათ მიღებას აბას მირზასთან, მეტიც, ტახტის მემკვიდრის ვეზირის ვაჟის – მირზა ქასანის მაგალითზე მამისადმი შვილის პატივისცემის გამოხატვის ამბავსაც კი ეხება⁶⁹. ობიექტურობის მიზნით უნდა აღინიშნოს, რომ თავად ანჟ დე გარდანის “ღლიური” მეტად საინტერესო და ანგარიშგასაწევი წყაროა XIX საუკუნის დასაწყისის ოსმალეთის იმპერიისა და ირანის ისტორიის შესასწავლად.

1770 წელს დაბადებული ალექსანდრე ბატონიშვილი 1807 წელს 37 წლისა იყო; მისი მიჩნევა 45 წლისად უფრო შესაძლებელია, ვიდრე მისი 25 წლის ძმისშვილის, თეიმურაზისა. იქნებ ანჟ დე გარდანს ორივე ბატონიშვილი ერთდროულად გააცნეს, შემდეგ კი მას ისინი ერთმანეთში აერია?

თეიმურაზ ბატონიშვილის აღმსარებლობის შესახებ გ. შარაძე წერს: “*შენიშენის ღირსია ის გარემოება, რომ თეიმურაზს სპარსეთში რჯული არ გამოუცვლია და მართლმადიდებელ ქრისტიანად დარჩა და მტკიცედ მისდევდა ქრისტიანულ კალენდარს*”⁷⁰. ამ ცნობის მოხმობის მიუხედავად, პატივემულმა მკვლევარმა, ჩანს, ეს ფაქტი თავად არ გაიზიარა ბოლომდე და მიზანშეწონილად მიიჩნია შემდეგი კომენტარის გაკეთება: “*A. M. de Gardane-ის ცნობა თეიმურაზის კათოლიკობაზე (Voyage... p. 1) ან გაუგებრობაა, ან შეიძლება თვით თეიმურაზმა უთხრა ასე, ფრანგების გულის მოსაგებად*”⁷¹. ამ მოსაზრების პირველი ნაწილი, რომ “*ცნობა თეიმურაზის კათოლიკობაზე გაუგებრობაა*”, საესებით გასაზიარებელია. მისი მეორე ნაწილი – “*ან შეიძლება თვით თეიმურაზმა უთხრა ასე, ფრანგების გულის მოსაგებად-ო*”, – გარკვეულ ეჭვს იწვევს.

საუკუნეთა მანძილზე ბაგრატიონთა სამეფო ოჯახის წარმომადგენელთ იძულებით თუ პოლიტიკურ მოსაზრებათა გამო ფორმალურად

⁶⁹ Ange de Gardane, *op. cit.*, p. 35-40.

⁷⁰ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 36.

⁷¹ იქვე, გვ. 36.

მიუღიათ ისლამი, რაც შემდეგ უარუყვიათ. მაგრამ გაცილებით ძნელი წარმოსადგენია, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს, ერეკლე II-ის ანდერძის მიხედვით⁷² საქართველოს ტახტის თუნდაც თეორიულ პრეტენდენტს, გაეფიქრებინა თავისი სარწმუნოების წამიერი სიტყვიერი უარყოფა და თავისი თავისათვის მხოლოდ იმის გამო დაებრალეობინა კათოლიკობა, რომ მეტი ღირსება შემატებოდა ევროპელის, თუნდაც ფრანგი დიპლომატის თვალში⁷³.

თეიმურაზ ბატონიშვილის დამოკიდებულება მართლმადიდებლობისადმი კარგად ჩანს თავად ციციანოვისადმი მიწერილ 1805 წლით დათარიღებულ მის საპასუხო წერილში: *“პირველ ჩუშნ ამან მოგვიზიდა თქუსნდამო, ვინამდგან კონსტანტინუპოლისა მართლმადიდებელთა იმპერატორთა მიერ ჩუშულ იყო დამყარებული პირუსლითცა მათ მიერვე საღმრთოთა გვირგვინითა შემკული ოჯახი ჩუშნი და ყოველთა ზედა ბაგრატიონთა წყალობანი მათ მიერნი უხუცბდნენ, როგორათცა პანკრატ კურატ-პალატსა ზედა და სხუათაცა, ვითარცა აცხადებენ ცხოვრებანი მოწმობითა სხუთა ენათა წერილთათა”*⁷⁴. რწმენისადმი ბატონიშვილის დამოკიდებულების შესანიშნავი მაგალითია 1832 წელს მ. ბროსესადმი მიწერილი ერთ-ერთი წერილის ნაწყვეტი, ერეკლე II-ის ბეჭდის წარწერის განმარტებით: *“შეორე ტაეაში ზმით სახელი გამოდის ე რ ე კ ლ ე და სწორეთ წაკითხვით*

⁷² *“(...) ანდერძისა ძლითა ნამდვილ ზღაპრწერილითა მეფისა ირაკლისგან ოთხისა დღითა წინათ სიკვდილისა, თხოვისამებრ დედოფლისა, - ჯერ იყო, რათა ემუფა პირველად პირმშოსა ძესა მისსა გიორგის, შემდეგ ძმასა მისსა იულონს, შემდეგ ამისა ძმასა მისსა მირიანს, მერეთ ვახტანგსა, მერეთ ალექსანდრესა და მერეთვე ფარნაოზსა. შემდეგომ ფარნაოზისა მეფობითი უფლება გარდავიდოდა მეფის გიორგისა შეიღზედ დაჯითზედ, მერეთ იოანეზედ, ბაგრატზედ, თეიმურაზზედ, მიხაილ და სხვა”*. პ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ., გვ. 57-58.

⁷³ ამ საკითხის გამო მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გენერალ გარდანის მისიის წევრის, ლეიტენანტ ტრეზელის, შემდეგი თვალსაზრისის მოყვანა: *“XVI საუკუნიდან XVIII საუკუნის ბოლომდე საქართველოს მართავენ ერთი დინასტიის წარმომადგენელი მეფეები სპარსეთის შუარეგლობის ქვეშ... ეს მეფეები იძულებულნი იყვნენ მიეღოთ მამაღიანობა, მაგრამ ვრი ინარჩუნებდა თავის სარწმუნოებას, თავის ზნე-ჩვეულებებს და თავისი კანონის თავისუფლებას”*. ი. ტაბაღა, ნაპოლეონ პირველის ემისარი საქართველოში, გვ. 157.

⁷⁴ Акты, т. II, д. 438, с. 184.

ე რ ი და ე კ კ ლ ე ს ი ა ვადიდუ, (ესე იგი:) მე, მეფემან ირაკლიმ, ქრისტეს მოციქულთა სჯულთა ვრი (ჩემი) და ეკლესია დიდებულეყავ და ჭეშმარიტიც არის, რომელ მამამან ამისა მეფისა ირაკლისამან *მ ე ფ ე თ ე ი მ უ რ ა ზ მ ე ო რ ე მ ა ნ* და ძემან მისმან პაპამან ჩემმან მეფემან ირაკლი მეორემან, მართლ-მორწმუნეთა ამათ მეფეთა და სახელოვანთა ძლიერთა გმირთა უწინარეს მათსა შეიწრებულნი წარმართთა მიერ სხვათა და სხვათა ვრი საქართველოისა და ეკლესია აღადგინეს, განამტკიცეს და განაძლიერეს ყოვლითურთ და სჯული იგი საღრმითთა ქრისტეს მოციქულთა უმეტეს აღაყვავილეს სრულიად საქართველოსა შინა”⁷⁵.

თავისი “წინათქმის” P.S.-ში ანუ დე გარდანი აღნიშნავს, რომ მან აღმოსავლური ენები არ იცოდა. ამიტომ სავარაუდოა, რომ თარჯიმანმა თეიმურაზ ბატონიშვილი სპარსულ ყაიდაზე *თიმურათ-მირზად* (Timurat-Mirza) ანუ მეფისწულად მოიხსენია⁷⁶. თეიმურაზ ბატონიშვილისა და Timurat-Mirza-ს იდენტიფიცირების თვალსაზრისით გასათვალისწინებელია გ. იმედაშვილის შემდეგი მოსაზრება: “თეიმურაზის ასეთი მისწრაფება ლექსიკოლოგიური კვლევა-ძიებისადმი, ჩანს, შემთხვევითი არ ყოფილა და არც ახალი. მას ეს მუშაობა გაცილებით ადრევე უნდა დაეწყო. თუ «Bibliographia Caucasica et Transcaucasica»-ს (СПб., 1874-1876, том I, Отделъ I и II, გვ. 344) ბიბლიოგრაფიულ ცნობაში მოხსენებული «Timurat (Theimuraz) Mirza, prince de Géorgie» ჩვენს თეიმურაზია. მაშინ მისი ლიტერატურული მუშაობის პროფილი უფრო ფართოდ წარმოგვიდგება”⁷⁷.

ჩვენ საგანგებოდ დავინტერესდით გ. იმედაშვილის მიერ მითითებული «Bibliographia Caucasica et Transcaucasica»-თი. ამ ნაშრომის ავტორი – არმიის კავალერიის მაიორი, რუსეთის საიმპერატორო გეოგრაფიული საზოგადოების წევრი და მოსკოვის საიმპერატორო უნი-

⁷⁵ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, გვ. 17.

⁷⁶ სპარსული ტრადიციით, როდესაც *მირზა* საკუთარ სახელს მოსდევს, შაჰის ანუ მეფის ძეს ნიშნავს, რაც შ. ხანთაძეს აღნიშნული აქვს. შტრ.: შ. ხანთაძე, დასახ. ნაშრ., 1950, № 39.

⁷⁷ გ. იმედაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 182-183.

ვერსიტეტის სამართლის ბაკალავრი მ. მიანსაროვი აზუსტებს, რომ "Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808"-ის ავტორი იყო ანჟ დე გარდანი, ელჩის ძმა და არა თავად ელჩი. როგორც ეს მანამდე ეგონათ. ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი აღნიშნულ ბიბლიოგრაფიაში ის არის, რომ მ. მიანსაროვი ეყრდნობა "მიძღვის" ტექსტს. მაგრამ მისგან განსხვავებით, Timurat-სა და Mirza-ს შორის ფრჩხილებში კითხვის ნიშნით უმატებს მეცნიერი ბატონიშვილის მისთვის ცნობილ სახელს – Theïmuraz – თეიმურაზი. მ. მიანსაროვი წერს: "(...) vient ensuite un vocabulaire italien-persan-turk, composé par Timurat (Theïmuraz?) Mirza, prince de Géorgie"⁷⁸ – "(...) შემდეგ მოყვება vocabulaire italien-persan-turk, შედგენილი თიმურათ (თეიმურაზ?) მირზას, საქართველოს პრინცის"⁷⁹ მიერ".

მ. მიანსაროვმა "Bibliographia"-ზე მუშაობა, რომელიც 4840 ერთეულს მოიცავს, 1859 წლიდან დაიწყო, მის შესადგენ ძირითად წყაროებს შორის კი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრთა ნაშრომებიცაა დასახელებული⁸⁰. ამიტომ სავარაუდოა, რომ მ. მიანსაროვი, თეიმურაზის თანამედროვე, იცნობდა ქართველი ბატონიშვილის – რუსეთის აკადემიის საპატიო წევრის (1837) მოღვაწეობასა და სამეცნიერო ინტერესებს. ამიტომ ჩანს, მან სახელი და ტიტული Timurat Mirza-ს ფორმით "Vocabulario"-ს შედგენასთან კავშირში,

⁷⁸ Bibliographia Caucasia et Transcaucasica. Опыт справочнаго систематическаго каталога печатнымъ сочиненіямъ о Кавказѣ, Закавказьи и племенахъ, эти края населяющихъ. Составилъ М. Міансаровъ, состоящій по армейской кавалеріи майоръ, действительный членъ И. Русскаго Географическаго Общества, кандидатъ правъ И. Московскаго Университета. Томъ I, Отдѣлы I и II. § 5, Путешествія 19 столетія, № 3000, СПб., 1874-1876, с. 344.

⁷⁹ ნაპოლეონის მიერ ირანში წარგზავნილი ფრანგები თავის ნაწერებში ირანის შაჰს, ფათჰ-ალის, სხვადასხვაგვარად მოიხსენიებდნენ: chah, prince, roi. სიტყვა prince-ს კი ფრანგები ხშირად ფათჰ-ალი შაჰის ვაჟების მიმართაც ხმარობდნენ. ამიტომ, სიზუსტისათვის, ქართულ თარგმანშიც სიტყვასიტყვით გადმოგვაქვს თეიმურაზის ტიტულის აღმნიშვნელი ფრანგული ტექსტი.

⁸⁰ მ. მიანსაროვი წერს: "4) Труды членовъ нашей Академіи Наукъ, указанныя въ Tableau général méthodique et alphabétique des matières contenues dans les publications de l'Académie Imperiale des sciences de St.-Petersbourg, 1872". М. Міансаровъ, Bibliographia Caucasia et Transcaucasica, с. I-II.

პირველად, ბიბლიოგრაფიაზე მუშაობისას სწორედ ანუ დე გარდანის “დლიურში” აღმოაჩინა. შესაძლოა, ეს არის იმის მიზეზი, რომ მ. მიანსაროვმა მისი სახელი Theimuraz – თეიმურაზი, აღნიშნული “Vocabulario”-ს შემდგენლის სახელს – Timurat Mirza-ს – თიმურათ მირზა-ს დაბეჯითებით ვერ დაუკავშირა.

“Vocabulario”-ს “მიძღვნა”. “Vocabulario Italiano, Persico et Turco”-ს წინ დართული აქვს იტალიურ ენაზე შესრულებული შემდეგი წარწერა – “მიძღვნა”:

VOCABULARIO
ITALIANO, PERSICO ET TURCO
COMPOSTO

Da Sua Altezza Serenissima TIMURAT MIRZA,

Principe di Giorgia:

DEDICATO

A M. de GARDANE, fratello della Sua Eccellenza

L'Ambasciatore di Francia apresso l'Imperatore

Di Persia⁸¹

ვოკაბულარი

იტალიური, სპარსული და თურქული
შეღებნილი

მისი უმაღლესობისა და უგანათლებულებსობის

თიმურათ-მირზას,

საქართველოს მთავრის მიერ

მიძღვნილი

ირანის იმპერატორის კარზე მისი ბრწყინვალემა

საფრანგეთის ელჩის ძმის

ბ-ნი დე გარდანისადმი

აღვნიშნავთ, რომ ნაპოლეონთან გენერალ კლოდ-მატიე დე გარდანისათვის გატანებულ 1809 წ. 30 მარტით დათარიღებულ წერილს თეიმურაზ ბატონიშვილი ასე აწერს ხელს: “საქართველოს მეფის გიორგის მეთაურობის ძე თეიმურაზ: ხელრთვა”⁸². ამიტომ ისმის კითხვა: ვინ არის “მიძღვნის” ავტორი – ანუ დე გარდანი თუ ჟან

⁸¹ წარწერის გრაფიკული გამოსახულება ზუსტად გადმოიქტანეთ.

⁸² CP, Persc, vol. 11, doc. 135, fol. 221r.

მოსი? თიმურათ-მირზა მოხსენიებულია როგორც Principe di Georgia ანუ საქართველოს მთავარი. აქ გასათვალისწინებელია სიტყვა Principe-ს შესახებ ბ. გიორგაძის შემდეგი განმარტება: "აღსანიშნავია ფრიად დამახასიათებელი ერთი გარემოება ჩვენში ნამყოფი მისიონერების კონცეფციის ნათელსაყოფად: საკითხი შეეხება იმას, რომ XVII საუკუნის დასაწყისიდან (და უფრო ადრეც) დაქუცმაცებული საქართველოს ცალკეული კუთხის მმართველებს უცხოელები მეფეებს (il Re-ს და la Regina-ს) კი აღარ უწოდებდნენ, არამედ მთავრებს (Principe და Principessa)"⁸³. ამ თვალსაზრისით, მეტად მნიშვნელოვანია თავად თეიმურაზ ბატონიშვილის, ერთ-ერთი უძველესი, მაგრამ უკვე გვირგვინდაკარგული დინასტიის წევრის დამოკიდებულება ტიტულისადმი და მისთვის კუთვნილი მაღალი წოდებისადმი პატივისცემის გამოხატვის მოთხოვნა.

ცნობილი ფრანგი ქართველოლოგის მარი ბროსესადმი⁸⁴ მიწერილ რამდენიმე წერილში მეცნიერი ბატონიშვილი დაბეჯითებით მოითხოვს თავისი ტიტულის შესაბამის ასახვას. 1. წერილი № 16, 1834 წ.: ბატონიშვილი უთითებს, რომ გზავნილზე მისი ტიტული ასე უნდა დაწერილიყო: "A Son Altesse Royale le prince Theimouraz (მის სამეფო უმაღლესობას მეფის ძეს თეიმურაზს) ანუ ესრეთ იგივე: A Son Altesse le prince Royale Theimouraz" (მის უმაღლესობას მეფის ძეს თეიმურაზს)".

2. წერილი №36, 1835 წ.: "(...) ამისათვის ქირით მიჭირავს და ადრესი წიგნისა ასე მოაწერეთ: "მათს უგანათლებულესობას საქართველოს მეფის ძეს თეიმურაზს, სანკტპეტერბურგს, ვასილის ოსტროვში მესამე ლინიაზე სახლსა შინა მანდავეუსსა № 15."

⁸³ ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, წერილები საქართველოზე. XVII საუკუნე. იტალიური ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბილისი, 1964, გვ. 13.

⁸⁴ მარი ფელისიტე ბროსე (1802-1880) – ფრანგი ორიენტალისტი, ქართველოლოგი. შეისწავლა პარზში დაცული ქართული ხელნაწერები. გამოაქვეყნა რამდენიმე ქართველოლოგიური ნაშრომი. აგრეთვე ქართული ენის გრამატიკის სახელმძღვანელოები. ნ. იოსავა, შ. ხანთაძე, ბროსე (Brosset), // ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2, თბილისი, 1979, გვ. 535-536.

ბრწყინვალეობით სსვათა თაეადებსა სწერენ საქართველოსასა ტიტულს და არა მეფის შვილებსა. მეფის შვილებსა სწერენ უგანათ-
ლებულესობით ანუ უმაღლესობით. ეს საქართველოს მეფის შვილების
ტიტულია ვაჟებისაყა, სძლებებისაყა და ქალებისაყა. ყოველნივე ისე
გეწერენ ყოველს ადგილიდამ. ამ ბოლოს ეამს თქვენს წიგნში
რადგანაყ შეეთომით იყო ტიტული ქართულში, მხოლოდ ამისათვის
მოვასსენე და მომიტევე”.

3. წერილი №30, 1838 წ.: “დიპლომი აკადემია ნაუკისა, რომელიც
მოეყა პოჩეტნი ჩლენს. მათს უგანათლებულესობას მეფის ძეს თეიმუ-
რამს წელსა 1838-სა

ტიტული იმაში ლათინურის წერილით:

Principem Serenissimum

Georgiae Principem Regium Equitem virrim.

თარგმანი ამისი ქართულად:

პრინცს უგანათლებულესს საქართველოს მეფის ძეს და კაეალერს.
ბოლო ფარნციყულად ასე ითარგმნება:

A son Altesse le czarevitsch Theimuraz prince de Géorgie”⁸⁵.

უფიქრობთ, მოხმობილი მასალა ნათლად აჩვენებს აღნიშნული
საკითხისადმი თეიმურაზ ბატონიშვილის დამოკიდებულებას.

ანუ დე გარდანის P.S.-ზე დაყრდნობით, სადაც იგი წერს: “შე არ
ვიყი აღმოსავლური ენები და არაეითარი მონაწილეობა არ მი-
მილია *Vocabulaire*-ის დაბეჭდვაში. მის მოწესრიგებაზე ბ-ნმა მოს-
იმ იბრუნა”, შეიძლება დავუშვათ, რომ “*Vocabulario*”-ს თავფურცელი
იტალიურ ენაზე მარსელელმა გამომცემელმა ჟან მოსიმ, ან მის
მიერვე შერჩეულმა იტალიური, ბერძნული, სპარსული და თურქული
ენების მცოდნე პირმა შეადგინა⁸⁶, ანუ-დე გარდანის “*a donat*” –
“შომცა” კი, შეცვალა სიტყვით “*composto*” – “შედგენილი”, შემდე-
გი პრინციპით: რადგან თეიმურაზმა გადასცა, იგულისხმება, რომ
შეადგინა კიდევ. შესაძლოა, ჟან მოსიმ ეს გამომცემლობისათვის მეტი

⁸⁵ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, გვ. 50-52, 59-60, 82-83.

⁸⁶ ჩვენ არ ვიცით, რა განათლება ჰქონდა ჟან მოსის: მხოლოდ გამომცემელი იყო იგი
თუ სწავლული-გამომცემელი.

ღირსების მისანიჭებლად გააკეთა, რაზეც ანუ დე გარდანმა უარი აღარ განაცხადა, - "Vocabulario" მას - ბ-ნ დე ბარდანს - თავად მისმა უმაღლესობამ და უგანათლებულესობამ, თიომურათი-მირზამ, საქართველოს მთავარმა მიუძღვნა! ამასთან, მინაწერით - "შის მოწესრიგებაზე ბ-ნმა მოსიბ იბრუნა," - ანუ დე გარდანმა წინდაწინვე დაიხდია თავი ყოველგვარი გაუგებრობისაგან.

XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში საფრანგეთში გამოცემულ ევროპელ ავტორთა "მოგზაურობებს" ხშირად თემატურად ახლო მდგომი. სხვა ავტორის ნაკლები მოცულობის ნაშრომები ერთვოდა. ავტორთა უმრავლესობა დიდი ყურადღებითა და პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა თავისი ნაშრომის წინასიტყვაობის წერას, რაც სამეცნიერო თვალსაზრისით მეტად ღირებულია, რადგან სწორედ მათი ანალიზის მიხედვითაა შესაძლებელი მრავალი მოვლენის აღდგენა. მაგალითად მოვიყვანთ ამედე ჟობერის "მოგზაურობის" პირველი გამოცემის წინასიტყვაობას, სადაც ავტორი საგანგებოდ გამოყოფს იმ პირთ, ვინც მას ნაშრომზე მუშაობისას დაეხმარა, და აკონკრეტებს, თუ ვინ რა მასალის გამოქვეყნების ნება მისცა⁸⁷.

იმ პერიოდში საფრანგეთში "მოგზაურობების" გამოცემასთან დაკავშირებით სხვაგვარი შემთხვევაც შეიძლება აღვნიშნოთ. მაგ., პარიზში 1818 წელს გამოცემული ინგლისელი დიპლომატის, ჯ. მორიერის პირველი "მოგზაურობის" ფრანგული თარგმანის მესამე ტომს ქმნის სკოტ-ვარინგის ნაშრომის⁸⁸ ფრანგული თარგმანი, რომელსაც სხვა დამატებებთან ერთად ერთვის ანონიმი ავტორის ნაშრომი "L'itinéraire inedit d'un voyage en Perse par Constantinople et l'Asie

⁸⁷ მაგალითისათვის მოვიყვანთ ნაწევებს: "ერთ-ერთმა მთვანმა (გენერალ დე გარდანის მისიის წევრმა), პატონმა პოლკოვნიკმა ტრეზელმა ნება დაძროო, გამოემქვეყნებინა მის მიერ თეირანში გაკეთებული ჩანაწერები ორ მეტად საინტერესო პროვინციაზე, რომლებიც დღესაც ნაკლებად ცნობილი. ბ-ნმა სერაბიმ, სომეხმა მასწავლებელმა, (...) ძალზე საჭირო ცნობები მომწოდა სპარსეთის სომხური მოსახლეობისა და იეზიდების სექტის შესახებ"... ა. ჟობერი, მოგზაურობა... გვ. 44-46.

⁸⁸ Scotte-Waring, Voyage de l'Inde à Shyrax, t. III, // J. Morier, Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure et Constantinople, fait dans les années 1808 et 1809, t. I-II, Paris, 1813.

Mineur, fait en 1805”⁸⁹. ეს ნაშრომი შეტანილია “Bibliographia Caucasica et Transcaucasica”-ში, სადაც მ. მიანსაროვი აღნიშნავდა, რომ გამომცემელი არ უთითებდა ამ “Itinéraire”-ის არც წყაროსა და არც ავტორს⁹⁰. მ. ა. პოლიევქტოვის ნაშრომშიც, მისი სპეციფიკიდან გამომდინარე, შეტანილია ჯ. მორიერის ნაშრომთა ბიბლიოგრაფია, სადაც “Itinéraire”-ი აგრეთვე ანონიმ ავტორს მიეწერება⁹¹.

აღნიშნული პერიოდის ფრანგი და ინგლისელი ავტორების “მოგზაურობების” შესწავლის შედეგად დაეადგინეთ, რომ ამ ანონიმური ნაშრომის ავტორი სწორედ გენერალ გარდანის მისიის თარჯიმანი, ჟ. მ. ტანკუანია. იგი თავისი “წერილების” წინასიტყვაობაში⁹² წერს, რომ ერთ სანდო პირს, რომელსაც არ დაასახელებს, მის მიერ 1807 წელს კონსტანტინოპოლიდან თეირანამდე გავლილი მარშრუტის ჩანაწერები ათხოვა. გარკვეული დროის შემდეგ ჟ.-მ. ტანკუანს ეს ჩანაწერები დაუბრუნეს, მაგრამ რაოდენ დიდი ყოფილა მისი გაოცება, როდესაც ჯ. მორიერის ნაშრომის ფრანგული თარგმანის შესამე ტომის დანართში მან შეიცნო ნაწევრები საკუთარი ხელნაწერიდან, რის გამოც სამართლიანი აღშფოთება გამოთქვა. ჟ.-მ. ტანკუანის თანახმად, განსაკუთრებით აღსანიშნავი ის იყო, რომ 1805 წელს ანონიმ მოგზაურს სწორედ ის მხარეები ჰქონდა გავლილი, რომლებიც მან 1807 წლის შემოდგომაზე გენერალ გარდანის საელჩოს წევრებთან ერთად გაიარა. ამასთან, ანონიმი მოგზაური რატომღაც ზუსტად იმ დროს და იმ ადგილებში ჩერდებოდა, სადაც საელჩოს წევრები⁹³.

⁸⁹ M. Miannarov, Bibliographia... §5, Путешествия 19 столетия, № 2999, с. 343-344.

⁹⁰ მ. მიანსაროვი წერს: “L'éditeur de cet itinéraire n'en a indiqué ni la source, ni l'auteur”. *idem*.

⁹¹ М. А. Полнсков, Европейские путешественники по Кавказу, 1800-1830 гг., Тбилиси, 1946, с. 128.

⁹² J. M. Tancoigne, *op. cit.*, p. ix-xj. დაეზუსტებთ, რომ ჟ.-მ. ტანკუანის “წერილები” “Bibliographia”-ში შეტანილი არაა. ის არც მ. ა. პოლიევქტოვის ნაშრომშია შეტანილი, რადგან კონკრეტულად არ მასუხობდა ამ ნაშრომის – “Европейские путешественники по Кавказу, 1800-1830 гг.” – მიზანს.

⁹³ ი. ნაჭყებია, ამედე ჟობერის ნაშრომი “მოგზაურობა სომხეთსა და სპარსეთში 1805-1806 წწ.”, როგორც წყარო XIX საუკუნის დასაწყისის მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიისათვის, სადისერტაციო ნაშრომი ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1990, გვ. 24, (ხელნაწერი).

“Vocabulario”-ს ავტორის საკითხისათვის. “Vocabulario Italiano, Persico et Turco”-ს განმარტების მიზნით წამძღვარებული აქვს მოკლე შესავალი სათაურით:

“მიმართვა მკითხველს

ძნელია ფრანგულ ანბანში მოძებნო [ისეთი] ასოები, რომელთა გამოთქმაც მუსტად შეესაბამება მოგიერთ არაბულ, სპარსულ და თურქულ ასოს. რამაც გააძულა სან ორმაგი ასოების გამოყენება, სან ერთი ასოს მეორესთვის მიმატება მათი განსხვავებული წარმოთქმის გადმოსაყვამად; თუმცა ეს სისტემა შორს უნდა იყოს აღმოსავლური ენების ძნელი და მძიმე გამოთქმის მანერის მუსტი წარმოდგენისაგან, მაინც შესაძლებელია მოგიერთი აღნიშვნის მეშვეობით ნაწილობრივ მაინც დაეძლიოთ ეს უხერხულობა. მკითხველს ვაფრთხილებთ, ეს მიმართვა ყურადღებით წაიკითხოს და ნაშრომის კითხვის დაწყებამდე შემდეგი დაკვირვებები გაითვალისწინოს: 1. *Ha*: ეს ასო მეტად ღრმად ჩაისუნთქება. 2. *Kha*: ამ ასოს კარგად წარმოსათქმელად უნდა წარმოიდგინო, რომ ნახველია ამოსაღები, ენა კი ნაზად ეხება რბილ სასასს. 3. *Ghain*: ის გამოითქმება როგორც პარიზელების ან პროვანსალებების გრასირებული *R*. 4. *Kaf*: ამ ასოს გამოთქმა მეტად უახლოვდება სიტყვა *Quoique*-ში ფრანგული *Q* გამოთქმას. 5. *Wau*: ის გამოითქმება როგორც მარკეტალი *ou* სიტყვა *oui*-ში. 6. *Hé*: როგორც ფშენიერი *H* სიტყვებში *hardi*, *hè!* ამგვარია ის ცელილებები, რომელთა შეტანაც ამ პატარა ეოკაბულარში ჩვენს მოვალეობად მივიჩნიეთ. სპარსელი პრინცი, ამ ნაშრომის ავტორი, სარგებლობდა ბერძნული და იტალიური ასოებით და ამიტომ ჩვენ ისინი ფრანგულით [ასოებით] გამოვსახეთ. რამდენიმე სიტყვა თავად ნაშრომზე. ავტორი მას სამ ნაწილად ჰყოფს: პირველი ცალკეულ სიტყვებს, მეორე – მოგიერთ მამრობით და მდედრობით სახელთა ბრუნებას მხოლობითსა და მრავლობითში, მესამე კი მრავალი მეტად საჭირო და გამოსადეგი მშნის უღლებას მოიყავს⁹⁴.

ინფორმაცია “Vocabulario”-ს ზოგად აღწერილობაზე პირველმა შ. ხანთაძემ გამოაქვეყნა. მისივე აზრით, ლექსიკონის წინასიტყვაობა

⁹⁴ Ange de Gardanc, *op. cit.*, // Vocabulario Italiano, Persico et Turco, Avis au lecteur, pp. 3-4. “Vocabulario”-ს საკუთარი პაგინაცია აქვს – 1-52 გვ.

მარსელელ გამომცემელ მოსის ეკუთვნოდა⁹⁵ და არა თავად “დღიურის” ავტორს *ანჟ-მატიე დე გარდანს*⁹⁶.

“მიმართვის” ანონიმი ავტორი “Vocabulario”-ს ავტორად სპარსელ პრინცს მიიჩნევს, რაც ბადებს ეჭვს, რომ “მიძღვისა” და “მიმართვის” ავტორები სხვადასხვა პირები არიან. ამ თვალსაზრისით შეიძლება დავუშვათ, რომ “მიძღვის” შემდგენელმა ჟან მოსიმ “Vocabulario”-ს ბერძნული ასოებით დაწერილი სპარსული და თურქული ნაწილების გაფრანგულება სხვა პირს დააეღა. “მიმართვის” ანონიმი ავტორისათვის ირანში გაგზავნილ მისიასთან კავშირში⁹⁷ ცნობილი იქნებოდა გვარი დე გარდანი და ნაშრომის ავტორად *სპარსელი პრინცი* დასახელდა, რადგან ანონიმ ავტორს ეცოდინებოდა ლექსიკონის შემდგენლის სოციალური მდგომარეობა – Principe, მის ცნობიერებაში კი ის იდენტიფიცირებული იყო ლექსიკონის მეორე ენასთან – სპარსულთან და შესაბამისად იმ ქვეყნის პრინცთან, სადაც მისია იყო წარგზავნილი.

გაუგებრობას იწვევს ერთი ფაქტი: რიგ ქართველ ავტორთა⁹⁸ მიერ “Vocabulario”-ს ავტორად მიჩნეულ თეიმურაზ ბატონიშვილს რატომ უნდა ესარგებლა ბერძნული დამწერლობით სიტყვების სპარსულ და თურქულ ენებზე გადმოსაცემად. ანჟ დე გარდანის ნათქვამი – “a donne” – “მომცა” და, სავარაუდოდ, ჟან მოსისეული წარწერა – “composto” – “შედგენილი”⁹⁹ დღეს ქართულად განსხვავებულად იქნა ინტერპრეტირებული: ერთი ვერსიით “*თეიმურაზ ბატონიშვილმა ირანში მყოფ საფრანგეთის ელჩის ძმას, გარდანს, სამენუელი*”¹⁰⁰, სხვა ვერსიით კი “*ირანში ელჩად მყოფ ფრანგ გენერალ გარდანს იტა-*

⁹⁵ შ. ხანთაძე, დასახ. ნაშრ., 1950, № 39.

⁹⁶ შდრ.: გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 241.

⁹⁷ ინფორმაცია ირანში გენერალ გარდანის მისიაზე გამოქვეყნებული იყო გაზეთ “მონიტორში”. Moniteur, № 61, 1 03 1808; № 76, 16 03 1808.

⁹⁸ შ. ხანთაძე, დასახ. სტატია, 1950; ა. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 76; გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ-ები: 1972, გვ. 32-38, 152; 1974, გვ. 240-242; 1979, გვ. 11., 175-194; ი. ტაბალუა, დასახ., ნაშრ., 1974, გვ. 13-14.

⁹⁹ კ. ხარაძე აგრეთვე წერს, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილმა “*სპარსეთშივე შეადგინა ‘იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი*”. კ. ხარაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 56.

¹⁰⁰ ა. აბრამიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 76.

ლიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი შეუდგინა¹⁰¹. აქ ჩნდება კითხვა: რა მიზნით ან როდის უნდა შეედგინა სხვა ქვეყანაში გადახვეწილ, პოლიტიკურ ინტრიგებსა და ომში ჩაბმულ საქართველოს უკანასკნელი მეფის ძეს, თეიმურაზ ბატონიშვილს, თუნდაც ნაპოლეონის მიერ წარგზავნილი ერთ-ერთი დე ვარდანიხათვის მისთვის არამშობლიურ - იტალიურ, სპარსულ და თურქულ ენებზე ლექსიკონი? სამწუხაროდ, ყურადღების მიღმა დარჩა ჯერ კიდევ 1949 წელს გ. იმედაშვილის მიერ გამოთქმული მეტად მნიშვნელოვანი კარაუდი: "(...) საფიქრებელია, რომ ამ ლექსიკონს, თუ ის მართლა თეიმურაზისაა, დართული ჰქონდეს ქართული შესატყვისობაც, რაც ბიბლიოგრაფიულ აღწერილობაში აღნიშნული არ არის"¹⁰².

ჩანს, რომ შ. ხანთაძისათვის 1950 წელს ცნობილი არ იყო¹⁰³ გ. იმედაშვილის ზემოთ აღნიშნული მოსაზრება, და თუმცა თავად მთლიანად არ უარყოფდა თეიმურაზის ავტორობას, საკითხს მაინც მეტად კრიტიკულად მიუღვა: "ისმის კითხვა: რისთვის დასჭირდებოდა თეიმურაზს ბერძნული ალფაბეტი? ხომ არ შეიძლება დაეუშუათ, რომ მას წარმოდგენილი სიტყვების გვერდით მიწერილი ჰქონდა მათი ბერძნული მნიშვნელობა, ხოლო ელჩმა არ ჩათვალა საჭიროდ და ამოაგდო. ამ კითხვაზე გადაჭრელი პასუხის გაცემა ჯერჯერობით არ შეეკიძლია. ღიად რჩება მეორე, თავისთავად მეტად საინტერესო საკითხიც: ჰქონდა თუ არა ლექსიკონს ქართული ნაწილი? როგორღაც ძნელი დასაჯერებელია, რომ ბატონიშვილი წარმოდგენილ სიტყვებს მათ ქართულ მნიშვნელობას არ მიაწერდა"¹⁰⁴.

ამიტომ, მიზანშეწონილად მივიჩნियთ თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ ენების ცოდნის შესახებ ქართველ მკვლევართა შეხედულებების მოხმობა. შ. მესხიას აზრით, "თეიმურაზის ირანში ყოფნას მისი მომავალი მეცნიერული მუშაობისათვის უაღრესად დიდ მნიშვნელობა ჰქონ-

¹⁰¹ ი. ტაბაღა, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 13-14.

¹⁰² გ. იმედაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 182-183.

¹⁰³ შ. ხანთაძე, დასახ. სტატია, 1950, № 39, აღნიშნავს, რომ ამ ლექსიკონის შესახებ დღემდე არაერთი ცნობა არ ყოფილა გამოქვეყნებული.

¹⁰⁴ იქვე.

და, მან აქ ყოფნისას შეითვისა სპარსული ენა და ბროსეს აზრით, *თურქულიც*“. თეიმურაზის რუსეთში მოღვაწეობაზე საუბრისას, შ. მესხია აღნიშნავს: *“თარგმანების განხილვიდან ირკვევა, რომ თეიმურაზს, გარდა სპარსულისა, თურქულისა და რუსულისა, სცოდნია ფრანგული, აგრეთვე ლათინური, როგორც ეს თეიმურაზის მიერ თარგმნილ «რომულნი სჯულნი»-დან ირკვევა, ხოლო ბერძნული კი – არა»¹⁰⁵*. ი. მეგრელიძე აღნიშნავს: *“თ. ბაგრატიონმა პეტერბურგში გაიღრმავა თავისი ცოდნა საერთოდ და ქართული, სპარსული, რუსული, ფრანგული, სომხური და ბერძნული ენებისა და ნაწილობრივ არაბული ენის ცოდნა კარგად გამოიყენა»¹⁰⁶*. ამ შემთხვევაში დასადაგენია, მეცნიერმა ბატონიშვილმა რომელი ენები რომელ წლებში ისწავლა.

მ. ბერძნიშვილი წერს: *“პეტერბურგში თეიმურაზი სწავლობდა ბერძნულსა და ლათინურ ენებს და სამეცნიერო მოღვაწეობას ეწევა»¹⁰⁷*. სხვა ცნობების თანახმად, თეიმურაზმა ირანში ყოფნისას საკმაოდ კარგად იცოდა სპარსული და თურქული ენები: ს. იორდანიშვილის შეფასებით, *“ეს დოკუმენტი (თეიმურაზ ბატონიშვილის მიერ თურქულად და სპარსულად თარგმნილი “დავითნი”) ცხადად მოწმობს, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილი თავისი დროისათვის ყოფილა ერთი საუკეთესო მცოდნეთაგანი თურქული და სპარსული ენებისა არა მარტო საქართველოში, არამედ თვით რუსეთშიც»¹⁰⁸*. თ. ენუქიძის აზრით, თეიმურაზ ბაგრატიონს ირანში ყოფნის შვიდი წელი უქმად არ გაუტარებია, შეისწავლა *სპარსული ენა* და გაეცნო სპარსულ ლიტერატურას¹⁰⁹.

¹⁰⁵ შ. მესხია, თეიმურაზ ბატონიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა), მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1982, გვ. 17, 20.

¹⁰⁶ ი. მეგრელიძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი როგორც რუსთველოლოგი, // ა. შანიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, “ორიონი”, თბილისი, 1967, გვ. 232.

¹⁰⁷ მ. ბერძნიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 36.

¹⁰⁸ თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცაყის კატალოგი. დამაზადა გამოსაცემად, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ს. იორდანიშვილმა, თბილისი, 1948, გვ. VII.

¹⁰⁹ თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, გვ. 5.

ირანში თეიმურაზ ბატონიშვილის *“სამწერლო-კულტურული საქ-
მიანობის”* განხილვისას, გ. შარაძე წერს: *“თეიმურაზმა აქ (ირანში)
შეიხწავლა სპარსული, თურქული, ფრანგული და იტალიური
ენები”*¹¹⁰. კერძოდ, ბატონიშვილს სპარსულიდან უთარგმნია *“ათნი
გვირგვინი, ქმნილნი ანუშირვან სპარსთა მეფისაგან”*¹¹¹...

თეიმურაზ ბატონიშვილმა რომ ნამდვილად კარგად იცოდა სპარსუ-
ლი ენა. მოწმობს პროფ. მაგალი თოდუას შემდეგი დასკვნა: *“მთელი
ხელნაწერი (“ფსალმუნნი”) თხზულება თეიმურაზისვე ხელითაა გადა-
წერილი მშვენიერი ნასხით”*¹¹². მ. თოდუა აღნიშნავს, რომ *“ფსალ-
მუნნი”-ს* თარგმანში ქართული ორიგინალის გავლენა მაინც იგრძნობა,
მაგრამ მისი დასკვნა – *“თეიმურაზი ზედმიწევნით ფლობს სპარსულ
ენას”*¹¹³ – კომენტარს არ საჭიროებს.

ამ ცნობებიდან ჩანს, რომ თეიმურაზმა ირანში კი არ დაიწყო
სპარსულის შესწავლა, არამედ იქ ჩასულმა უკვე ისეთ დონეზე იცოდა
ენა, რომ მნიშვნელოვან მთარგმნელობით მოღვაწეობასაც ეწეოდა.
ასეთ შემთხვევაში კანონზომიერად ისმის კითხვა: თუკი თეიმურაზ
ბატონიშვილი სპარსული ენიდან თარგმნიდა, რატომ დაწერა ბერძ-
ნული ასოებით სპარსული და თურქული სიტყვები?

ალექსანდრე და თეიმურაზ ბატონიშვილების მოღვაწეობა ირანში
რუსეთ-ირანის პირველი ომის (1804-1813 წწ.) დროს ევროპული წყა-
როების საფუძველზე ჯერჯერობით შესწავლილი არ არის, მაგრამ ის
კი უდავოა, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილს ფრანგებთან ურთიერთობა
ნამდვილად ჰქონდა. აქ მოვიხმობთ თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილს
მ. ბროსესადმი, რომელიც გ. შარაძეს, ი. ტაბალუასა და ზ. შარაშენი-
ძეს¹¹⁴ ციტირებული აქვთ თავიანთ ნაშრომებში, როგორც ნაპოლეონის
ემისრებთან ბატონიშვილის ურთიერთობის საბუთი: *“(...) კარგი არის
თუ ამ ხელად შეიძლებოდეს ჩემი წამოსვლა, დიახ, ვიცი, რომ მე*

¹¹⁰ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 35.

¹¹¹ იქვე, გვ. 36.

¹¹² მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები, II, თბილისი, 1975, გვ. 222.

¹¹³ იქვე, გვ. 223.

¹¹⁴ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 32; ი. ტაბალუა, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 13;
ზ. შარაშენიძე, დასახ. ნაშრ., 1984, გვ. 153.

თქვენის ქვეყანის წარჩინებულთაგანაც და საზოგადოდაც ყოველთაგან, ვითარცა თვით ნამდვილს მეფის შვილს, თვის მეყვის ისე პატივს მომაპყრობენ, ამისთვის უფრო, რომ მცირე ხანი არ არის ჩემგან მე ქვეყნის ცნობა. მე ისევ მაშინ სპარსეთში ვსცხოვრებდი, როდისაც ნიაპოლეონის დროს დიახ ჩინებულნი გვამნი, ვითარცა ლენერალ გარდან, ვგრეთვე სხვანი და სხვანი, ყოველთაგანე ცნობა და მეგობრობა მქონია. ახლა რომ მეაზიელეს საზოგადოებაში ვარ წვერთაგანი და მიწერ-მოწერაცა გვაქვს...¹¹⁵.

ჩვენ მიერ ამ ნაწყვეტის მოხმობის მიზანი სხვაა, კერძოდ: 1. თეიმურაზ ბატონიშვილი “სპარსეთის ხელმწიფის კარს მოსულ ჩინებულ გვამთა” შორის, ვისთანაც “ცნობა და მეგობრობა” ჰქონდა¹¹⁶, მხოლოდ “ლენერალ გარდანს” ასახელებს და არ ახსენებს მის ძმას – ანჟ დე გარდანს, რომელსაც “Vocabulario” გადასცა; 2. “*მეაზიელეს საზოგადოების წვერთაგანი*” ბატონიშვილი არ კითხულობს ბ-ნ დე ბარდანის, მისი ბრწყინვალემა საფრანგეთის ელჩის ძმისადმი ირანის იმპერატორის კარზე მიძღვნილ “Vocabulario Italiano, Persico et Turco”-ს და არ ინტერესდება ნაშრომის შემდგომი ბედით, თუმცა მ. ბროსესადმი მისი წერილების შესწავლიდან ნათლად ჩანს, რომ ბატონიშვილი ზედმიწევნით პედანტური პიროვნება იყო¹¹⁷; 3. გასაოცარია “*მისი უმაღლესობისა და უგანათლებულებლობის თიბურათი-პირზას*” დუმილი იმის გამო, რომ იგი მოხსენიებულია საქართველოს მთავრად და არა “*თვით ნამდვილი მეფის შვილად*”, რისი მაგალითებიც ზემოთ მოვიყვანეთ. 4. იცოდა კი თეიმურაზ ბატონიშვილმა ანჟ დე გარდანის “დღიურის” გამოცემის შესახებ და ჰქონდა კი მას თავად ეს წიგნი, რომელიც არ იხსენიება თეიმურაზ

¹¹⁵ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, გვ. 57.

¹¹⁶ მათ შორის კი აუცილებლად უნდა ვიგულისხმობთ ფელიქს ლაჟარი და ჟოზეფ-მარი ჟუანენი, რომელთაგან პირველი 1808 წელს, მეორე კი 1809 წელს იყო აპას პირზას კარზე. XIX საუკუნის 30-იან წლებში კი ორივე უკვე მეტად ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე იყო.

¹¹⁷ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, გვ. 7-102.

ბატონიშვილის ბიბლიოგრაფიული შემკვიდრების შემსწავლელ არც ერთ ნაშრომში?¹¹⁸

აქ კვლავ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მარი ბროსემ თეიმურაზ ბატონიშვილის ნეკროლოგში მის ნაშრომთა შორის "Vocabulario Italiano, Persico et Turco" არ ახსენა¹¹⁹. გაუგებარია, თუკი "Vocabulario" თეიმურაზ ბაგრატიონს ეკუთვნის, რატომ აიღო მან მის საფუძვლად იტალიური და არა ქართული ენა, რაც, ბატონიშვილის მთელ სამეცნიერო მოღვაწეობას თუ გავითვალისწინებთ, უფრო გასაგები იქნებოდა, ან თუნდაც მისთვის უკეთესად ცნობილი სპარსული ენა?

"Vocabulario"-ს სტრუქტურა. წყაროს შესასწავლად გადამწყვეტი მნიშვნელობა წყაროს ინფორმაციას ენიჭება¹²⁰. ამ ნიშნით "Vocabulario"-ს შეფასებისათვის მიემართეთ იტალიური, სპარსული და თურქული ენების სპეციალისტებს და მათი დახმარებით სამივე ენიდან ვთარგმნეთ ყოველი სიტყვა¹²¹. სიტყვები ანბანზე არ არის დალაგებული. ისინი ყოველდღიური ცხოვრების შემდეგ თხუთმეტამდე თემას მოიცავს. ესენია: რელიგია, ბუნების მოვლენები, ჰავა, დრო – საათი და კვირის დღეები, წელიწადის დროები, საკვები, ჯამ-ჭურჭელი, ფრინველები და ცხოველები, ცხიმი და საკმაზი, ხილ-ბოსტნეული, ნათესაობა, სხეულის ნაწილები, გრძნობათა ორგანოები, საწერი მოწ-

¹¹⁸ А. Цагарели, Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. III, СПб., 1894; ს. იორდანიშვილი, დასახ. ნაშრ., 1948; გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი – ბიბლიოგრაფი და კოლექციონერი, გამოკლევა და ტექსტი, თბილისი, 1974.

¹¹⁹ М. Броссе, Грузинский царевич Теймураз, «Кавказ», № 47, 1846. თეიმურაზ ბატონიშვილის მეგობრობასა და თანამშრომლობას მარი ბროსესთან აღნიშნავს ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგი, ისტორიკოსი და ლიტერატურათმცოდნე დავიდ ლენგი. D. M. Lang. A Modern History of Georgia, London, 1962, p. 90.

¹²⁰ გ. აღასანია, რ. კიქნაძე, წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები, თბილისი, 1988, გვ. 85.

¹²¹ უსარგებლობ შემთხვევით, მაღლობ გადაეუხადო "Vocabulario"-ს თურქული და სპარსული ნაწილების შესწავლაში დახმარებისათვის ჩემს კოლეგებს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახ. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომლებს პროფ. მარიკა ჯიქიას, მარინე შონიას და მერი ჩიჭუბავას; ხოლო იტალიური ნაწილის თარგმანში დახმარებისათვის – სოფიო ქარცივაძეს.

ყობილობა და სახლ-კარი. ამას მოჰყვება ზმნათა ინფინიტის ფორმები. სიტყვათა და ზმნათა ამგვარი თემატიკა მისი შემდგენლის ცოდნისა და ინტერესების მაჩვენებელია.

“Vocabulario”-ს მეორე ნაწილი ეთმობა სახელთა ბრუნებას, მესამე კი – ზმნათა უღლებას. აღსანიშნავია, რომ საწყისი იტალიური ენიდან სიტყვათა სპარსული და თურქული შესატყვისობანი ზოგ შემთხვევაში ზუსტი არ არის, ამასთან მისი სპარსული და თურქული ტრანსკრიბირებული ნაწილები საკმაოდ რთულია წასაკითხად, მითუმეტეს ამ აღმოსავლური ენების არმცოდნეთათვის.

“Vocabulario”-ს შესწავლისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იტალიურ ენას, როგორც საფუძველს, რომლიდანაც შემდეგ მისი სპარსული და თურქული ნაწილები იქნა შედგენილი. ამდენად, სამეცნიერო თვალსაზრისით, მეტად ღირებულია ვენეციის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორისა და ირანისტის – ბ-ნ ჯორჯო როტას (Giorgio Rota)¹²² თვალსაზრისი: ავტორმა “Vocabulario”-ში ლიტერატურულთან ერთად რამდენიმე სიტყვა არქაული ფორმით წარმოადგინა¹²³, საკვების ჩამონათვალში კი ჩრდილო იტალიის რეგიონის ლექსიკისათვის დამახასიათებელი რამდენიმე სიტყვის შეტანა საკმაოდ მრავლისმეტყველია¹²⁴. რაც შეეხება “Vocabulario”-ს გრამატი-

¹²² ჯ. როტა მოწვეული იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფესორ ვალერიან გაბაშვილის დაბადების 90 წლისთაეისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო კონფერენციაში მონაწილეობის მისაღებად, რომელიც თბილისში 2001 წ. 1-3 ნოემბერს ჩატარდა.

¹²³ Ange de Gardane, *op. cit.*, // Vocabulario Italiano, Persico et Turco: la persica – ატამი (p. 10), l'umbilico – მუცელი (p. 13), meco – ჩემთან ერთად (p. 25), Io era – მე ვიყავი (p. 29).

¹²⁴ *ibid.*: lessio – მოხარშული ბროხის ზორცის კერძი (p. 8); butiro – კარაქი (p. 9); l'anguilla – გველთევზას კერძი (p. 10); la cotogna – კომში (p. 10).

P.S. ჯ. როტამ მიზანშეწონილად მიიჩნია “Vocabulario”-ში მოცემული რამდენიმე სიტყვის მნიშვნელობის დაზუსტება. 1. Linguattola (გვ. 9) – (თანამედროვე იტალიურში – Sogliola) კამბალა, სვია. ლიტერატურული ტერმინი არ არის. უფრო ჩრდილოეთ იტალიის რეგიონისათვის დამახასიათებელი დიალექტური ფორმაა; 2. Noce (გვ. 13) – (Noce della piede, თანამედროვე იტალიურში Malleolo) ნიშნავდა ფეხის კოჭს. თეითონ Noce ნიშნავს ნიგოზს (ძირითადი მნიშვნელობა). 3. Polverino (გვ. 14) – მელნის ქვიშა. 4. Pugnere (გვ. 19) – (თანამედროვე იტალიურში Pungere), დაწესტ-

კულ ნაწილს, დოქტორ ჯ. როტას დასკვნით, მასში იტალიურ ენაზე სახელთა ბრუნებისა და ზმნების უღლების ნიმუშები იმდენად გამართულადაა მოცემული, რომ მისი შედგენა მხოლოდ იტალიური ენის ზედმიწევნით კარგ მცოდნეს შეეძლო და ამგვარი ნაშრომის დაწერა განათლებული უცხოელის მიერ ნაკლებ საეარაუდოა.

ანუ დე გარდანი თავის “წინათქმაში” “Vocabulario”-ში ენათა შემდეგ თანამიმდევრობას უთითებს: იტალიურს, თურქულსა და სპარსულს. ე. მოსის მიერ გამოცემულ “Vocabulario”-ში კი საწყის ენად კვლავ იტალიურია წარმოდგენილი, მეორედ – სპარსული და მესამედ – თურქული. ძნელი სათქმელია, “წინათქმაში” ენების ამგვარი წყობა დე გარდანის მიერაა დაწერილი აღმოსავლური ენების უცოდინარობის გამო, თუ ის გამომცემელმა ჟან მოსიმ შეცვალა. ენების ანუ დე გარდანისეული თანამიმდევრობა გვაფიქრებინებს, რომ მისი ავტორი ჯერ ოსმალეთში მოღვაწეობდა, შემდეგ კი ირანში. თუ ე. მოსის თანამიმდევრობას გავითვალისწინებთ, ავტორი, რომელიც ჩვენი აზრით მისიონერი იყო, უფრო საეარაუდოა, რომ ოსმალეთის იმპერიის მოსაზღვრე ირანის აზერბაიჯანში მოღვაწეობდა, სადაც ორივე ენა გამოიყენებოდა და სადაც თეიმურაზ ბატონიშვილიც იმყოფებოდა. დ. როტას მიერ ჩვენთვის გაწეული კონსულტაციისა და ჩვენი მოსაზრების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე შეიძლება ისიც კი ვივარაუდოთ, რომ “Vocabulario”-ს შემდგენელი წარმოშობით ჩრდილო იტალიიდან იყო.

ამასთან ისიც საინტერესოა, თეიმურაზს – მეფის ძეს, ტახტის პოტენციურ მემკვიდრეს, მეომარსა და პოლიტიკოსს – რატომ უნდა ჰქონოდა ისეთი ყოფითი ინტერესები, რომ თავის ნაშრომში ადამიანის ანატომიისა და ფიზიოლოგიის, მდაბიოთა სახლ-კარის, ნათესაობის, შინაური ცხოველებისა და ფრინველების აღმნიშვნელი სიტყვები თემე-

ვა. დაგესლვა, ტკიელის მიყენება; არქაული ფორმაა. 5. Locare (გვ. 20) – დაქორავება, დადებასაც ნიშნავდა (ლიტერატურული და არქაული მნიშვნელობა). ჯ. როტა უთითებს მის მიერ გამოყენებულ ლიტერატურას: Salvatore Battaglia, “Grande Dizionario della Lingua Italiana”, Torino, Utet, 1970-1998.

ბად დაელაგებინა და არ შეეცანა სამეფო რეგალიებისა და სამხედრო საჭურვლის აღმნიშვნელი არც ერთი ტერმინი, თუმცა 1806 წელს მას "დაეთარი თოფჩებისა სრული"; 1808 წელს კი "მცირე წიგნი პრაქტიკა არტილერიისა" დაუწერია¹²⁵! რაც შეეხება ირანში ყოფნისას სამხედრო ხასიათის ლიტერატურაზე მუშაობას, აქ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მას კონსულტაციას უწევდა ნაპოლეონის მიერ ირანში გენერალ გარდანის გაგზავნამდე აბას მირზას კარზე უკვე მყოფი ოფიცერი ოგიუსტ დე ბონტამ-ლეფორი. თუ გავითვალისწინებთ ბატონიშვილის ლტოლვას ცოდნისადმი¹²⁶, არ გამოვირიცხავთ, რომ აბას მირზას კარზე ყოფნის დროს მას ფრანგულის სწავლაც დაეწყო¹²⁷

¹²⁵ გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1972, გვ. 35-37.

¹²⁶ თეიმურაზ ბატონიშვილის ცოდნისადმი ლტოლვას მის მიერ იოსებ ენიკოლოფოვისადმი მიბარებულ ნიუთთა სიაში წიგნების რაოდენობაც მოწმობს: "თქვენო მაღალკეთილშობილესკე იოსებ ენიკოლოფოვო ვითხოვ შენის კატოხანის კეთილშობილეთისაგან და ჩემდამი ერთიკულებისაგან, რადგანაც ყოველთვის ჩემი საკუთარი იფაე, ჩემგან საქრეველული ვართულებითაგან ჩვენ მამამათ ნამსახური და ერთიკულის ჩამომელოისისაგან. ამ სითი რომელიც ნიუთები მოვამარე ათას რგას ათ წელიწადში, როცა მაშადა ერეინისკენ წამოსადნდა ჯარით და მეც თან ვიახლო იმ ყამად ეს ნიუთები, რომელიც თქვენ მოვამარეთ და იმ თქვენს ნუსხაზე უფალმა მანდაურის კვლეხისი კატრონმა, მღელღამ ტერაჯილიზამაც ხელი მოაწერა, ამ ნიუთებში მე ხხეა არა რა მინდა რა წიგნებს გარდა. ჩვიდმეტე ქართული წიგნი არის დიდი და წერილი, ბუთი სომხური წიგნი, ხამი თათრული ხპარსული წიგნი და ცხრა ფრანციკული წიგნები, ორიც კატარა წერილი წიგნი და ნაწერი ქაღალდები ვითხოვ ჩემს აღზრდილს და ნაჭირნახულებს სოლომონ ორნას ძეს რაზმაძეს მამაბარ სრულებით. სრულად საქართველოს მეყისი ძე თეიმურაზ" (უზის თეიმურაზ ბატონიშვილის მურის ბეჭედი). საქართველოს ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1448, საქმე № 9528. - ამ წერილის მოწოდებისათვის მადლობას ეუხდით საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის წამყვან მეცნიერ-თანამშრომელს. ისტ. მეცნ. დოქტორს, ქნ თეორ ორჯონიკიძეს.

¹²⁷ გენერალმა გარდანმა თავის დღემდე გამოუქვეყნებელ რაპორტში დეტალურად აღწერა ირანში მისი 18 წევრის საქმიანობა. საგანგებოდაა ხაზგასმული ფრანგი ოფიცრების მიერ ირანში სპარსული ენის შესწავლა, რაც მოწმობს მისი წევრთა მაღალ მასუბინსპეგებლობას. თეიმურაზ ბატონიშვილიან დაკავშირებით კი ამ ვარაუდს იმბტობამ გამოუთქვამთ, რომ გენერალი გარდანი სამხედრო-საინჟინრო საქმის კაპიტანის, არმან-ფრანსუა ლამის წარმატებულ საქმიანობას აღნიშნავს, რამაც ფრანგ ოფიცერს ხელი სპარსული ენის შესწავლამ შეუწყო: "ლამიძ ათ აბლეგაზრდ ხარსელის შეასწავლა ფორტიფიკაციის წესები და ტოპოგრაფიული ნახაზები; ეს აბლეგაზრდები იმედის მომცემნი არიან და მისი სამეფო უმაღლესობა (აბას მირზა) მათ განსაკუთრებული კეთილგანწყობით მოეპყრო". CP, Perse, vol. 11. doc. 181, fol. 305r-308, Etat des travaux executés pendant la durée de ma mission en Perse, 23.04.1809.

შ. ხანთაძის საგაზეთო წერილში "Vocabulario"-ზე მოცემული ცნობები საესებით საკმარისია ამ ნაშრომზე პირველი ინფორმაციის მისაღებად და პატივცემულ მკვლევარსაც ალბათ მხოლოდ ეს მიზანი უნდა აქონოდა. ისე კი, სპეციალისტთა ერთსულოვანი აზრით, რომელთაც კონსულტაციისათვის მიემართეთ, "Vocabulario" საგანგებო კვლევის ობიექტია: მისი ანალიზისას აუცილებლად უნდა იყოს გათვალისწინებული XVIII-XIX საუკუნეებში აღნიშნულ ენათა გრამატიკული ნორმები, "Vocabulario" კი უნდა შეჯერდეს ანალოგიური ტიპის სხვა მასალასთან. ისეთი დასკვნები, როგორიცაა სიტყვათა რაოდენობის დათვლა და მათი არსებით სახელებად თუ ზმნებად დაჯგუფება, საკითხისადმი მხოლოდ ზერეულ მიდგომა იქნებოდა, რადგან ზოგ შემთხვევაში საწყისი იტალიური არსებითი სახელი სპარსულ და თურქულ ენებზე ზედსართავით ან სულაც ზმნითაა გადმოცემული¹²⁸.

ჩვენი აზრით, "Vocabulario" დიდად ვერც მოგზაურს გამოადგებოდა, რადგან ბერძნული დამწერლობით გადმოცემული სპარსული და

¹²⁸ შტრ.: შ. ხანთაძე "Vocabulario"-ზე შემდეგ წერდა: "თეიმურაზის ლექსიკონი ჩვეულებრივი ლექსიკონის ფარგლებს სცილდება და აღნიშნულ ენათა ერთგვარ სახეობისაგან წარმოადგენს. ამაში დაგვარწმუნებს ლექსიკონის საერთო აღწერილობაც, რომელსაც აქვე ვიძლევი. (...) იგი მოთავსებულია 52 გვერდზე და აქვს საკუთარი პავინაცია. (...) მებუთე გვერდზე იწყება თვით ლექსიკონი. სიტყვები დაბეჭდილია სამ სვეტად: ჯერ იტალიური, შემდეგ სპარსული და ბოლოს თურქული. სიტყვების წყობა სავნობრივია. თეიმურაზის ლექსიკონი სამი ნაწილისაგან შედგება. პირველ ნაწილში წარმოდგენილია ცალკეული სიტყვების მნიშვნელობა, ჯერ სახელებისა და შემდეგ ზმნებისა. სულ წარმოდგენილია 257 სახელი და 150-მდე ზმნა. მეორე ნაწილი შეიცავს სახელების ბრუნებას. ბრუნებულია 9 არსებითი სახელი და რამდენიმე ნაცვალსახელი. მესამე ნაწილში მოცემულია ზმნების უღლება სხვადასხვა კოლოში და დროში. უღლებულია ოთხი ზმნა". შ. ხანთაძე, დასახ. ნაშრ., 1950, № 39.

გ. შარაძე წერდა: "ენლა უნდა ვთქვათ რამდენიმე სიტყვა თვით ნაშრომზე: ავტორმა ის სამ ნაწილად დაყო: პირველი შეიცავს ცალკეულ სიტყვას, მეორე - ზოგიერთი არსებითი სახელების ბრუნებას მხოლოდობითა და მრავლობით რიცხვში, ორივე სქესში (აღნიშნაით, რომ სპარსულ და თურქულ ენებში სქესი არ არის - ი.წ). მესამე კი ველაზე მეტად ხმარებულ და აუცილებელი ზმნების უღლებას. თეიმურაზ პაგარათიონის ამ შრომას დანართის სახით ანუ-მატიე დე გარდანის წიგნში უჭირავს 5-52 გვ. გვ. აქედან გვ. 5-22: Vocabulaire italien, persan et turc; გვ. 22-28. Déclinaison des noms გვ. 29-52. Conjugaisons des verbes. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა ლექსიკოლოგიური ნაწილი. იგი შეიცავს 428 ერთეულს სამ (იტალიურ, სპარსულ, თურქულ) ენაზე, მამასადაბე სულ 1284 სალექსიკონო ერთეულს. აქედან 828 სახელია, ხოლო 456 - ზმნა". გ. შარაძე, დასახ. ნაშრ., 1974, გვ. 242-243.

თურქული მონაკვეთების ლათინური ასოების მეშვეობით გაკეთებული ტრანსკრიფცია საკმაოდ რთული წასაკითხი, გამოსათქმელი და გასაგები უნდა ყოფილიყო აღმოსავლური ენების არმცოდნე პირისათვის. ამასთან, მოგზაურისათვის გამოსადეგი სიტყვების თვალსაზრისით “Vocabulario”-ს ლექსიკური ნაწილი საკმაოდ მწირია. თავად “Vocabulario”, ზემოთქმულისაგან დამოუკიდებლად, მეტად საინტერესო ძეგლია და მისი საგანგებო შესწავლა სასარგებლო იქნებოდა როგორც საქონათმცნიერო, ისე ისტორიის თვალსაზრისითაც.

როგორც უკვე ვთქვით, ანუ დე გარდანის “დღიურზე” დართულ “Vocabulario”-ს ლექსიკოლოგიურ ნაწილს მოსდევს გრამატიკული ნაწილი (რომელიც, შესაძლოა, არც “დღიურშია” სრულად წარმოდგენილი – ი.ნ.), რაც ჩვენი აზრით მისი ავტორის მიზანზე – მცირე მოცულობის გრამატიკის სახელმძღვანელოს შედგენის ცდაზე – მიუთითებს. თუმცა დასაფიქრებელია, რისთვის დასჭირდა ირანის სამხედრო სამსახურში მყოფ რუსების წინააღმდეგ მებრძოლ ქართველ ბატონიშვილს არა მხოლოდ ლექსიკონის, არამედ მისთვის არამშობლიურ, უცხო და უცნობ ენაზე – იტალიურზე – გრამატიკული ნაწილის შედგენაც.

საგულისხმოა ისიც, რომ “Vocabulario” მთავრდება ფრანგული სიტყვით – “Fin” – “დასასრული”. ეს ნამდვილად გამომცემლის მიერ მიწერილი სიტყვა უნდა იყოს, რადგან XIX საუკუნეში საფრანგეთში გამოცემული “მოგზაურობების” უმეტესი ნაწილი სწორედ ასე მთავრდება. მეტად უცნაურად გვეჩვენება, რომ “Vocabulario”-ზე გაკეთებული იტალიური “მიძღნა” მეტად მწირი ინფორმაციის მატარებელია. ჩვენი მოსაზრების განსამარტავად თავად თეიმურაზ ბატონიშვილს მივმართავთ და ამ მიზნით, საილუსტრაციოდ, პ. კარბელაშვილის ერთ ცნობას მოვიტანთ: *“ერთხელ, თეირანის მახლობლათ აბას მირზას ჯარი იდგა. მარტის გასულს 1804 წ. აქვე იყვნენ ბატონიშვილები აღუქსანდრე და თეიმურაზი. აქ თბილისის აოხრების ჟამს (1795 წ.) ტყვედ წაყვანილმა ვილაყ დედაკაცმა მთავრთა თეიმურაზს ერთი ქართული ხელნაწერი «მემოკლებითი ახსნა პერი არმენიის*

წიგნთა» ამით ნასიამოვნებმა თეიმურაზმა მაშინვე თავისი ხელით წააწერა ბოლოში: ქ. საქართველოს მეფის ძე თეიმურაზ ვიყავი რა თეირანს ხელმწიფებასა ფათალ-შაჰისასა, აბამ მირზას უკვე უბოძა ჯარი და ვიახელით ჩვენც თან მეფის ძე ალექსანდრე და მეფის ძე თეიმურაზ, გამოვედით თერანით მარტს, კმ, წელსა, ჩყდ, მოვარე მილაჯი იყო კმ, წელსა მას თავგობისასა. ეს წიგნი თერანის მღუდეს გარე ვსდევით რა მუნ, ტყვეს ვისმე ტფილისელს დედათაგანს გამოეგზავნა, რომელიც რომ ტფილის აღამაჰმად ხანის გამოსელის ვამსა ტყვე ქმნილ იყო¹²⁹. ამიტომ საინტერესოა: ნუთუ ანუ დე გარდანიასთვის ნაჩუქარ "Vocabulario"-ს გარდა იტალიურისა სხვა არავითარი წარწერა არ ჰქონდა?¹³⁰

შეიძლება დაეუშვათ ასეთი ვარაუდიც: "Vocabulario" შეადგინა ვინმე მისიონერმა, რომელმაც ის განათლებულ და ცოდნის მოყვარულ ქართველ ბატონიშვილს მიართვა სხვა მიზნით – იტალიური ენის შესასწავლად, თორემ ერეკლე II-ის შვილიშვილმა სპარსული ნამდვილად იცოდა, სავარაუდოა, რომ – თურქულიც. ასეთი ტიპის "Vocabulario" უფრო აღმოსავლეთში მოხვედრილ აღმოსავლური ენების არმცოდნე იმ განათლებულ ევროპელებს თუ გამოადგებოდათ, რომელთაც კლასიკური ენები იცოდნენ, ისეთებს, როგორებიც სწორედ ძმები დე გარდანები იყვნენ. ისე კი ირანში საფრანგეთის მისიის წევრთა საქმიანობაზე საუბრისას, ანუ დე გარდანი თავის "დღიურში" შემდეგს წერს: "(...) ყველა სპარსულად ლაპარაკს ცდილობს. რა სამწუხაროა, იყო ყრუ-მუნჯი! მე მესმის რამდენიმე სპარსული სიტყვა, რადგან ისინი ინგლისურია. საიდან მოდის ეს კავშირი!"¹³¹

¹²⁹ თავად პ. კარბელაშვილი თეიმურაზ ბატონიშვილის ნაშრომთა ნუსხას მისი შემდეგი თხზულებით იწყებს: "აღწერა აწინდელთა სპარსეთისა ყვენთა (ანუ შაჰთა) და გვარეულებისათვის ყაჯართა (1804-1811)". პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. "საქართველო", 1916, № 145.

¹³⁰ პ. კარბელაშვილი, თეიმურაზ ბატონიშვილი, გაზ. "საქართველო", 1916, №148.

¹³¹ "(...) Tout le monde cherche à parler la langue persanne. Qu'il est triste d'être sourd et muet! Je comprends quelques mots persans, parce qu'ils sont anglais. D'où vient ce rapport?" Ange de Gardane, op. cit., p. 73.

როგორც უკვე ვთქვით, თავად ანჟ დე გარდანი “წინათქმაში” აღნიშნავდა: “პრინცმა თიმურათ-მირზამ მე ის [ლექსიკონი] თავრიზზე გაეღიასა მომცა”; მაგრამ არ წერს, რომ ის თეიმურაზ ბატონიშვილმა შეადგინა. თუ გავითვალისწინებთ თეიმურაზ ბატონიშვილის შემდგომ სამეცნიერო მოღვაწეობას, ჩვენი აზრით, ევროპაში საქართველოს პოპულარიზაციის მიზნით იგი ირანში ნაპოლეონის ელჩის, გენერალ დე გარდანის ძმას, პოლ-ანჟ-ლუი დე გარდანს უფრო შესაფერის მასალას მიაწოდებდა და არა აღნიშნულ “Vocabulario”-ს, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო საქართველოსთან და ქართულთან.

ყოველივე ზემოთქმულის შემდეგ, შეიძლება იმის თქმა, რომ ეს “Vocabulario” თეიმურაზ ბატონიშვილის შედგენილი არ შეიძლება იყოს. საბოლოო დასკვნის გაკეთება კი ლექსიკონის დედნის სრული ექსპერტიზის საფუძველზეა შესაძლებელი, რა თქმა უნდა, თუკი ის “გადაურჩა ჟამთა სიავეს”¹³².

“Vocabulario”-ს მნიშვნელობა. ანჟ დე გარდანის მიერ “დღიურზე” “Vocabulario”-ს დართვა შემდეგი თვალსაზრისითაა მნიშვნელოვანი: თავისი მთავრობისათვის ინფორმაციის ჩასატანად¹³³ ანჟ დე გარდანი ირანიდან ევროპაში მისიის წევრთაგან ყველაზე ადრე – 1808 წლის იანვარში – გაემგზავრა და თავისი “დღიური” უკვე 1809 წელს გამოაქვეყნა. სწორედ ეს იყო ფათჰ-ალი შაჰის ტახტზე ასვლის შემდეგ, მის კარზე ნაპოლეონის მიერ წარგზავნილი ოფიციალური პირისა და თვითმხილველის პირველი გამოქვეყნებული ნაშრომი ოსმალეთსა და ირანზე. ჩვენი აზრით, მისმა ერთგვერდიანმა “წინათქმამ” გარკვეული კულტურული და პოლიტიკური ღირებულების მქონე ნიუანსი შემოიტანა: წიგნის პირველსავე გვერდზე მსხვილი შრიფტით აწყობილი ინფორმაცია მკითხველს აუწყებს, რომ *თავრიზის კარზე თავისი ცოდნითა და გაეღენით გამორჩეულმა ქართ-*

¹³² შ. ხანთაძე, დასახ. ნაშრ., 1950, № 39.

¹³³ 1808 წლის 18 მარტით დათარიღებულ წერილში გენერალი გარდანი საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრს შამპანის წერდა: “ჩემი ძმა, რომელსაც დაეკავალე ამ პრინცზე (მოამედ ალი მირზა) დაკვირვება ქერმანშაზე გაეღიასას უკეთ ჩავაპარესთ ანგარიშს”. Alfred de Gardanc, *op. cit.*, p. 157.

ველმა სენიორმა, პრინცმა თიმურათ-მირზამ ანუ დე გარდანს "Vocabulario" გადასცა. ამგეარად, შემთხვევითია თუ არა ეს დეტალი? რაში სჭირდებოდა ფრანგ დიპლომატს გადახვეწილი და პოლიტიკურ ინტრიგებში გახვეული იმ ქართველი პრინცის ასე ხაზგასმით აღნიშვნა, რომელსაც თავის "დღიურში" ადარ ახსენებს? ამ მომენტის გათვალისწინებით ვთვლით, რომ თეიმურაზ ბატონიშვილმა ირანის ტახტის პროფრანგულად განწყობილი მემკვიდრის კარზე თავისი გამორჩეული მდგომარეობით ფრანგი ემისრის თვალში გარკვეული პოლიტიკური წონა შეიძინა: ფინკენშტეინის ხელშეკრულების ფონზე თეიმურაზი საფრანგეთისათვის სასურველ პოლიტიკურ ფიგურად შეიძლება ქცეულიყო.

მანამდე, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული, ქართველ მეფეთა შორის ევროპაში ყველაზე ცნობილი მაინც ერეკლე II იყო¹³⁴. დე გარდანის "წინათქმის" წაკითხვის შემდეგ განათლებული ევროპელისათვის საქართველო თეიმურაზის სახელთან ერთად წარმოჩნდება იმ კულტურულ ქვეყანად, რომლის პრინციც ფრანგ შევალის ირანში მეტად ფასეულ საჩუქარს – სამენოვან "Vocabulario"-ს გადასცემს, რაც ნაპოლეონის თუნდაც განუხორციელებელი "დიდი აღმოსავლური პროექტის" ერთ-ერთ დეტალად და იმ ეპოქის საფრანგეთ-ირან-საქართველოს ურთიერთობის ერთ საინტერესო ეპიზოდად შეიძლება მივიჩნიოთ.

¹³⁴ ერეკლე II-ის სახელი საფრანგეთში კარგად რომ იყო ცნობილი, მოწმობს ჩვენი ნაშრომის პირველ ნაწილში მოტანილი მასალა.

R é s u m é

I. **Les missions de Napoléon en Perse et la Géorgie.** Au début du XIX siècle pour accomplir une expédition vers l'Inde, Napoléon a fixé son regard sur l'Asie. Donc, à partir de ce moment la Perse s'était retrouvé dans le champ des ses intérêts, en prenant une importance stratégique et s'intégra d'une manière stable dans son "grand dessein sur l'Orient". Pour mettre le contact avec Fath-'Aly Shah et sonder la situation sur place, en 1805 Napoléon envoya en Perse ses émissaires – Amédée Jaubert et Alexandre Romieu, puis, en 1806 – Jozeph-Marie Jouannin, Xavier de La Blanche et Auguste de Bontemps-Lefort. Au début de 1807 dans une situation internationale assez compliquée, Napoléon a ainsi résumé sa volonté: *"notre objet important est d'établir une triple alliance entre la France, la Perse et la Porte; de nous tracer un chemin aux Indes et de nous procurer des auxiliaires contre les Russes"*. D'après un conseil d'Amedée Jaubert l'Empereur a décidé de signer un traité séparé avec la Perse.

Les premiers jours du mars 1807 un ambassadeur persan Mirza Mohammad- Reza Qazvini est arrivé à Varsovie. En avril 1807 Napoléon a décidé d'envoyer en Perse une légation sous le commandement du général Claud-Mathieu de Gardane. Vers la fin d'avril 1807 l'envoyé persan fut appelé à Finckenstein. En conséquence des négociations franco-persannes, le 4 mai 1807, les deux pays ont signé au camp Impérial de Finkenstein un Traité d'Alliance entre la France et la Perse. De ce document comprenant 16 articles, pour notre sujet sont intéressants les articles 3 et 4: *"3. S. M. l'Empereur des Français, roi d'Italie, reconnaît la Géorgie comme appartenant légitimement à S. M. l'Empereur de Perse. 4. Il s'engage à faire tous ses efforts pour contraindre la Russie à l'évacuation de la Géorgie et du territoire persan, et pour l'obtenir par le traité de paix à intervenir. Cette évacuation sera constamment l'objet de sa politique et de toute sa sollicitude"*. Ces deux articles nous font poser

une question: quelles informations avait Napoléon sur la "Géorgie promise" au Fath-'Aly Shah.

Bien que la Géorgie ne heurtait pas directement les intérêts de Napoléon, le gouvernement français possédait déjà quelques informations sur ce pays. D'après ces données, la Géorgie – *belle et vaste contrée, soumise tributaire auparavant de la Perse*, d'après un traité de 1783 avec la Russie, fut ravagé et saccagé par Agha Méhémed (1795). Ces informations se sont aggravées par la fuite en Perse d'un des fils du feu roi Éréclé II, le prince Alexandre et sa lutte contre les Russes, ce qu'attestait la dissemblable orientation politique de la famille royale. Dans ces documents il est spécialement accentué une aspiration de la Russie d'une part de s'établir à partir de 1783 à Trébizonde sur la mer Noire, et de l'autre de s'assujettir les meilleurs ports de la mer Caspienne et surtout la fertile et riche contrée du Ghilan et Esterabad à cause de leurs positions avantageuses militaires et commerciales (Affaires étrangères, Mémoires et Documents, Perse, vol. 8, doc. 156, 157, 158).

Dans les relations d'Alexandre Romieu et Amédée Jaubert sont conservées les notions les plus importantes sur la Géorgie. Pour ce moment (1801) la Géorgie était liée avec la Russie, et la Perse lui-même était en guerre (1804-1813) avec cette dernière. D'après ces documents le comportement des Géorgiens envers les Russes était négatif; s'élargissait une information sur le mécontentement des autres membres de la famille du roi Éréclé II envers la Russie: s'enfuit également en 1803 en Perse le prince Teymouraz – un des fils du feu dernier roi de la Géorgie Guiorgui XII, un des petits-fils du roi Éréclé II et un des neveux du prince Alexandre. Déjà en octobre 1805 Alexandre Romieu ainsi estima le sort de la Géorgie: *"c'est à gouvernement de la Géorgie de voler aux secours de la Perse (...) il ne devrait exciter aucun regret, si sa chute ne compromettoit pas d'une manière alarmante l'équilibre général"*. On voit, que la Géorgie fut déjà entièrement condamnée à travers des intérêts politiques de la France et la Perse. (Affaires étrangères, Correspondances Politiques, Perse, vol. 8, doc. 133; Archives Nationales, AF, IV, 1686).

Il faut prendre en considération qu'après la mort à Téhéran (12.11.1805) du général Romieu, Amédée Jaubert est devenu le premier émissaire de Napoléon et le seul témoin français revenu de la Perse en Europe. Napoléon lui-même avait une grande confiance en lui, et pour cette raison, il n'est pas inclus, qu'il n'a pris que les informations fournies par Amédée Jaubert pour le Traité de Finkenstein, en premier lieu les articles 3 et 4, c'est-à-dire le facteur de la Géorgie. Par cela l'Empereur de la France a désigné un problème de l'importance essentielle de la Perse – une perspective de la restitution de la Géorgie: justement sur cette promesse furent construits les points cruciaux de sa politique orientale.

Donc, rédigeant et signant le traité de Finkenstein, ignorant complètement les intérêts de la Géorgie, découlés de sa propre exigence fugitive et la politique pragmatique, Napoléon promettait à la Perse une partie orientale de la Géorgie, – ancien royaume de Karthlie et Kakhétie, – laquelle pour se débarrasser du pénible joug séculaire des puissances musulmanes soit de la Perse, soit de la Turquie, fut obligée de devenir une province périphérique d'un pays coreligionnaire mais lointain et mal connu – de l'empire de la Russie – et devenir pour lui un appuis sûr en passage vers la Caspienne et l'Asie Central.

Le 9 juillet 1807, après 65 jours du traité de Finkenstein, Napoléon et l'Empereur de la Russie Alexandre I d'urgence ratifièrent à Tilsit un Traité de la Paix, où la question d'une importance vitale pour la Perse du Traité de Finkenstein – la restitution de la Géorgie – ne fut nullement prévue et dès lors ne fut plus utile.

Après la conclusion du deuxième traité essentiellement différent du premier, les instructions du général Gardane, qui était arrivé avec une grande partie de sa légation au Téhéran seulement en décembre 1807, ont été changées. D'après les nouvelles instructions de Napoléon il fallait négocier la paix entre la Perse et la Russie.

Le général Gardane se trouvait dans une situation très grave, car Fath-'Aly Shah justement réclamait l'exécution du Traité de Finkenstein et *de contraindre la Russie à l'évacuation de la Géorgie*. Au contraire, le ministre des relations extérieures de la France Champagny prévenait

le général Gardane de chercher à rapprocher la Perse et la Russie sans charger la France de l'embaras d'une discussion qui était déjà en dehors des intérêts de Napoléon. Donc, le gouvernement français n'avait plus le temps pour s'occuper de la Perse, Napoléon lui-même était obligé pour l'instant du moins, de renoncer à son grand dessein sur l'Inde...

Sur le fond tendu de diplomatie et de la politique internationale, Fath-'Aly Shah a reçu en février 1809 l'ambassadeur de l'Angleterre, Sir Harford Jones Brydges. Sous le signe de la protestation, mais plus à cause de sa carence dans les relations diplomatiques, provoquée par l'indifférence complète de la France envers la Perse, le général Gardane et sa légation ont quitté ce pays le 17 avril 1809.

Les princes géorgiens Alexandre et Teymouraz instalés à la cour d'Abbas Mirza, ont profité du départ en Europe du général Gardane et l'ont chargé des lettres pour Napoléon (Affaires étrangères, Corr. Pol., Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 231r; vol. 11, doc. 135). Les originales des ces lettres, datées du 30 mars 1809, ont étaient traduites par Amédée Jaubert – la première le 1 août 1809 et la seconde le 25 juillet 1809 (Affaires étrangères, Corr. Pol., Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 232v; vol. 11, doc. 136). Il faut croire que le Traité de Finkenstein fit naître l'espoir chez les princes géorgiens en l'aide de Napoléon pour restituer leur royaume, ce que fut bien reflété tant dans les originaux de leurs lettres, tant dans leurs traductions françaises. Les princes géorgiens réfugiés en Perse étaient très loin des évènements politiques qui se déroulaient en Europe. En envoyant les lettres à l'Empereur, ils n'ont pas prévu que le général Gardane lui-même retournait en France sans aucun résultat diplomatique, Napoléon fut refroidi pour l'expédition aux Indes et conformément pour la Perse aussi. A ce moment la Géorgie était déjà incorporé dans un espace géopolitique de sa puissante allié-rival – l'empire de la Russie. L'espoir des princes géorgiens Alexandre et Teymouraz que Napoléon – "distributeur des couronnes" ou l'Occident Chrétien aidera en restauration de l'ancienne famille royale géorgienne de Bagrationi, sortant du contexte politique internationale, s'est montré vain.

L'ambassadeur de l'Angleterre, Sir Jones Harford est entré à Téhéran le 14 février 1809. Il appelait les persans de pousser la guerre contre la Russie avec vigueur, car par cette manœuvre il prétendait porter de grands coups à la France et défendre les Indes de toute irruption étrangère. Il assurait Fath-'Aly Shah de faire restituer la Géorgie en disant que *"les armées persanes appuyées des trésors de l'Inde la reconquerraient sans peine"* ce que le premier drogman de la légation française Joseph-Marie Jouannin, laissé par le général Gardane en Perse, qualifiait comme *"le caméléonage politique mal calculé"* (Affaires étrangères, Corr. Pol., Perse, vol. 14, doc. 289). Alors, après le traité de Tilsit la Géorgie a pris sa fonction politique dans l'opposition Anglo-Russe.

Les renseignements des membres des ambassades anglais témoignent l'importance de la Géorgie pour la Perse. D'après les informations de Tomas Sheridan, un des membres de la légation de Sir Harford Jones, le vizir influent du prince héritier présomptif de la Perse Abbas Mirza – Mirza Bozorg a déclaré en 1810 au représentant de la Russie le baron de Vrede que *"l'essence du traité avec la France fut la restitution de la Géorgie"* (Jones Brydges, 1834, p. xxiv).

Dans les négociations anglo-persanes en Londres, le sujet de la Géorgie également resta une question la plus importante pour la Perse. Pendant tous les entretiens l'ambassadeur persan en Angleterre aux années 1809-1810 Mirza Abul Hassan Khan, posait une question de l'évacuation et de la délibération de Tbilissi (*Tiflis*) de griffes de la Russie. Mais le gouvernement anglais toujours continuait envers la Perse sa politique éprouvée et constante de la promesse et corruption, ce qui contribuait la permanence de la guerre entre la Russie et la Perse. Pendant ces négociations c'était Tbilissi qui a pris la fonction de l'importance stratégique, car en cas de sa "restitution", les persans auraient pu s'accomplir le but de leur efforts constants – une espoire ou une possibilité de la conquête de la Géorgie orientale (Mirza Abul Hassan Khan, 1988, pp. 60, 64, 69, 117, 119, 164).

James Morier, un des membres de la légation de Sir Gor Ouseley, écrivait également que quand en 1812 dans une des conférences avec Mirza Bozorg fut discutée l'utilité de la Géorgie à la Perse, comme la possession, *"ce ministre fit une remarque qui caractérise fort bien un logicien asiatique: ceci, dit il, en touchant sa barbe, n'est pas utile, mais c'est un ornement"* (Morier, 1818, p. 217). On voit, que ce commentaire du diplomate anglais est assez expressif. Donc, en ce temps concret de l'histoire, la défense *"de la meilleure perle dans la couronne du roi d'Angleterre"* – des Indes, contre l'expédition française, a pris *"un ornement"* de la Perse – la Géorgie, ce que fut prédéterminé par son intégration dans l'empire de la Russie.

Par le Traité de Finkenstein qui fut essentiellement le premier accord militaire et politique entre la Perse et un État européen, ayant dressé en vertu de la perspective de *"la restitution"* de la Géorgie à la Perse, par la politique orientale de Napoléon, la Géorgie a pris une portée internationale. Déjà en 1839 cette politique de Napoléon fut évaluée par un auteur français de la façon suivante: *"La Traité de Finckenstein était dirigé à la fois contre l'Angleterre et la Russie. (...) La stipulation relative à la Géorgie était la plus précieuse pour la Perse, elle était même la seule qui lui fut utile, les autres ne lui imposant que des charges..."* (Affaires étrangères, Mémoires et Documents, Perse, vol. 8, fol. 241v-242r).

A cause de la situation politique de l'époque *"les grands desseins sur l'Orient"* de Napoléon ne furent pas réalisés, la Géorgie n'était plus *"constamment l'objet de sa politique et de toute sa sollicitude"* et, en conséquence l'Empereur de la France n'a pas *"restitué"* la Géorgie *"promise"* au Shah. Napoléon n'a pas prévu que la Russie n'abandonnerait jamais ses positions dans le Caucase et sur la Caspie (Affaires étrangères, Mémoires et Documents, Russie, vol. 10 doc. 27, fol. 297r; Russie, vol. 36, fol. 161), l'Angleterre – aux Indes. Donc, en Tilsit les buts de Napoléon *"éprouvants à la veille d'une transformation profonde à l'égard de la Russie"* (Général J.-B. Dumas, 1915, pp. 37-38) ne coïncida plus aux intérêts de Fath-'Aly Shah.

II. Timurat-Mirza et "Vocabulario Italiano, Persico et Turco". Bien que les détails des relations entre les membres de la légation du général Gardane et les princes géorgiens Alexandre et Teymouraz en Perse n'étaient pas étudiés d'après les matériaux français, le sujet suivant montre un des aspects de ses connaissances.

En 1809 Ange de Gardane, frère du général Gardane a publié à Paris et Marseille son "Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808", qui est suivi par "Vocabulario Italiano, Persico et Turco". Ange de Gardane lui-même a écrit très clairement dans son "Préface de l'Auteur" que "*le Prince Timurat-Mirza me l'a donné à mon passage à Tauris (11-15 novembre 1807 – I.N.)*". Dans une "Dédicace" de "Vocabulario", dressé en langue italienne, on lit:

VOCABULARIO
ITALIANO, PERSICO ET TURCO
COMPOSTO
Da Sua Altezza Serenissima TIMURAT MIRZA,
Principe di Giorgia:
DEDICATO
A M. de GARDANE, fratello della Sua Eccellenza
L'Ambasciatore di Francia appresso l'Imperatore
Di Persia

D'après une anonyme "Avis au lecteurs" qui suit la "Dédicace", les parties persane et turque du "Vocabulario" furent écrites par les lettres grecques et italiennes. C'est pourquoi une question s'impose, est-ce que le prince Teymouraz pouvait être un auteur de ce "Vocabulario" en trois langues? Les chercheurs géorgiens (A. Abramishvili – 1968; G. Sharadzé – 1972, 1974; 1979, I. Tabagua – 1974) affirment qu'un auteur indiscutable de ce "Vocabulario", – mentionné par eux comme *un dictionnaire*, – est le prince Teymouraz. Depuis longtemps il y a un avis différent à ce sujet. Je partage les arguments d'une historienne russe O. P. Markova, émis déjà en 1951, d'après lesquels ce "Vocabulario" ne pouvait pas être écrit par le prince Teymouraz, qui en 1807 n'ayant que 25 ans (1782-1846), menait en Perse une vie politique et militaire aussi dure que tendue. Dans

un P.S. de la "Préface de l'auteur" Ange de Gardane souligne: "*Je ne sais pas les langues orientales, et je n'ai pris aucune part à l'impression du Vocabulaire. C'est M. Mossy qui a eu soin de la mettre en ordre*". D'après cette déclaration on peut supposer que la "Dédicace" du "Vocabulario" fut dressée en italien par un éditeur marseillais Jean Mossy ou même par une personne choisie par lui, mais instruit en langues grecque, italienne, persane et turque, qui a changé "a donné" d'Ange de Gardane par un autre verbe "composto" – "composé", par un principe suivant: si Teymouraz "l'a donné", il va sans dire, qu'il "l'a composé". "A donné" d'Ange de Gardane et "composto" d'éditeur furent interprétés en géorgien ainsi que le prince Teymouraz a composé le dictionnaire italien-persan-turc pour un des frères de Gardane.

Ici surgissent d'autres questions: pour quel but ou quand devait composé en des langues non maternelles un dictionnaire italien-persan-turque le fils du dernier roi de Géorgie, prince Teymouraz qui était réfugié de son pays et mêlé à des interminables intrigues politiques, même pour l'envoyé de Napoléon, un des frères de Gardane? Pour quelle raison le prince Teymouraz devrait recourir aux lettres grecques pour écrire les parties persane et turque?

D'après une conclusion du prof. M. Todoua, le prince Teymouraz était déjà parfaitement instruit en langue persane, ainsi qu'en langue turque comme on suppose (M. Brosset, Sh. Meskhia, S. Iordanishvili), mais nous n'avons aucun témoignage qu'à l'époque il connaissait la langue italienne. Pour cette raison, il est incompréhensible pour quelle raison le prince géorgien a prit pour base la langue italienne et non sa langue maternelle – le géorgien, ou le persan même bien connu pour lui? Malheureusement il reste encore sans attention les suppositions des savants géorgiens (G. Imedashvili – 1949; Sh. Khantadzé – 1950), d'après lesquels si l'auteur de ce dictionnaire fut Timurat-Mirza pourquoi n'y aurait pas été présentée sa partie géorgienne? Il faut prendre en considération qu'un savant éminent français Marie-Felicité Brosset, ayant avec le prince Teymouraz les relations les plus étroites scientifiques après l'émigration de ce dernier

de la Perse en Russie (1810), ne mentionne pas "Vocabulario" parmi ses oeuvres.

Pour l'étude et l'analyse de ce "Vocabulario" en trois langues, j'ai recouru aux spécialistes des langues persane (dr. M. Chikobava), turque (prof. dr. M. Djikia, dr. M. Shonia) et italienne (S. Kartsivadzé). Chaque mot de "Vocabulario" a été traduit; son auteur touche environ quinze sujets de la vie quotidienne ce qui atteste ses intérêts et ses connaissances. La première partie de cette oeuvre contient un recueil des mots et des verbes; elle est suivie par la seconde – de la déclinaison de quelques noms au singulier et au pluriel, la troisième présente les conjugaisons de verbes; les traductions persanes et turques de "Vocabulario" ne correspondent pas toujours à l'italien; ainsi que les transcriptions françaises des parties persane et turque via grec sont très difficiles à lire. Pour cette raison il reste bien incompréhensible pourquoi le prince Teymouraz, fils du roi, héritier potentiel de la couronne, homme militaire et politicien, avait des intérêts tant matériels: dans "Vocabulario" il n'y a pas un mot exprimant ni des décorations royale, ni une terminologie militaire; il est aussi curieux de savoir pour quelle raison un prince géorgien au service persan et belligérant contre la Russie, a écrit la partie grammaticale en langue étrangère et inconnu pour lui?

La langue italienne, étant basale, porte une importance primordiale pour l'étude du "Vocabulario", car les parties persane et turque sont faits en cette langue. C'est pourquoi il était important de nous consulter notre collègue italien, docteur en philosophie et orientaliste à l'Université de Venise – M. Giorgio Rota. Par les estimations du dr. G. Rota, quelques mots du "Vocabulario" sont présentés à leurs formes archaïques; quelques noms d'alimentations sont propres au lexique de la région septentrionale d'Italie. Ce qui concerne la partie grammaticale, les exemples des déclinaisons des noms et des conjugaisons des verbes sont présentés avec tant d'exactitudes, que cette oeuvre ne peut venir que d'une personne parfaitement instruit en langue italienne; par conséquent on peut difficilement attribuer la composition de ce "Vocabulario" à un étranger même bien instruit.

D'après les sujets du "Vocabulario" (la religion, le temps, les jours et mois, l'heure, l'alimentation, les parties du corps, la famille etc..) on peut supposer que l'auteur du "Vocabulario" fut un missionnaire et le prince Teymouraz ne pouvait pas être son auteur.

L'insertion du "Vocabulario" dans le "Journal" d'Ange de Gardane est important d'un point de vue suivant: c'est notamment Ange de Gardane qui fut le premier témoin, envoyé par Napoléon en Perse pendant le règne du Fath-'Aly Shah qui a publié en Europe ses impressions sur l'Orient. À mon avis cette courte "Préface de l'auteur" porte une certaine nuance d'une valeur culturelle et politique: une information en gros caractères sur la première page du "Journal" annonce que Timurat-Mirza, Seigneur géorgien distingué par ses connaissances et son crédit à la Cour de Tauris lui a donné le "Vocabulaire". Est-ce une détaille fortuite? Il faut supposer que le fils du dernier roi de la Géorgie, prince Teymouraz, qui occupait une place distinguée à la cour de l'héritier présomptif de la Perse, grand partisan de la France – d'Abbas Mirza, fut pris par le diplomate de Napoléon pour un allié potentiel utile.

Dès la deuxième partie du XVIII siècle le plus connu parmi les rois géorgiens était le roi Ereclé II – un grand-père du prince Teymouraz. D'après la "Préface de l'Auteur" d'Ange de Gardane la Géorgie se présenta pour un lecteur Européen comme un pays culturel: le prince géorgien donne au diplomate français ignorant les langues orientales un présent utile et d'une valeur intellectuelle – "Vocabulario" en trois langues – ce qu'on peut prendre pour un des détails ainsi qu'une épisode intéressante des relations franco-géorgiennes de l'époque via la Perse même dans les "grands desseins sur l'Orient" de Napoléon irréalisés.

ბიბლიოგრაფია BIBLIOGRAPHIE

საქართველოს ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1448.

Archives Nationales, AF, IV, 1686.

Archives du Ministère des Affaires étrangères: Mémoires et Documents, Perse: vol. 1; vol. 3, doc. 4; vol. 6, doc. 19; vol. 8. Correspondences Politiques, Perse: vol. 8: doc. 64, 75, 109, 116, 133, 156, 157, 158, 163, 164, 165, 169; vol. 9: doc. 8, 10, 18, 21, 27. 34, 52, 64, 69, 95; vol. 11: doc. 3, 135, 136; vol. 12, doc. 122; vol. 13, doc. 205; vol. 14: doc. 126, 127, 294, 289; vol. 15, doc. 49; vol. 17. Mémoires et Documents, Russie: vol. 6, doc. 19; vol. 10, doc. 27; vol 36.

აბდ ორ-რაზაყ დომბოლი, მეფეთა საგმირო საქმეები. სპარსულიდან ქართულად თარგმნეს, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთეს ზ. შარაშენიძემ და ა. ჭყვიციანი, თბილისი, 1982 (ხელნაწერი).

აბრამიშვილი ა., ლიტერატურული წერილები, თბილისი, 1968.

ალასანია გ., კიკნაძე რ., წყაროთმცოდნეობის თეორიული პრობლემები, თბილისი, 1988.

ამედე ჟობერი, მოგზაურობა სომხეთსა და სპარსეთში 1805-1806 წლებში. თარგმანი ფრანგულიდან, გამოკვლევა და კომენტარები ი. ნაჭყვებიაში, თბილისი, 1997.

არდაშელია ო., ნაპოლეონ I პოლიტიკა ირანის მიმართ 1802-1807 წწ. და საქართველო, // საქართველო და ევროპის ქვეყნები, ტ. V, თბილისი, 1991.

ბარამიძე ალ., შარაძე გ., თეიმურაზ ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), // ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბილისი, 1979.

ბენდიანიშვილი ა., ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1921, თბილისი, 1980.

ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. II, თბილისი, 1965.

ბერძენიშვილი მ., მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II. მასალები ბიოგრაფიული ლექსიკონისათვის. (ე-ჯ), თბილისი, 1983.

გელაშვილი გ., მგალობლიშვილი მ., პაიჭაძე გ., საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი ტერმინები ევროპულ ენებში. // საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბილისი, 1993.

გეორგიევსკის ტრაქტატი, 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა. შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ, თბილისი, 1983.

ღონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, წერილები საქართველოზე, XVII საუკუნე. იტალიური ტექსტი თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბილისი, 1964.

ეფრემიძე მ., ნაპოლეონის აგენტურა საქართველოში, // კრ. "ლიახვი", გორი, 1963.

კილურაძე გ., საფრანგეთ-საქართველოს ისტორიული და კულტურული ურთიერთობიდან, // "მნათობი", № 1, თბილისი, 1971.

თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბილისი, 1972.

თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბილისი, 1983.

თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ს. ყუბანეიშვილმა, თბილისი, 1964.

თეიმურაზ ბაგრატიონი, წიგნნი ლექსიკონნი. მასალები შეკრიბა, ანბანზე გააწყო, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გ. შარაძემ, თბილისი, 1979.

თოდუა მ., ქართულ-სპარსული ეტიუდები, II, თბილისი, 1975.

თოდუა მ., "შირე-გურჯი", // გაზ. "მამული", № (29), ნოემბერი, 1990.

იამანიძე მ., ფრანგი მოგზაური შარლ დე პეისონელი ერეკლე II-ის შესახებ, // მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, № 1-4, თბილისი, 2000.

იმედაშვილი გ., თეიმურაზ ბაგრატიონის რუსთველოლოგიური ცდანი, // ლიტერატურული ძიებანი, V, თბილისი, 1949.

იოზაშვილი გ., საქართველოს საკითხი XIX ს-ის საერთაშორისო ურთიერთობებში. 1. საქართველო რუსეთ-თურქეთის პოლიტიკურ და დიპლო-

მატიურ გეგმებში XIX ს-ის I მესამედში, // ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ნაწ. II, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 1998.

იოზაშვილი გ., ქართული პოლიტიკურ-დიპლომატიური აზრი XIX საუკუნეში. 1. ეროვნული ავტონომიის აღდგენის საკითხი და ქართული პოლიტიკურ-დიპლომატიური აზრი XIX ს-ის I მესამედში (დავით გიორგის ძე და ალექსანდრე ერეკლეს ძე ბაგრატიონები), // ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, ნაწ. II, მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი, თბილისი, 1998.

[იორდანიშვილი ს.] თეიმურაზ ბატონიშვილის წიგნთსაცავის კატალოგი. დაამზადა გამოსაცემად, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ს. იორდანიშვილმა, თბილისი, 1948.

[იოსელიანი პ.] ცხოვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანისაგან, თბილისი, 1978.

კარბელაშვილი პ., თეიმურაზ ბატონიშვილი, // გაზ. "საქართველო", 1916.

კაციტაძე დ., ირანის ისტორია, III-XVIII სს., თბილისი, 2001.

მეგრელიძე ი., თეიმურაზ ბაგრატიონი როგორც რუსთველოლოგი, // "ორიონი", ა. შანიძის დაბადების 80 წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებული, თბილისი, 1967.

მენტეშაშვილი ა., საერთაშორისო ურთიერთობების და დიპლომატიის ისტორია. წიგნი II, 1799-1918, თბილისი, 2000.

მესხია შ., თეიმურაზ ბატონიშვილი (ცხოვრება და მოღვაწეობა), // მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1982.

ნაჭყებია ი., ამედე ჟობერის ნაშრომი «მოგზაურობა სომხეთსა და სპარსეთში 1805-1806 წწ.», როგორც წყარო XIX საუკუნის დასაწყისის მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიისათვის, სადისერტაციო ნაშრომი ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1990 (ხელნაწერი).

ნაჭყებია ი., ჯონ მაკლონალდ კინიერის ცნობები კახეთის შესახებ, // საქართველოს ისტორიის წერილობითი წყაროების შესწავლის საკითხები. რესპ. სამეცნ. სესიის მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, 1991.

ნაჭყვებია ი., ჯონ მაკდონალდ კინიერის ცნობები საქართველოს შესახებ და მისი ფრანგული თარგმანი. // რევაზ კიკნაძის ხსოვნისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა თეზისები, თბილისი, 1994.

ნაჭყვებია ი., ფრანგი დიპლომატის ამედე ჟობერის რაპორტი სპარსეთის შესახებ (1807), // ტიპოლოგიური ძიებანი, IV, თბილისი, 2000.

ნაჭყვებია ი., ირანში გენერალ გარდანის მისიის (1807-1809 წწ.) მიზანი და შედეგები. // პროფ. მზია ანდრონიკაშვილისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო კონფერენციის მასალები, თბილისი, 2000.

ორჯონიკიძე ე., ალექსანდრე ბატონიშვილის ბრძოლა რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ, ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილები, თბილისი, 1999.

ჟან ფრანსუა გამბა. მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, ტ. I, ფრანგულიდან თარგმნა, კომენტარები დაურთო მ. შვალობლიშვილმა, თბილისი, 1987.

საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე, თბილისი, 1973.

ტაბაღუა ი., საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობის ისტორიიდან (XVIII ს. მიწურული - XIX ს. დასაწყისი), თბილისი, 1974.

ტაბაღუა ი., ნაპოლეონ პირველის ემისარი საქართველოში, // "განთიადი", № 5, თბილისი, 1982.

ტაბაღუა ი., საქართველო-საფრანგეთის ურთიერთობა 1917-1921 წლებში და საქართველო საფრანგეთის არქივებსა და წიგნთსაცავებში, ტ. 1. თბილისი, 1996.

ი. ტაბაღუა, ევროპული ცნობები ერეკლე II-ის შესახებ, თბილისი, 2000.

ტერ-ოგანოვი ნ., ირანის რეგულარული არმია და უცხოური სამხედრო მისიები, თბილისი, 1984.

ქორთუა ნ., საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში, თბილისი, 1964.

შარაშენიძე ზ., ირანი XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, თბილისი, 1970.

შარაშენიძე ზ., ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX საუკუნის დასაწყისში, თბილისი, 1984.

შარაძე გ., თეიმურაზ ბაგრატიონი, I, ცხოვრება, თბილისი, 1972.

შარაძე გ., თეიმურაზ ბაგრატიონი, II, შემოქმედება, თბილისი, 1974.

შარაძე გ., თეიმურაზ ბაგრატიონი – ბიბლიოგრაფი და კოლექციონერი. გამოკვლევა და ტექსტი, თბილისი, 1974.

შენგელია ლ., ამიერკავკასია და ირან-რუსეთის ურთიერთობა XIX საუკუნის პირველ მესამედში, თბილისი, 1979.

ცინცაძე ი., ალა-შაჰმად ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბილისი, 1969.

[ჭაბაშვილი მ.] უცხო სიტყვათა ლექსიკონი. შეადგინა მ. ჭაბაშვილმა, მესამე შესწორებული და შევსებული გამოცემა, თბილისი, 1989.

ჭუბაბრია რ., სომხური წყაროები ალა-შაჰმად ხანის მიერ 1795 წლის 11 სექტემბერს თბილისის აოხრებასთან დაკავშირებით, საღისურტაციო ნაშრომი ისტ. მეცნ. კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1994 (ხელნაწერი).

ხანთაძე შ., თეიმურაზ ბატონიშვილის “იტალიურ-სპარსულ-თურქული ლექსიკონი”. // გაზ. “ლიტერატურა და ხელოვნება”, თბილისი, № 39, 1950.

ხანთაძე შ., საინტერესო ცნობა ნაპოლეონ ბონაპარტის შესახებ, // “დროშა”, № 9, თბილისი, 1958.

ხანთაძე შ., მასალები ალექსანდრე ბატონიშვილის ბიოგრაფიისათვის, // ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. 22B, თბილისი, 1961.

ხანთაძე შ., ალექსანდრე ბატონიშვილი (ბაგრატიონი), // საქართველო. ენციკლოპედია, ტ. 1, თბილისი, 1997.

ხარაძე კ., XVII-XIX საუკუნეების ქართველი მოგზაურები, თბილისი, 1987.

[Afschar M.] La politique européenne en Perse. Quelques pages de l'histoire diplomatique, par Dr. Afschar, Berlin, “Innschahr”, 1921.

Amini I., Napoléon et la Perse, Les relations franco-persanes sous le Premier Empire dans le contexte des rivalités entre la France, l'Angleterre et la Russie, Paris, 1995.

[Amini I.] Napoleon and Persia by I. Amini, // Iran, The Journal of the British Institute of Persian Studies, vol. XXXVII, London, 1999.

[Arnault A. V.] Vie politique et militaire de Napoléon, par A. V. Arnault, membre de l'ancien Institut, ouvrage orné des planches lithographiées, d'après les dessins originaux des premiers peintres de l'Ecole Française, exécutées par les plus habiles Artistes, et imprimées par E. Motte, t. I-II, Paris, 1826.

[Bāmdād M.] Sharh-e hāl-e rejāl-e Irān dar qarn-e 12 va 13 va 14 hejrī, ta'lif-e Mehdi-ye Bāmdād, vol. 1-6, Tehrān, 1347/1968 – 1351/1972.

Barbié du Bocage (Membre de l'Institut), Recherches à faire dans un voyage en Perse, Paris, 1807.

[**Beauchamp**] Mémoire sur Trébizonde, par Beauchamp, // Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure et Constantinople, fait dans les années 1808 et 1809, par M. Jacques Morier, t. II, Paris, 1813.

Bélanger Charles., Voyage aux Indes Orientales, par le Nord de l'Europe, les provinces du Caucase, la Géorgie, l'Arménie et la Perse, suivi de détails topographiques et autres sur le Pergou, les îles de Java, de Maurice et de Bourbon, sur le cap de Bonne-Espérance et Sainte Héléne pendant les années 1827, 1828 et 1829, I-VIII, 8 et 3 atlas grands, Paris, 1836-1846.

Biographie universelle ancienne et moderne, Michaud, t. XLII, Paris, 1861.

[**Bontemps-Lefort Auguste de**] Lettres d'un officier français contenant la relation d'un voyage rapidement fait en Turqui et en Perse pendant l'année 1807.

[**Borée Eu.**] Correspondance et Mémoires d'un voyageur en Orient, par Eugène Borée, chargé d'une mission scientifique par le Ministère de l'Instruction Publique, et par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, t. I-II, Paris, 1840.

Broc N., Dictionnaire illustré des explorateurs et grands voyageurs français du XIXe siècle, II, Asie, avec la collaboration de Gérard Siary, Paris, 1992.

Calmaid J., Gardane mission, // Encyclopædia Iranica, vol. X, 1999.

[**Champollion-Figeac**] Histoire de la Perse (Asie Orientale) par Champollion-Figeac, bibliothécaire au palais de Fontainebleau, Paris, 1860.

Debidour A., Le général Fabvier, sa vie militaire et politique, Paris, 1904.

Debidour A., L'église et de l'état en France de 1789 à 1879, Paris.

Dehérain H., La vie de Pierre Ruffin, orientaliste et diplomate, vol. II, Paris, 1930.

[**Dehérain H.**] L'œuvre scientifique française en Syrie et en Perse par H. Dehérain, conservateur de la bibliothèque de l'Institut, // Histoire des colonies Françaises et de l'expansion de la France dans le monde, t. III, Paris, 1931.

Dehérain H., Sylvestre de Sassy – 1758-1838, ses contemporains et ses disciples, Paris, 1938.

Deux siècles d'histoire de l'École des langues orientales, Paris, 1995.

Dictionnaire de Biographie Française sous la direction de M. Prevost, Roman d'Amat et H. Tribout de Morembert, VI, Paris.

Driault Ed., La politique orientale de Napoléon – Les missions de Sébastiani et de Gardane, 1806-1809, Paris, 1904.

[Driault Ed.] La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à nos jours, par Ed. Driault, Paris, 1912.

[Drouville G.] Voyage en Perse, fait en 1812 et 1813, par Gaspard Drouville, Colonel de la cavalerie au service de S.M. L'empereur de toutes les Russes, Chevalier de plusieurs ordres, t. II, Turin, 1829.

[Dubeux L.] La Perse, par M. Louis Dubeux, conservateur adjoint à la bibliothèque de l'Académie des sciences de Turin, Paris, 1841.

[Dubois de Jancigny, Raymond X.] Inde, par M. Dubois de Jancigny, aide de camp du roi d'Oude, et par M. Xavier Raymond, attaché à l'ambassade de Chine, Paris, 1845.

[Dupré Adrien] Voyage en Perse, fait dans les années 1807, 1808 et 1809, en traversant la Natolie et la Mésopotamie, depuis Constantinople jusqu'à l'extrémité du Golf Persique, et de là à Iréwan, t. II, Paris, 1819.

Dumas J.-B., Général., Un fourrier de Napoléon vers l'Inde, Les papiers du Lieutenant Général Trézel, Paris, 1815.

Encyclopædia Britannica. Vol. 12, 15, 17, 23, Chicago-London-Toronto.

[Flandin Eu.] Voyage de M. Eugène Flandin, peintre et M. Pascal Coste, architecte attachés à l'ambassade de France en Perse, t. I, Paris, 1851.

[Flassan de] Histoire générale et raisonnée de la diplomatie Française, ou de la politique de la France, Depuis la fondation de la Monarchie, jusqu'à la fin de règne de Louis XVI, avec des tables chronologiques de tous les traités conclus par la France. Par M. de Flassan, seconde édition, corrigée et augmentée. I-VI, Paris, 1811.

[Freygangs Wilhelm von] Lettres sur le Caucase et la Géorgie, suivies, d'une relation d'un voyage en Perse, en 1812, Hambourg, 1816.

Gabriel A., Die Erforschung Persiens. Die Entwicklung der abendländischen Kenntnis der Geographie Persiens, Wien, 1952.

Gafarel P., La politique coloniale en France de 1789 à 1830, Paris, 1908.

Ghaffārī A., Tahlīl-e tārikhī-ye nabardhā-ye Farānse va Rusiye dar zamān-e Napole'on-e Bonāpārt, – Faslnāme-ye Tārikh-e Ravābet-e Khārejī, vol I, no. 1, Tehran 1378/1999.

Gardane Alfred de., Mission du Général Gardane en Perse sous le Premier Empire, Paris, 1868.

[Gardane Ange de] Journal d'un voyage dans la Turquie-d'Asie et la Perse, fait en 1807-1808, Paris-Marseille, 1809.

Gazette National ou le Moniteur Universel, 1806-1808.

Greaves R., Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798-1921, // The Cambridge History of Iran, Vol. 7, From Nadir Shah to the Islamic Republic, II, Cambridge University Press, 1991.

Haas W., Iran, New York, 1946.

Hadidi J., Naissance et développement de l'iranologie en France, // Luqmān, Annales des Presses Universitaires d'Iran, Revue semestrielle, Dixième année, numéro 1, Automne-hiver 1993-94.

[Jaubert P. Am.] Voyage en Arménie et en Perse, fait dans les années 1805-1806, par P. Amédée Jaubert, Chevalier de la Légion-d'Honneur, Maître des requêtes en service extraordinaire, l'un des Secrétaires-Interprètes du Roi pour les langues orientales, Professeur de Turk près la Bibliothèque de S. M., Correspondant de l'Institut royale des Pays-Bas. Accompagné d'une carte des pays compris entre Constantinople et Téhéran, dressée par M. le chef d'escadron Lapie, suivi d'une notice sur le Ghilan et le Mazanderan, par M. le colonel Trézel; et orné de planches lithographiées, Paris, 1821.

Jaubert P. Am., Voyage en Arménie et en Perse, précédé d'une notice sur l'auteur par M. Sédillot, Paris, 1860.

[Jaubert P. Am.] Éléments de la Grammaire Turke, à l'usage des élèves de l'école royale et spéciale des langues orientales vivantes, par P. Amédée Jaubert, chevalier de la Légion d'honneur et de l'Aigle Rouge de Prusse, conseiller d'État en service extraordinaire, membre de l'Institut (Académie Royale des Inscriptions et Belles-Lettres), ancien secrétaire-interprète du Roi pour les langues orientales, professeur de turk près la Bibliothèque du Roi, correspondant de l'Institut royale de Hollande, etc., dixième édition, Paris, 1833.

[Jones Brydges] An Account of the Transactions of His Majesty's Mission to the Court of Persia, in Years 1807-1811, by Sir Harford Jones Brydges, Bart. K.C., LL.D., Late Envoy Extraordinary and Minister Plenipotentiary to the Court of Tæheran, vol. I, London, 1834.

Journal Asiatique ou Recueil de Mémoires, Sixième Série, Tome XII, Paris, 1868.

[Kāvusi 'Erāqī M. H., Ahmadī H.] Asnādī az ravābet-e Īrān va Farānse dar doure-ye Fath'Alī Shāh Qājār (1798-1834 A. D.), be kushesh-e Mohammad Hasan Kāvusi 'Erāqī, Hoseyn Ahmadī, Tçhran, 1376/1997.

Kazemzadeh F., *Russia and Britain in Persia, 1864-1914, A Study in Imperialism*, New Haven and London, Yale University Press, 1968.

Kazemzadeh F., *Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921*, // *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, *From Nadir Shah to the Islamic Republic*, II, Cambridge University Press, 1991.

Khanikoff Nicolas de., *Mémoire sur la partie méridionale de l'Asie Centrale*, // *Recueil de voyages et de mémoires publié par la Société de Géographie*, t. VII, deuxième partie, Paris, 1864.

[**Kinneir J. M.**] *A Geographical Memoir of the Persian Empire, Accompanied by a Map*. By **John Macdonald Kinneir**, Political Assistant to **Brigadier General Sir John Malcolm**, in His Mission to The Court of Persia, London, 1813.

Kinneir John Macdonald., Captain in the Service of the Honorable East India Company. *Jourmay in Asia Minor, Armenia and Koordistan in the Years 1813 and 1814. With Remarks on the Marches of Alexander and Retreat of the Ten Thousand*, London, 1818.

[**Klaproth**] *Tableau Historique, géographique, ethnographique et politique du Caucase et des provinces limitrophes entre la Russie et la Perse*, par **M. Klaproth**, Paris-Leipzig, 1827.

Lambton A. K. S., *Fath-'Ali Shāh*, // *The Encyclopædia of Islam*, New Edition, Vol. II, Fasciculus 33, Leiden-London, 1963.

Lang D. M., *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, Columbia University Press, New-York, 1957.

Lang D. M., *A Modern History of Georgia*, London, 1962.

Langles, *Fatahh A'Ly Châh (roi) de Perse actuellement régnant*, Paris, 1807.

[**Malcolm**] *Histoire de la Perse, depuis les temps les plus anciens jusqu'à l'époque actuelle; suivie d'observation sur la religion, le gouvernement, les usages et les mœurs des habitans de cette contrée*. Traduit de l'anglais de **Sir John Malcolm**, ancien ministre plénipotentiaire du gouvernement supérieur de l'Inde à la cour de Perse, t. III, Paris, 1821.

[**Méneval C. F. de**] *Mémoires pour servir à l'histoire de Napoléon Ier depuis 1802 jusqu'à 1815*, par **Le Baron Claude-François de Méneval**, Secrétaire du Portefeuille de Napoléon, Premier Consul et Empereur: Maître des requêtes au Conseil d'État sous l'Empire; Officier de la Légion d'honneur et de la Couronne de fer, etc., etc., publié par les soins de son petit-fils, **Le Baron Napoléon-Joseph-Ernest de Méneval**, t. II, Paris, 1894.

[Mirza Abul Hassan Khan] A Persian at the Court of King George, 1809-10. The Journal of Mirza Abul Hassan Khan. Translated and edited by Margaret Morris Cloake, Introduction by Denis Wright, London, 1988.

[Morier J.] A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809; in Which is Included, Some Account of the Proceedings of His Majesty's Mission, Under Sir Harford Jones, Bart. K. C. To the Court of the King of Persia. By James Morier, Esq. His Majesty's Secretary of Embassy to the Court of Persia. With Twenty-five Engravings From the Designs of the Author; A Plate of Inscriptions; and Three maps; One From the Observation of Captain James Sutherland; and Two Drawn By Mr. Morier, and Major Rennel, London, 1812.

[Morier J.] Voyage en Perse, en Arménie, en Asie-Mineure, et à Constantinople, fait dans les années 1808 et 1809; par M. Jacques Morier, secrétaire de l'ambassade à la cour de Perse. Enrichi de vingt-quatre planches gravées d'après les dessins de l'Auteur, et d'une carte des pays situés entre Chyras et Constantinople. Traduit de l'anglais. Par M. E***. t. I-II, Paris 1813.

[Morier J.] A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816, With a Journal of the Voyage by the Brazils and Bombay to the Persian Gulf. Together With an Account of the Proceedings of His Majesty's Embassy Under His Excellency Sir Gore Ouseley, Bart. K.L.S. by James Morier, Esq. Late His Majesty's Secretary of Embassy and Minister Plenipotentiary to the Court of Persia, With Two Maps, and Engravings from the Designs of the Author, London, 1818.

Mourre M., Dictionnaire d'histoire universelle, Paris, 1968.

Natchkebia I., La fonction de Tbilissi pour la Perse d'après les matériaux français (la fin du XVIIIe et le début du XIXe siècles), // Orientalist, I, In Memoriam Academician George V. Tsereteli, Tbilisi, 2001.

[Olivier G. A.] Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Égypte et la Perse, fait par ordre du Gouvernement, pendant les six premières années de la République, par G. A. Olivier, Docteur en médecine, membre de l'Institut National, de la Société d'Agriculture du Département de la Seine, des Sociétés Philomatique et d'Histoire Naturelle de Paris; associé Correspondant de la Société linnéenne de Londres, de la Société d'émulation du Var, de la Société libre d'Agriculture, Commerce et Arts du Doubs; de la Société libre des Sciences, Lettres et Arts de Nancy, etc. etc. Avec atlas, t. III, Paris, 1807.

Pakalin M. Z., *Osmanlı Tarih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1946.

Pakravan E., *Abbas Mirza*, Paris, 1973.

[Peyssonel de] *Essai sur les troubles actuels de Perse, et de Géorgie*, par **M. de Peyssonel**, Paris, chez Desaint & Saillant, 1754.

[Peyssonel de] *Traité sur le commerce de la mer Noire*, par **M. de Peyssonel**, ancien Consul-Général de France à Smirne, Paris, chez Cuchet, 1787.

Puryear V. J., *Napoleon and Dardanelles*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1951.

Revue Encyclopédique, t. 34, Paris, 1827.

Richard F., *Quelques collectionneurs français de manuscrits persans au XIXème siècle*, // *Luqmān*, Annales des Presses Universitaires d'Iran, Revue semestrielle, Dixième année, numéro 1, Automne-hiver 1993-94.

Robinson B. W., *A royal portrait of Fath'Ali Shah Qajar by Mihr'Ali*, // *Oriental manuscripts and miniatures*, London, 1991.

Rouir A., *La rivalité Anglo-Russe au XIXe siècle en Asie*, Paris, 1908.

Rousseau J.-B. Louis Jaques., *Voyage de Bagdad à Alep (1808)*, publié d'après le manuscrit inédit de l'auteur, par **Louis Poinsot**, Membre de la Société de Géographie de Paris, Paris, 1899.

Savory R. M., *Iran, V, History, (b) Turkomans to Present Day*, // *The Encyclopaedia of Islam, New Edition*, vol. IV, Leiden-London, 1971.

Savory R. M., *British and French Diplomacy in Persia, 1800-1810*, // *Iran, (The Journal of the British Institute of Persian Studies)*, vol. X, London, 1972.

[Scotte-Waring] *Voyage de l'Inde à Shyrax, par le Golfe persique, Bouchir, Kazroun, et retour à Bombay par Firouz-Abad, Bassorah, Ormus et Mascate*, contenant la description des mœurs, des lois, des coutumes et des connoissances des Persans. Traduit de l'Anglais de **M. Scotte-Waring**, et augmenté de Détails, de Notes et d'Eclaircissemens sur quelques Usages, sur la Géographie, Histoire et la Littérature par **M. M*****, suivi de l'Itinéraire inédit d'un Voyage en Perse par Constantinople et l'Asie Mineure, fait en 1805, t. III, Paris, 1813.

[Soltān Ahmad Mīrzā] *Tārīkh-e 'Āzādī, ta'līf-e Shāh-zādeh 'Āzād-oddouleh Soltān Ahmad Mīrzā, bā touzīhāt va ezāfātī az doktor 'Abdolhoseyn Navā'i*, Tehrān, 1376/1997.

Sykes P. *A History of Persia*, vol. II, London, 1958.

[Talleyrand de] *Mémoires du Prince de Talleyrand publiés avec une préface et des notes par le Duc de Broglie de l'Académie Française*, Paris, 1891.

[Tancoigne J. M.] *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Asie*, par J. M. Tancoigne, Attaché à la dernière Ambassade de France en Perse, et depuis Interprète et Chancelier du Consulat de la Canée (île de Candie), ornées de gravures coloriées d'après des peintures persanes, t. I-II, Paris, 1819.

[Trézel] *Rapport sur la Perse à Monsieur le Général Comte Gardane* par M. Trézel, ingénieur-géographe, 14 août 1808 – 28 février 1811, Manuscrit.

Vandal A., *Napoléon et Alexandre Ier, l'Alliance Russe sous le Premier Empire, De Tilzit à Erfurt*, t. I-II, Paris, 1891.

Voogd Ch. de, *Les Français en Perse (1805-1809)*, // *Studia Iranica*, vol. 10/2, Paris, 1981.

Ардашелия О. В., *Грузия в восточной политике Наполеона I, (1798-1810)*, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук, Тбилиси, 1992.

Абдуллаев Ф., *Из истории русско-иранских отношений и английской политики в Иране*, Ташкент, 1971.

Авалов З., *Присоединение Грузии к России*, СПб., 1901.

[Берже Ад.] *Акты, собранные Кавказской археографической комиссией*, под ред. Ад. Берже, Тифлис, 1866-1868, т. I-IV.

Броссе М., *Грузинский царевич Теймураз*, // газ., «Кавказ», 1846.

[Бурienн] *Записки Г. Бурienна, государственного министра о Наполеоне, директории, консульстве, империи и возстановлении Бурбоновъ*, том II, часть III, СПб., 1834.

[Бурienн] *Записки Г. Бурienна, государственного министра о Наполеоне, директории, консульстве, империи и возстановлении Бурбоновъ*, том II, часть IV, СПб., 1834.

Ватейшвили Дж. Л., *Генерал П. С. Котляревский. Очерк жизни и боевой деятельности*, Тбилиси, 1980.

Всемирная история, т. VI, ответственный редактор Н. А. Смирнов, Москва, 1959.

Григорян З. Т., *Присоединение восточной Армении к России в начале XIX века*, Москва, 1959.

Донадзе В., *Планы Наполеона Бонапарта в отношении Грузии (на рубеже XVIII-XIX веков)*, // *Труды Тбилисского Университета, история, искусствоведение, этнография*, т. 246, Тбилиси, 1984.

Дубровин П., *Закавказье от 1803-1806 года*, СПб., 1866.

- Дубровин Н., Георгий XII, последний царь Грузии и присоединение ее к России, СПб., 1897.
- Иванов М. С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.
- Игамбердиев М. А., Иран в международных отношениях первой трети XIX века, Самарканд, 1961.
- Иоаннисян А. Р., Присоединение Закавказья к России и международные отношения в начале XIX столетия, Ереван, 1958.
- История XIX века, под ред. проф-ов Лависса и Рамбо, т. 2. Москва, 1938.
- История Ирана, Москва, Издательство МГУ, 1977.
- Квирквелия Т., Архитектура Тбилиси, Тбилиси, 1982.
- Кузнецова Н. А., Иран в первой половине XIX века, Москва, 1983.
- Лорд Кипросс, Расцвет и упадок Османской Империи, Под. Редакцией докт. ист. наук М. С. Мейсера, Москва, с.450, с. 468.
- Манфред А. З., Наполеон Бонапарт, Сухуми, 1990.
- Маркова О. П., Восстание в Кахетии 1812 г., Москва, 1951.
- [Миансаровъ М.] Bibliographia Caucasica et Transcaucasica. Опыт справочнаго систематическаго каталога печатнымъ сочиненіямъ о Кавказѣ, Закавказьи и племенахъ, эти края населяющихъ. Составилъ М. Миансаровъ, состоящій по армейской кавалеріи маіоръ, действительный членъ И. Русскаго Географическаго Общества, кандидатъ правъ И. Московскаго Университета. Томъ, I, Отделы I и II. СПб., 1874-1876.
- Миллер А. Д., Мустафа паша Байрактар, М.-Л., 1947.
- Мишле, История XIX века. До Ватерлоо, т. III, СПб., 1884.
- Морьер Дж., Походенія Мирзы Хаджи-Бабы Исфгани въ Персіи и Турціи, или персидскій Жилблазъ, часть IV, СПб., 1831.
- М. Х., Вступленіе Грузии в составъ российской Имперіи, // Юридическій вестникъ, Москва, 1891.
- Павловичъ М. П. (Мих. Вельтманъ), Великіе железно-дорожныя и морскіе пути будущаго, СПб., 1913.
- Полневктов М. А., Европейскіе путешественники по Кавказу, 1800-1830 гг., Тбилиси, 1946.
- Риттих П. А., Политико-историческій очеркъ Персіи, СПб., 1896.
- Симоничъ И. О., Воспоминанія полномочнаго министра 1832-1838 гг., Москва, 1967.
- Страны и Народы, Зарубежная Азия, Москва, 1979.

Сыромятников С. Н., Персидский залив во всемирной истории, // Сборник Средне-Азиатского отдела, стоящее под Августейшим покровительством Его Императорского Высочества Великого Князя Михаила Николаевича, Общество востоковедения, Выпуск I, СПб., 1907.

Табигау И. М., Франко-персидские отношения и Грузия (конец XVII – начало XIX вв.), // Проблемы истории стран Европы, II, Тбилиси, 1978.

Тарле Е. В., Талсйран, Москва, 1957.

Тбилисская коллекция персидских фирманов, т. I. Подготовка к печати, перевод, комментарии и словарь М. Тодуа, Кутаиси, 1995.

Талейран, Мемуары, под ред. Е. В. Тарле, Москва, 1959.

Шильдер Н. К., Император Павел Первый, историко-биографический очерк, СПб., 1901.

Шитов Г. В., Персия под властью последних Каджаров, Ленинград, 1933.

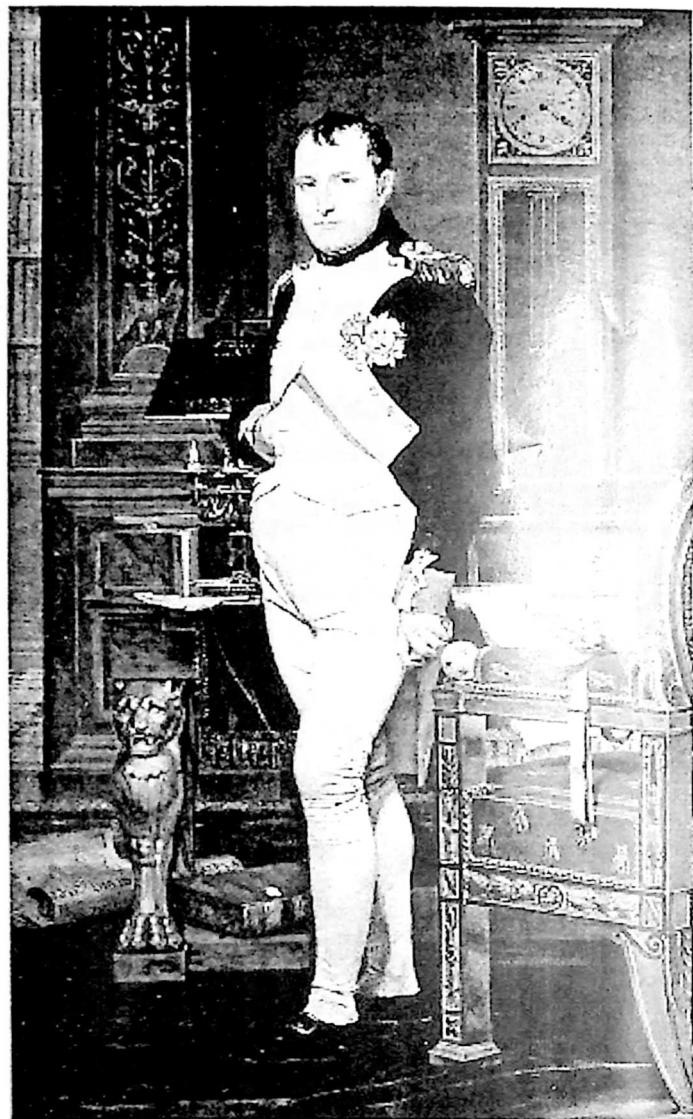
Шостакович С. В., Дипломатическая деятельность А.С. Грибоедова, Москва, 1960.

Хачапуридзе Г. В., К истории Грузии первой половины XIX века, Тбилиси, 1950.

Цагарели А., Сведения о памятниках грузинской письменности, т. I, вып. III, СПб., 1894.

ილუსტრაციები

Illustrations

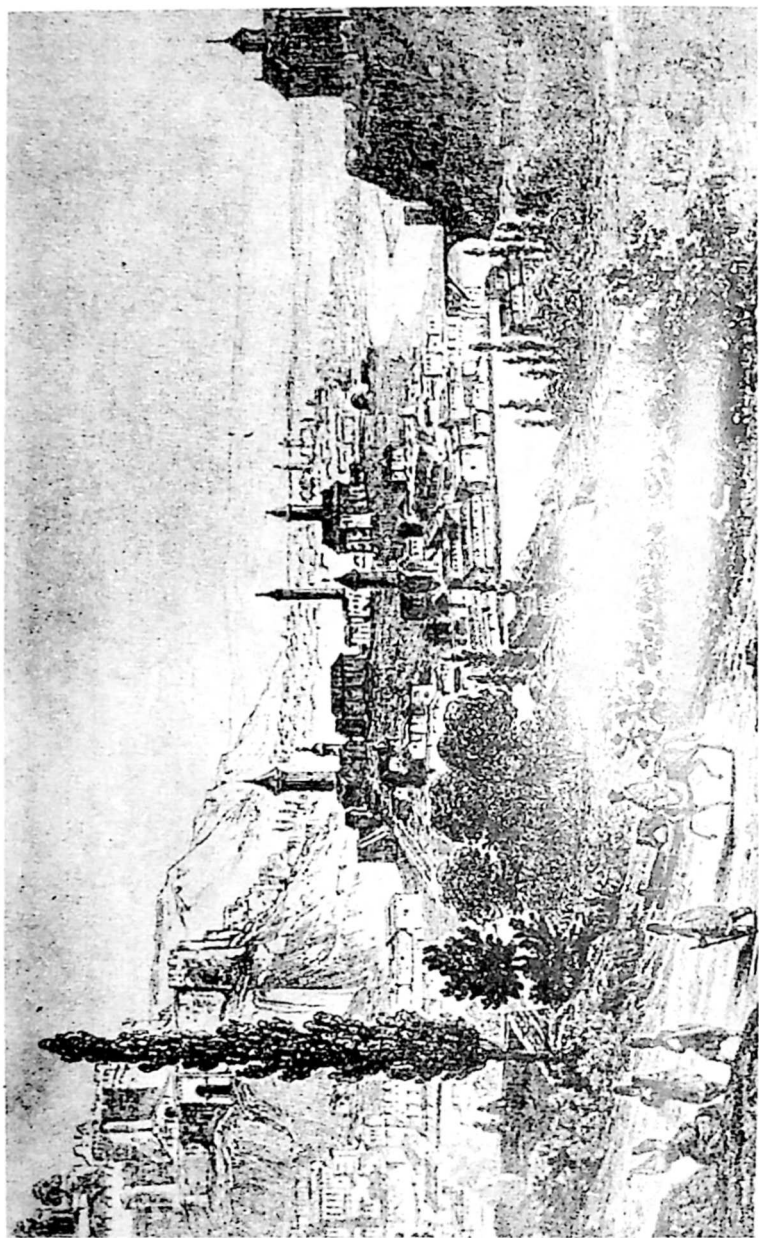

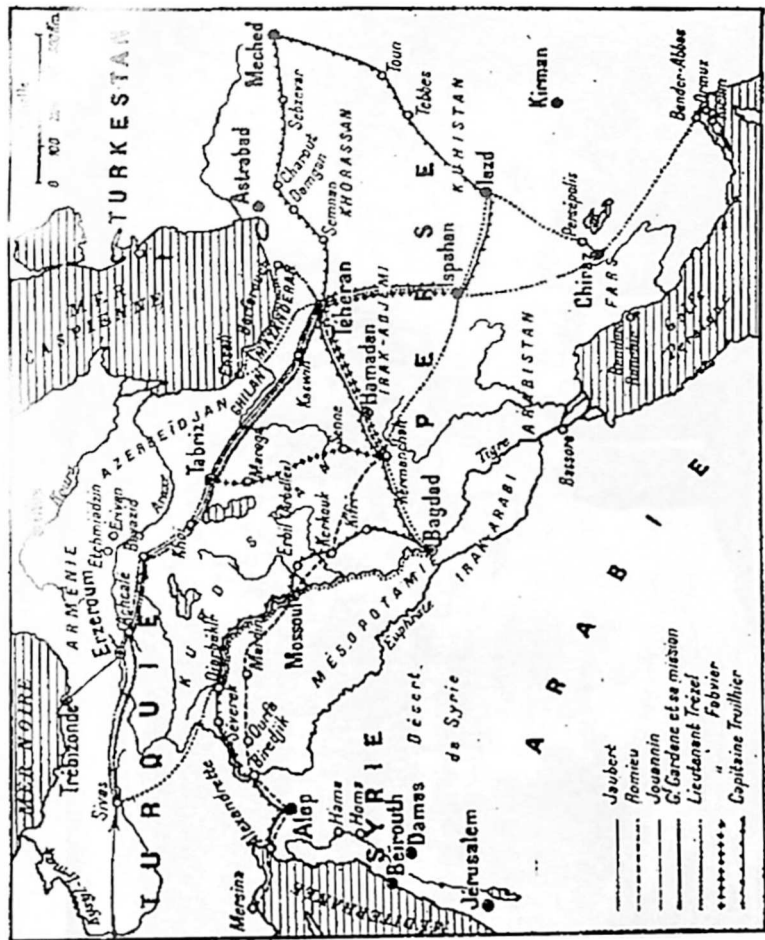

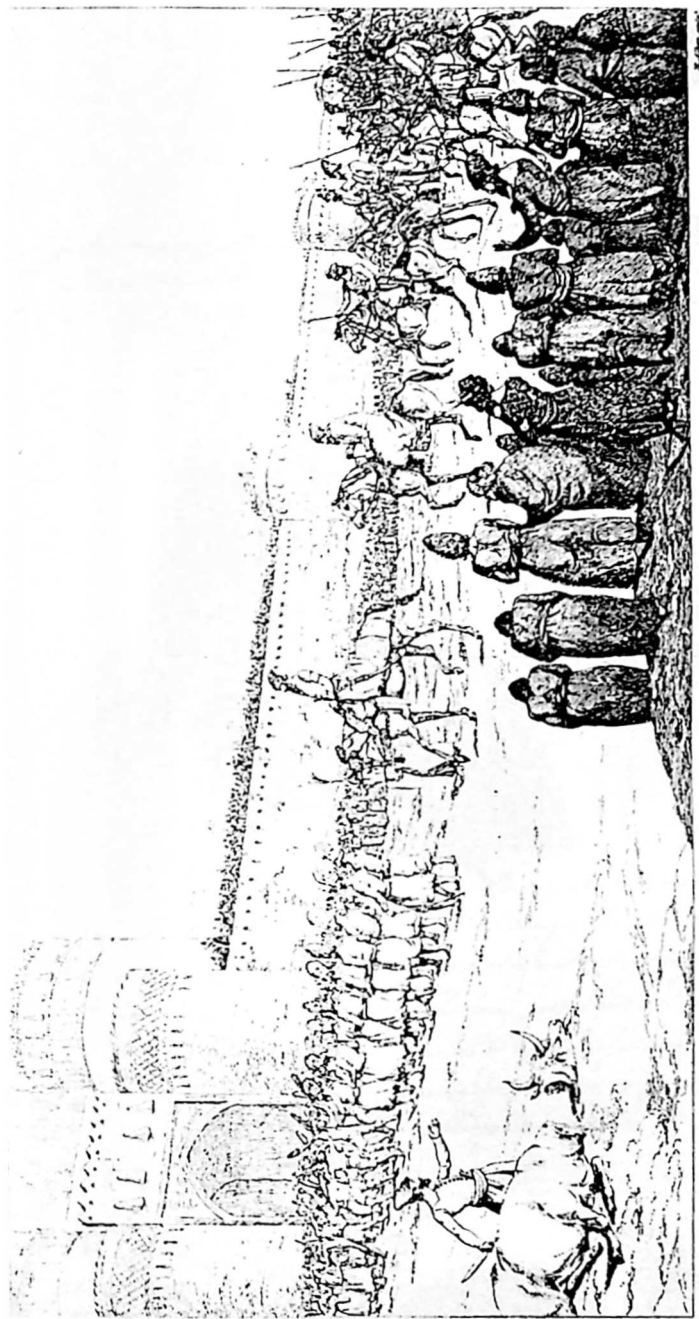

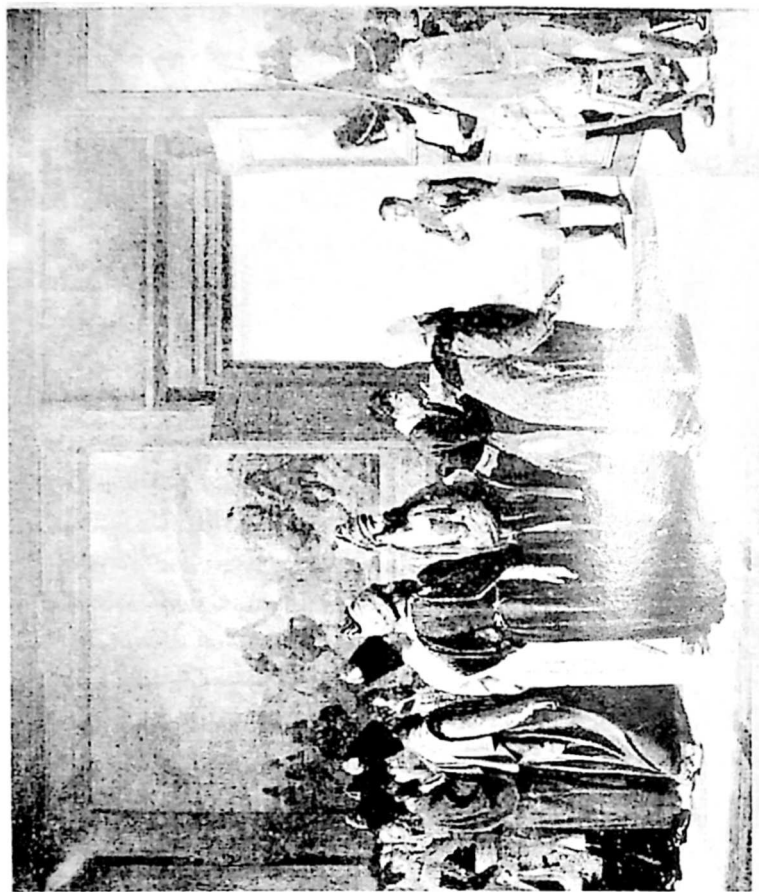

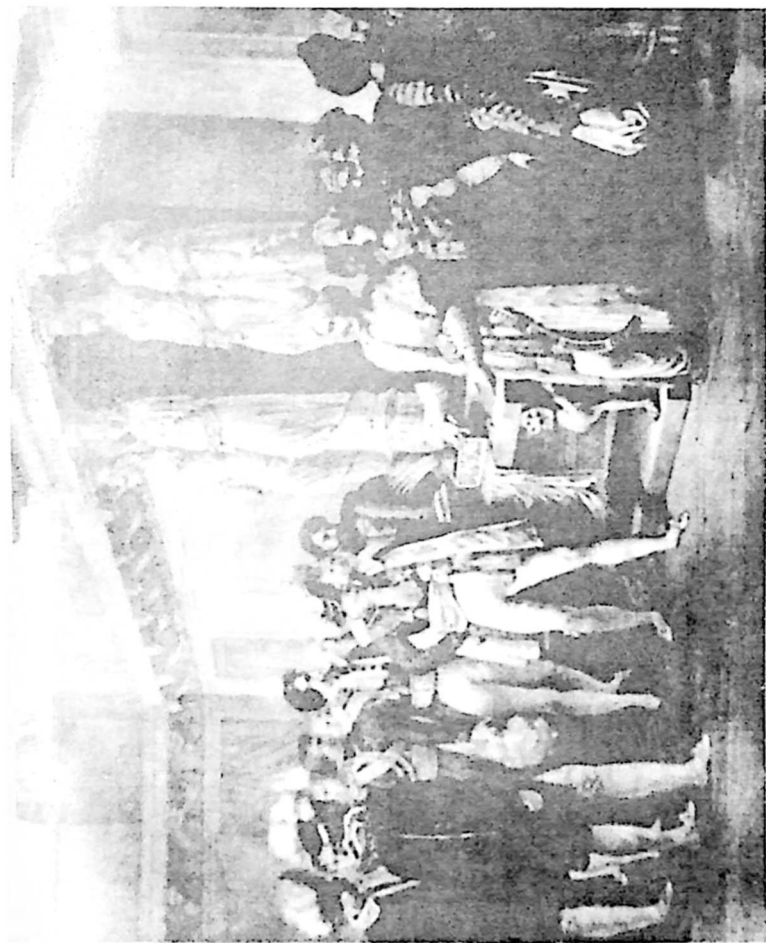

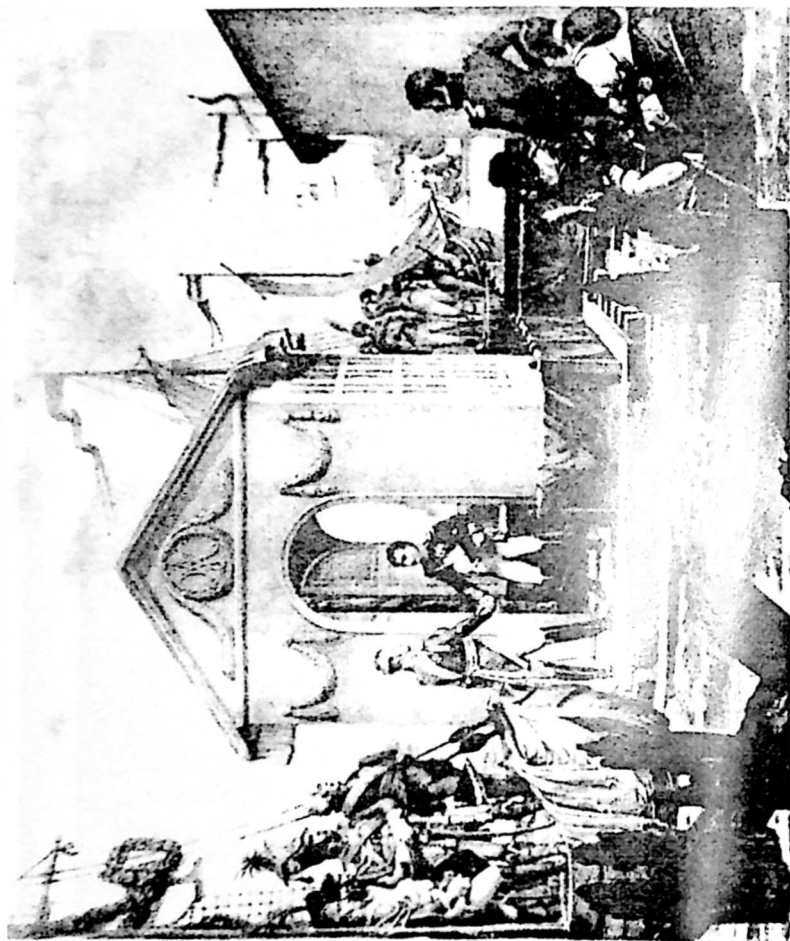

par Lemercier, Paris

P. AM. JAUBERT

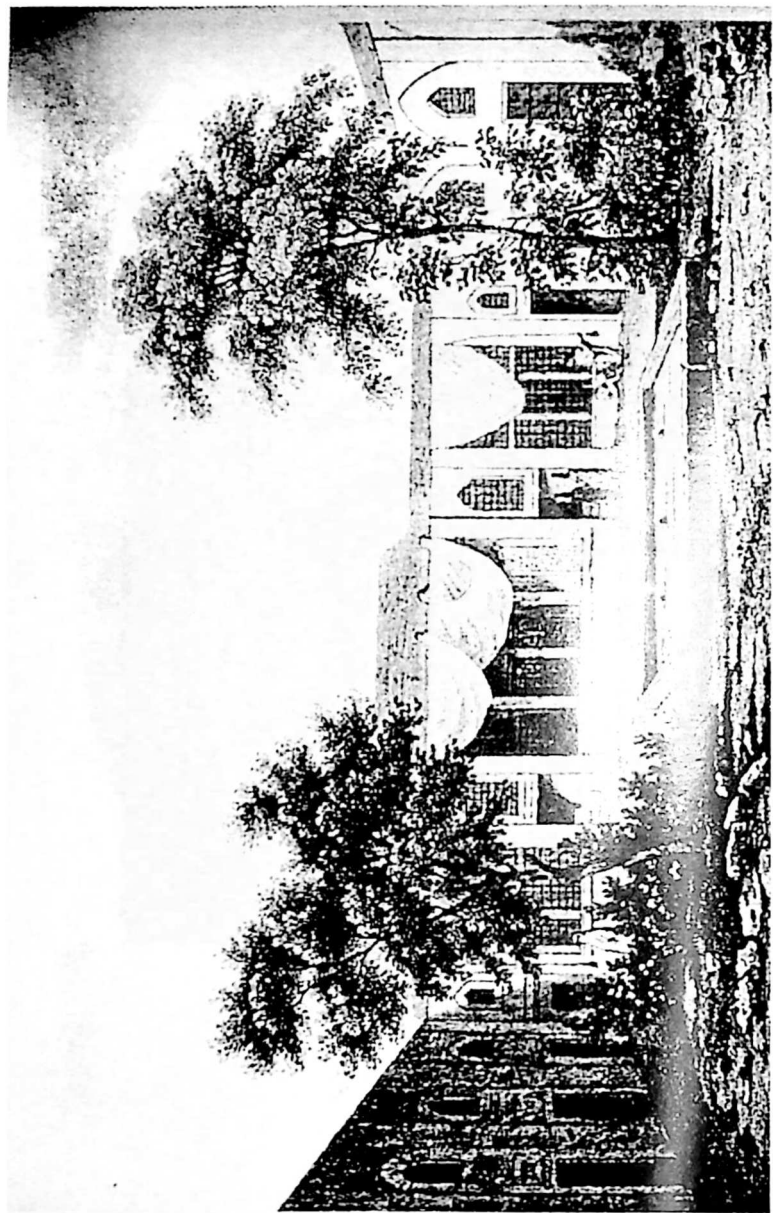

25

26

27

28

LE DUCHÉ DE VAHAGH ET L'ESTRIB

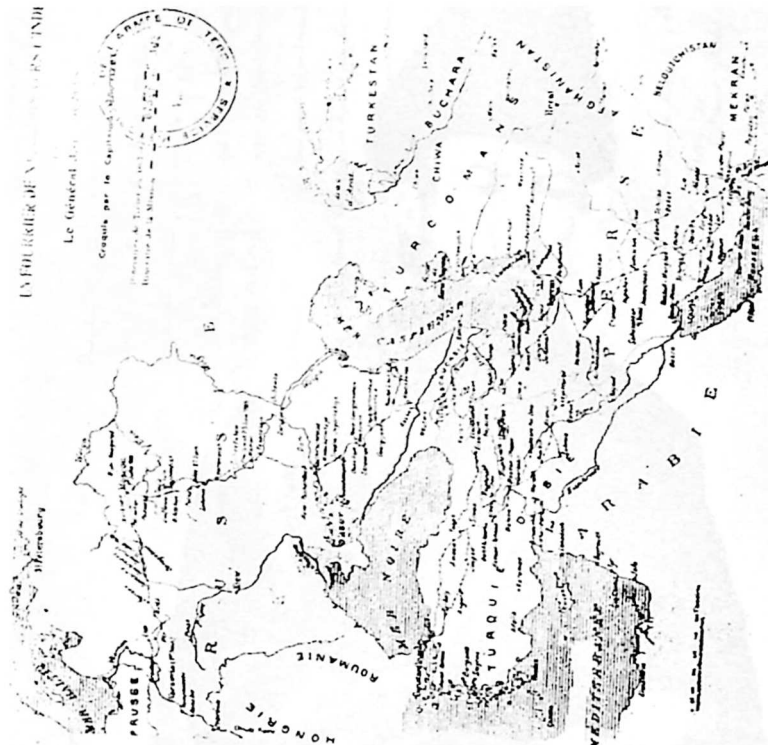
Le Général J. J.

Gravé par le Capitaine Adrien L.

Imprimé à Constantinople par la Société de la Presse

Imprimerie de la Nation

VOCABULAIRE

ITALIEN, PERSAN ET TURC.

<i>Italiano.</i>	<i>Persico.</i>	<i>Turhico.</i>
Dr, Iddio,	Khuda,	Allah, Rabbi.
Gesù-Christo,	Issa-Massih,	Issa-Massih.
Lo Spirito Santo,	Ruhul Qudus,	Ruhul Qudus.
La Vergine Ma-	Azrafi Mariam,	Azrafi Mariam.
ria,		
L'Angelo,	Fari,	Malak.
Il Santo,	Ghurami,	Aziz, Cherif.
Il Cielo,	Asman, Felek,	Gucuk.
Il Paradiso,	Behesht,	Gennat.
L'Inferno,	Durak,	Cehennem.
Il Diavolo,	Gen,	Cucian.
Il fuoco,	Od,	Acedis.
L'aria,	Hava,	Hava.
La terra,	Kak,	Torbak.
L'acqua,	Ab,	Sou.
Il mare,	Daris,	Dengiz.
Il sole,	Avrab,	Guniche.
La luna,	Mali,	Ay.
Il pianeta,	Sitam,	Iluz.
Il raggio,	Novchan, Nur,	Chabla, Ciupht.
La nuvola,	Ab,	Bulut.

VOCABULAIRE

<i>Italiano.</i>	<i>Persico.</i>	<i>Turhico.</i>
Scendare,	Kachato,	Aknak.
Mietere,	Deraviden,	Etimak.
Vendemmia,	Doghachuden,	Tegh baglanak.
Pescare,	Mitchikankar-	Balak oshmak.
	den,	

Aldiere,	Angachetichar-	Barmaghin-
	daden,	gostanuk.
Tattare,	Tamandevden,	Tukannak.
		Tamantamak.

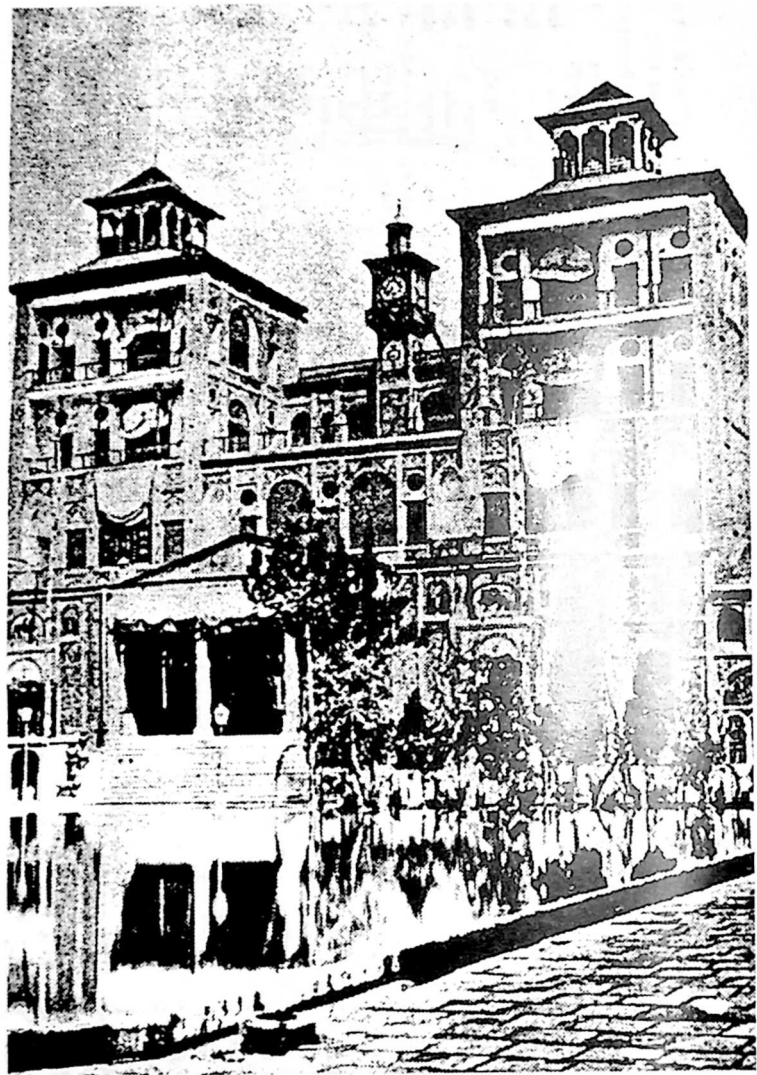
DÉCLINAISONS DES NOMS.

<i>SINGOLARE.</i>	<i>MURRID.</i>	<i>MURRID.</i>
Il Signore,	Shih,	Sahib, Agha,
del signore,	sahibech,	aghadin,
al signore,	bi sahib,	aghays,
del signore,	shibi,	agha,
col signore,	az sahib,	aghadin,
nel signore,	ba sahib,	aghadin,
o signore.	dar sahib,	aghada,
	ci sahib:	ya agha.
<i>Plurale.</i>	<i>Gemi.</i>	<i>Gemik.</i>
Gli Signori,	Shahha,	Aghalar,
de' signori,	shahhatech,	aghalarin,
gli signori,	bi shahha,	aghalaria,
de' signori,	shahha,	aghalaria,
co' signori,	az shahha,	aghalaradin,
nell' signori,	ko shahha,	aghalararin,
o signori.	dar shahha,	aghalaroda,
	ci shahha,	ya aghalar.

VOCABULAIRE

CONJUGAISONS DES VERBES.

<i>INDICATIVO PRESENTE.</i>	<i>Italiano.</i>	<i>Persico.</i>	<i>Turhico.</i>
	<i>Singolare.</i>	<i>Murrid.</i>	<i>Murrid.</i>
Io sono,	Misam,	Bensu,	
tu sei,	tu i,	sin zo,	
egli è,	u sit.	o douc.	
<i>Plurale.</i>	<i>Gemi.</i>	<i>Gemik.</i>	
Noi siamo,	Misim,	Bisik,	
voi siete,	chumait,	siz simz,	
egli sono,	u haidad,	ochar dollar.	
<i>INFLESSO.</i>	<i>GUSACIETE.</i>	<i>KECIETENE.</i>	
<i>Singolare.</i>	<i>Murrid.</i>	<i>Murrid.</i>	
Io era,	Mankadem,	Pendim,	
tu eri,	tu hadi,	asandin,	
egli era,	u had.	o uli.	
<i>Plurale.</i>	<i>Gemi.</i>	<i>Gemik.</i>	
Noi eravamo,	Mah budim,	Bisilik,	
voi eravate,	chony budit,	siz iliniz,	
egliino erano,	ula buhad.	ochar idilar.	
<i>PARFETTO.</i>	<i>MAZE.</i>	<i>MAZE.</i>	
<i>COMPOSTO.</i>			
<i>Singolare.</i>	<i>Murrid.</i>	<i>Murrid.</i>	
Io sono stato,	Man budom,	Men olmicham,	
tu sei stato,	tu budit,	asa olmicham,	
egli è stato,	u budest.	o oluf.	
<i>Plurale.</i>	<i>Gemi.</i>	<i>Gemik.</i>	
Noi siamo stati,	Mah budicham,	Biz olmicham,	

ილუსტრაციები Illustrations

1. ნაპოლეონი, ლ. დავიდის ნახატი.

Napoléon, par L. David.

2. ფაოქ-ალი შაჰი ამელე უობერის მიერ ირანიდან საფრანგეთში ჩატანილი სურათის მიხედვით (ი. ამინის წიგნიდან "Napoléon et la Perse", Paris, 1995).

Fath-'Aly Shāh, d'après le tableau rapporté de la Perse par Amédée Jaubert (extrait de "Napoléon et la Perse" par I. Amini, Paris, 1995).

3. ერკელე II (Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, под ред. А. Берже, Тифлис, 1868, т. III).

Eréclé II (Акты... sous la rédaction d'Ad. Bergé, Tiflis, 1868, t. III).

4. გიორგი XII (გ. ვათეიშვილის წიგნიდან "Генерал П. С. Котляревский", Тбилиси, 1980).

Giorgui XII (extrait du "Général P. S. Kotliarevskij" par Dj. Vatejshvili, Tbilissi, 1980).

5. გენერალი პაულე ციციანოვი (ციციშვილი). საქართველოს მთავარმართებელი 1802-1806 წწ. (გ. ვათეიშვილის წიგნიდან "Генерал... Тбилиси, 1980).

Le général Paul Tsitsianof (Tsitsishvili), général-gouverneur de la Géorgie aux années 1802-1806 (extrait du "Général... Tbilissi, 1980).

6. სინოპში საფრანგეთის კონსულის. პასკალ ფურკადის რაპორტი. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

Un rapport du Pascal Fourcad, le consul de la France à Sinop. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 8, doc. 156, fol. 384r-384v.

7. ტალეირანი (ბურის ლითოგრაფია ფილიპოტოსეული პორტრეტის მიხედვით წიგნიდან Талейран, Мемуары, Москва, 1959).

Talleyrand (Lithographie de Bourr d'après un portrait de Filipotto d'après la traduction russe de "Mémoires du Prince de Talleyrand", Moskva, 1959).

8. ინდოეთზე ლაშქრობის გეგმის ფრაგმენტი ჟან-ფრანსუა რუსოს წერილიდან ტალიერანისადმი. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

Un fragment d'un projet de l'expédition aux Indes de la lettre du Jean-François Rousseau à Talleyrand. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 8, doc. 64, fol. 183v-184r.

9. თბილისი XVIII საუკუნის ბოლოს (თ. კვირკველიას წიგნიდან "Архитектура Тбилиси", Тбилиси, 1982).

Tbilissi à la fin du XVIII siècle (extrait de "Architecture of Tbilisi" par T. Kvirvelia, Tbilisi, 1982).

10. თეირანი XIX საუკუნის დასაწყისში (ჯეიმს მორიერის ნახატი მისივე წიგნიდან "A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809", London, 1812).

Téhéran au début du XIX siècle (Un dessin par James Morier, extrait de son livre "A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople in the Years 1808 and 1809", London, 1812).

11. ალექსანდრ რომიეს წერილის ასლის ფრაგმენტი. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

Un fragment de la copie de la lettre d'Alexandre Romieu. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 9, doc. 27, fol. 60r.

12. ფრანგ წარგზავნილთა და ოფიცერთა მარშრუტები ირანში 1805-1809 წლებში (პ. დეკერენის ნაშრომიდან "L'œuvre scientifique française en Syrie et en Perse", Paris, 1931).

Itinéraires des envoyés et officiers français en Perse, 1805 à 1809 (extrait de "L'œuvre scientifique française en Syrie et en Perse" par H. Dhérain, Paris, 1931).

13. ალლუმი ტიუილრიში (კ. მოტას ლითოგრაფია ვ. არნოს წიგნიდან "Vie politique et militaire de Napoléon", t. II, Paris, 1826).

Revue sur Tuillerie (Lithographie de C. Motte, extrait de la "Vie politique et militaire de Napoléon" par A. V. Arnault, t. II, Paris, 1826).

14. სპარსეთის შაჰის შესვლა თეირანში (ჯეიმს მორიერის ნახატი მისივე წიგნიდან "A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816", London, 1818).

Pierre Amédée Jaubert (d'après "Voyage en Arménie et en Perse" par Amédée Jaubert, Paris, 1860).

16. ფრაგმენტი ამედე ჟობერის რაპორტიდან. საფრანგეთის ნაციონალური არქივი.

Le fragment du rapport d'Amédée Jaubert. Archives Nationales, AF, IV, 1686, fol. 5.

17. ირანის ელჩის მირზა მოჰამედ-რეზას მიღება ფინკენშტეინში 1807 წლის 27 აპრილს (ფრანსუა მულარის ნახატი)

Réception de l'ambassadeur de Perse Mirza-Mohammad Reza à Finkenstien le 27 avril 1807 (par François Mulard).

18. ოსმალეთის პორტას ელჩის მიღება (კ. მოტას ლითოგრაფია ე. არნოს წიგნიდან "Vie politique..." t. II).

Introduction de l'ambassadeur de la Porte Ottoman (Lithographie de C. Motte, extrait de la "Vie politique..." par A. V. Arnault, t. II).

19. ნაპოლეონისა და ალექსანდრე I-ის შეხვედრა მდ. ნემანზე, 1807 წ. 25 ივნისი (კ. მოტას ლითოგრაფია ე. არნოს წიგნიდან "Vie politique..." t. II).

Entrevue de Napoléon et Alexandre I sur le Niemen, le 25 juin 1807 (Lithographie de C. Motte, extrait de la "Vie politique..." par A. V. Arnault, t. II).

20. ფრაგმენტი ლეფევერ დე ბეკუროს ნაშრომიდან. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

Un fragment du "Mémoires" par M. Lefebvre de Bécouro. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Mémoires et Documents, Perse, vol. 8, fol. 241v-242r.

21. გენერალი კლოდ-მატიე დე გარდანი (ი. ამინის წიგნიდან "Napoléon et la Perse").

Le général Claud-Mathieu de Gardane (extrait de "Napoléon et la Perse" par I. Amini).

22. ასკერ ხან აფშარი (ამედე ჟობერის წიგნიდან "Voyage en Arménie et en Perse", Paris, 1821).

Asker-Khan Afchar (extrait du "Voyage en Arménie et en Perse" par Amédée Jaubert, Paris, 1821).

23. შაჰის მეორე ვეზირის ჰაჯი მოჰამედ ჰოსეინ ხანის სახლი თეირანში (გრაეიურა ლუი დიუბეს წიგნიდან "La Perse", Paris, 1841). ამ სახლში ცხოვრობდნენ: გენერალ გარდანის მისიის წევრები (1807-1809 წწ.), სერ პარფორდ ჯონს ბრიჯი (1809-1811 წწ.), სერ გორ აუზლი (1811 წ.).

La maison à Téhéran du second ministre de la Perse Hadji Mohammad-Hosseïn Khan (gravure extrait de “La Perse” par Louis Dubeux, Paris, 1841). Cette maison fut habitée par: les membres de la mission du Général Gardane (1807-1809), Sir Harford Jones Brydges (1809-1811), Sir Gore Ouseley (1811).

24. ორი ფრაგმენტი ოგიუსტ-ანდრეა დე ნერსიას დღიურიდან. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

Deux fragments d'un journal d'Auguste-André de Nerciat. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 14, doc. 126-127, fol. 132r-132v.

25. ფათი-ალი შაჰის უფროსი ვაჟი მოჰამედ ალი მირზა (მეკდი ბამდაღის წიგნიდან “Sharh-e hāl-e...” t. III).

Le fils aîné du Fath-‘Aly Shāh, Mohammad Aly-Mirza (extrait de “Sharh-e hāl-e...” par Mehdī Bāmdād, t. III).

26. კამადანი, ფრაგმენტი (ჯეიმს მორიერის ნახატი მისივე წიგნიდან “A Second Journey...”).

Hamadan, un fragment (un dessin par James Morier, extrait de son livre “A Second Journey...”).

27. ფათი-ალი შაჰის მემკვიდრე აბას მირზა (ამედე ჟობერის წიგნიდან “Voyage en Arménie...”, Paris, 1821). ევროპაში ეს უნიკალური პორტრეტი უფლისწულმა თავად გადასცა ფრანგ ოფიცერს, ოგიუსტ დე ბონტამს “ნიშნად მეგობრობისა და იმ სურვილითაც, რომ საფრანგეთშიც სტოდნოღათ საფრანგეთის გულითადი მეგობარი პრინცის სახის ნაკეთები”.

Le successeur du Fath-‘Aly Shāh, Abbās Mīrza (extrait du “Voyage en Arménie...” par Amédée Jaubert, Paris, 1821). Ce portrait à peu près unique en Europe, fut donné par Abbās Mīrza à l'officier français, Auguste de Bontems, “comme un témoignage de l'amitié qu'il lui avait inspirée, et du désir qu'il éprouvait qu'on connût en France les traits d'un prince ami sincère des français”.

28. თავრიზი, ფრაგმენტი (ჯეიმს მორიერის ნახატი მისივე წიგნიდან “A Second Journey...”).

Tabriz, un fragment (un dessin par James Morier; extrait de son livre “A Second Journey...”).

29. მირზა აბულ ქასან ხანი (მეკდი ბამდაღის წიგნიდან “Sharh-e hāl-e rejāl-e Irān dar qarn-e 12 va 13 va 14 hejrī”, t. I, Tehrān, 1347/1968 – 1351/1972).

Mirza Abul Hassan Khan (extrait de “Sharh-e hāl-e rejāl-e Irān dar qarn-e 12 va 13 va 14 hejrī” par Mehdī Bāmdād, t. I, Tehrān, 1347/1968 – 1351/1972).

30. ლეიტენანტ ტრეზელისა და საფრანგეთის მისიის მარშრუტები 1807-1809 წწ. (გენერალ ჟან-ბატისტ დიუმას წიგნიდან "Un fourrier de Napoléon vers l'Inde", Paris, 1915).

Itinéraires du lieutenant Trezél et de la mission française aux années 1807 et 1809 (extrait d'"Un fourrier de Napoléon vers l'Inde" par Général J.-B., Dumas, Paris, 1915).

31. ბატონიშვილი ალექსანდრე, ერეკლე II-ის ძე (Акты... т. V).

Le prince Alexandre, fils d'Eréclé II (Akty... t. V).

32. ნაპოლეონისადმი ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილის ფრანგული თარგმანი. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს არქივი.

La traduction française de la lettre du prince Alexandre au Napoléon. Archives du Ministère des Affaires étrangères, Correspondences Politiques, Perse, vol. 12, doc. 122, fol. 231r-231v.

33. ბატონიშვილი თეიმურაზი, გიორგი XII-ის ძე (Акты... т. IV).

Le prince Teymouraz, fils de Guiorgui XII (Akty... t. IV).

34. "Vocabulario Italiano, Persico et Turco"-ს სამი ფრაგმენტი (ანუ ლე გარდანის წიგნიდან "Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807-1808", Paris-Marseille, 1809).

Trois fragments du "Vocabulario Italiano, Persico et Turco" (extrait du "Journal d'un voyage dans la Turquie d'Asie et la Perse, fait en 1807-1808" par Ange de Gardane, Paris-Marseille, 1809).

35. გოლესთანის სასახლე, თეირანი.

Le palais du Golestan, Téhéran.

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინათქმა	7
Avant-propos	9
ნაპოლეონის დიპლომატიური მისიები ირანში და საქართველო (1805-1809 წწ.)	13
ნაპოლეონის დიდი აღმოსავლური პროექტი	13
ჟან-ფრანსუა რუსოს გეგმა	19
ნაპოლეონის მისიები ირანში	24
ფათჰ-ალი შაჰის ელჩი ევროპაში	28
საქართველო ფინკენშტეინის ხელშეკრულებაში	32
ფრანგ რეზიდენტთა ცნობები საქართველოზე	36
ალექსანდრ რომიესა და ამედე ჟობერის ცნობები საქართველოზე	42
გიიომ-ანტუან ოლივიეს “მოგზაურობის” შესამე ტომი	52
ტილზიტის ხელშეკრულება	57
საქართველო გენერალ კლოდ-მატიე დე გარდანის დიპლომატიურ მოლაპარაკებებში	60
ქართველი ბატონიშვილები და “გვირგვინთა გამანაწილებელი”: დასავლეთის ამაო იმედი	75
სერ პარფორდ ჯონსის “პოლიტიკური ქამელეონიზმი”	83
საქართველო – “უსარგებლო, მაგრამ სამკაული”	87
ფათჰ-ალი შაჰის პირველი ვეზირი, მირზა შაფი	92
“ტილზიტის მირაჟს” შეწირული ფინკენშტეინის ხელშეკრულება	93
Timurat-Mirza და “Vocabulario Italiano, Persico et Turco”	99
საფრანგეთში “Vocabulario”-ს მოხედრის მიზეზი და მისი გამოცემა	99
თეიმურაზ ბატონიშვილის მოღვაწეობა ირანში 1803-1807 წლებში	102
როდის უნდა დაწერილიყო “Vocabulario”	110
თეიმურაზ ბატონიშვილის ასაკი და აღმსარებლობა	111
“Vocabulario”-ს “მიძღვნა”	117
“Vocabulario”-ს ავტორის საკითხისათვის	122
“Vocabulario”-ს სტრუქტურა	128
“Vocabulario”-ს მნიშვნელობა	135
Résumé	137
ბიბლიოგრაფია	147
ილუსტრაციები	161